

**ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М.В. ПТУХИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТІЛКІНА НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 314.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕРИТОРІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ МОЛОДІ:
ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ РЕГУЛЮВАННЯ**

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н.В. Тілікіна

Науковий керівник
Позняк Олексій Володимирович, кандидат економічних наук

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Тілікіна Н.В. Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ. – Київ, 2019.

Дисертаційна робота присвячена питанням дослідження територіальної мобільності молоді та її місцю в загальній структурі мобільності. Удосконалено теоретичні підходи до економічних категорій «міграція», «трудова міграція», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили», здійснено класифікацію мобільності за видами, підтипами та формами; дано визначення такого поняття, як «територіальна мобільність молоді», яке трактуємо як процес потенційного або реалізованого переміщення соціально-демографічної категорії населення віком 14–34 роки через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинений специфічними чинниками, які властиві саме цій віковій категорії.

Здійснено аналіз понять «фактори», «причини», «мотиви» та «явища», сформовано модель реалізації територіальної мобільності молоді, яка складається з трьох етапів (формування готовності до територіального переміщення (до міграції), фактичне територіальне переміщення (міграція), інтеграція та адаптація молоді у місці фактичного переміщення), та розроблено послідовність ухвалення рішення молоддю про територіальну мобільність. Проаналізовано фактори, що впливають на процес територіальної мобільності молоді, виділено суб'єктивні та об'єктивні фактори, виокремлено серед об'єктивних факторів фактори умов і фактори структури.

Досліджено та систематизовано методи вимірювання потенційної і реалізованої територіальної мобільності молоді, проаналізовано інформаційне забезпечення цього процесу. З'ясовано, що більшість джерел інформації щодо

міграційних переміщень дають змогу оцінити територіальну мобільність молоді, проте в певних інформаційних джерелах є деякі обмеження: щодо виокремлення вікових меж молоді; щодо розподілу іноземних студентів за статтю, віком, країною громадянства і постійного проживання; щодо кількості студентів з України, які проходять навчання або стажування в іноземних закладах освіти тощо.

Під час дослідження проаналізовано міграційні процеси, які відбувалися в Україні за роки незалежності, виокремлено п'ять періодів розвитку процесу територіальної мобільності молоді, кожен з яких характеризується певними масштабами та напрямками територіальних переміщень, особливостями та інтенсивністю цих переміщень. Особливої уваги приділено п'ятому періоду розвитку процесу територіальної мобільності молоді, який характеризувався виникненням в Україні у 2014 р. нової хвилі міграції – внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Досліджено рівень реалізованої територіальної мобільності молоді на міждержавному і регіональному рівнях, спираючись на дані офіційної статистики та результати соціологічних досліджень. З'ясовано, що молодь є наймобільнішою категорією населення України та має значні відмінності від інших вікових груп і характеризується таким особливостями, як значний попит на освіту, вищий рівень народжуваності серед жінок, високий рівень мобільності як до зміни місця роботи, виду діяльності, перекваліфікації, так і місця проживання. Тому ці відмінності молоді людини потрібно враховувати при вивченні процесу територіальної мобільності молоді.

Досліджено вплив територіальної мобільності молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів. Виявлено, що територіальна мобільність молоді змінює демографічну ситуацію, рівень народжуваності, темпи розвитку виробничого комплексу регіону або країни, концентрацію трудового потенціалу та ситуацію на ринку праці та в сфері освіти. Позитивними наслідками майбутньої міграції молоді для України або окремих її

регіонів, з яких виїздить молодь, може бути підвищення матеріального добробуту молоді, зниження рівня безробіття, збільшення шансів на вступ до закладів вищої освіти; серед негативних – втрата певної частини трудового потенціалу, зменшення чисельності молоді, дефіцит робочої сили зниження ВВП, зниження народжуваності, додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів. Позитивними наслідками для країни або регіонів, до яких буде мігрувати молодь, – «омолодження» населення, збільшення кількості працездатного населення у наймолодших вікових групах, зростання ВВП, зростання пропозиції робочої сили, зростання інноваційної складової; серед негативних – надмірна концентрація населення, зростання конкуренції на ринку праці та при вступі до закладів вищої освіти, низька вартість іноземної робочої сили тощо.

Здійснено прогнозування територіальної мобільності молоді на найближчі п'ять років, спираючись на результати соціологічних досліджень серед молоді та експертного опитування, що дало змогу виявити в майбутньому зростання як зовнішньої, так і внутрішньої міграції молоді. Основним характером зовнішньої міграції української молоді найближчі роки буде навчання за кордоном. Освітня міграція молоді надалі буде переходити у трудову, а можливо й отримання громадянства тієї країни, до якої буде виїздити молодь. Окрім освітньої міграції буде зростати й трудова міграція молоді, особливо це стосується висококваліфікованих спеціалістів технічних спеціальностей. Лібералізація візового режиму з Україною буде сприяти виїзду української молоді за кордон з метою навчання та працевлаштування, а також з метою подорожей. У майбутньому буде переважати європейський напрямок, який розшириться до таких країн, як Німеччина, Франція, Велика Британія. Щодо внутрішньої міграції молоді, то залишатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст як з метою навчання, так і працевлаштування до великих міст та обласних центрів. Буде зберігатися тенденція виїзду молоді до більш економічно розвинених регіонів країни. Децентралізація влади, яка відбувається останніми роками в Україні, буде сприяти переїзду молоді до центрів об'єднаних територіальних громад, де зосереджена інфраструктура об'єднаних

територіальних громад і більшість промислового комплексу. Виявлено фактори, які можуть стимулювати або стримувати міграцію молоді у найближчі п'ять років. Головними факторами територіальної мобільності молоді є економічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інфраструктурні фактори.

Доведено, що вплив на фактори та причини територіальної мобільності молоді має здійснюватися через систему інститутів, які забезпечують регулювання цього процесу та створення сприятливих умов у місці вибуття для стримування молоді на основному місці проживання або у місці прибуття для залучення на ці території певних категорій населення. Кожен із інститутів має будувати свою політику щодо регулювання територіальної мобільності молоді на засадах розподілу своїх функцій та формувати стратегічні програмні заходи щодо ефективного регулювання цього процесу.

З'ясовано, що обґрунтована державна та регіональна політика із регулювання територіальної мобільності молоді має передбачати міжвідомчу взаємодію інститутів, які впливають на процес внутрішньої і зовнішньої територіальній мобільності молоді. Узгодження політики регулювання на національному рівні з політикою на місцевому рівні забезпечує найбільш взаємне задоволення інтересів і потреб молоді, що буде сприяти підвищенню готовності та здатності молоді до територіальної мобільності.

Показано, що головним інструментом державної політики щодо регулювання процесу територіальної мобільності молоді є міграційна та молодіжна політики. Задля ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді необхідним є розробка плану дій щодо вдосконалення регулювання територіальної мобільності молоді, яка включає завдання, напрями, принципи та інструменти, що дасть змогу формувати міграційну та молодіжну політику щодо регулювання цього процесу. Державне регулювання територіальної мобільності молоді здійснюється через методи прямого та непрямого регулювання, які мають певний комплекс інструментів, що використовуються для впливу на процес територіальної мобільності молоді з метою його зміни або отримання корисного ефекту.

Розроблено рекомендації з регулювання процесу територіальної мобільності молоді та комплекс заходів, що сприятимуть організації та розвитку системи з метою ефективного використання молодіжного трудового потенціалу на національному, регіональному рівнях та рівні територіальних громад.

Ключові слова: територіальна мобільність молоді, процес територіальної мобільності молоді, міграція, трудова міграція, освітня міграція, фактори територіальної мобільності молоді.

ABSTRACT

Tilikina N.V. Territorial mobility of youth: trends and directions of regulation. – Manuscript.

A Thesis for the Academic Degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.07. – Demography, labour economics, social economics and politics. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine – Kiev, 2019. — Manuscript.

The dissertation is devoted to a study of territorial mobility of youth and its place in the overall structure of mobility. The theoretical approaches to the categories «migration», «labour migration», «labour mobility» and «labour force» are improved; a definition of the term «territorial mobility of youth» is given. The factors influencing the process of territorial mobility of youth at each economic level are systematized; subjective and objective factors are highlighted. The methods of measuring the potential and realized territorial mobility of youth are investigated.

The migration processes having taken place in Ukraine during the years of independence are analyzed. A level of the potential and realized territorial mobility of youth is investigated. The impact of the aforesaid process on the demographic and socio-economic development of Ukraine and its regions has been studied, positive and negative consequences for donor-countries and recipients have been identified.

The prognostication of the territorial mobility of youth for the next five years is carried out. The main factors that stimulate and restrain the migration of youth in countries and regions that are recipients and donors are determined. The institutional

and legislative support of regulation of the territorial mobility of youth is analyzed; the classification of institutes is carried out and functions of each of them are allocated. Recommendations on regulation the process of territorial mobility of youth for an effective use of the youth labour potential at the national, regional and local communities' level are developed.

Key words: territorial mobility of youth, migration, labour migration, educational migration, migration policy, youth policy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. *Тілікіна Н.В.* Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили. Актуальні проблеми економіки. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2008. № 11(89). С. 185–193 (0,5 д.а.).

2. *Тілікіна Н.В.* Фактори територіальної мобільності робочої сили та їх класифікація. Демографія та соціальна економіка. Київ: Ін-т демогр. та соціальних досліджень, 2008. №2 (10). С. 163–169 (0,6 д.а.).

3. *Тілікіна Н.В.* Аналіз інституційного та законодавчого забезпечення регулювання територіальної мобільності робочої сили. Технологический аудит и резервы производства (Ulrich's Periodicals Director, DRIVER, BASE, Index Copernicus, РИНЦ, ResearchBib, DOAJ, WorldCat, EBSCO, Directory Indexing of International Research Journals, DRJI, OAJI, Sherpa/Romeo, Open Access Articles). 2016. № 4/6(30). С. 18–25 (0,9 д.а.).

4. *Тілікіна Н.* Регулювання процесу територіальної мобільності молоді. Міжнар. Наук. журнал «Економічний дискурс», 2017. №3. С. 55–65 (0,9 д.а.).

5. *Tilikina N.* Study of Forced Migration as a Major Reason for Internal and External Migration in Ukraine. EUREKA: Social and Humanities (РИНЦ, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, IndianScience.in, Scientific Indexing Services (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR), Index Copernicus (Poland), Google Scholar, WorldCat), 2016. Р. 23–28 (0,5 д.а.).

6. *Тілікіна Н.В., Черніченко В.В.* Проблеми зайнятості та територіальна мобільність молоді в Україні. Prosopon, Poland (Central European Journal of Social Sciences And Humanities (CEJSH), BazEkon (BazEkon), Index Copernicus International (ICI)), 2017. №3. р. 130–146 (0,8 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: проведено аналіз аспектів трудової поведінки та трудових орієнтацій молоді, тенденцій зміни праці та мобільності молоді).

7. *Тілікіна Н.В.* Нові виклики зовнішньої і внутрішньої трудової міграції. Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва: матеріали II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (20–21 жовтн. 2015 р.). Тернопіль: Крок, 2015. С. 358–360 (0,4 д.а.).

8. *Тілікіна Н.В.* Методологія оцінювання потенційної та реалізованої мобільності робочої сили. Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (31.03.2016). Тернопіль: Крок, 2016. С. 33–36 (0,2 д.а.).

9. *Тілікіна Н.В.* Територіальна і трудова мобільність української молоді (за результатами соціологічного дослідження). Сб. статей науч.-инфор. центра «Знание» по матер. XII межд. заоч. науч.-практич. конф.: «Развитие науки в XXI веке». Харьков: науч.-информ. центр «Знание», 2016. С. 41–47 (0,5 д.а.).

10. *Тілікіна Н.В.* Територіальна мобільність робочої сили як об'єкт державного регулювання. Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами II міжнародної науково-практичної конференції: «Весняні наукові читання». Київ: Центр наукових публікацій, 2016. С. 91–96 (0,2 д.а.).

11. *Тілікіна Н.В.* Вплив територіальної мобільності робочої сили молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток регіонів України. Економічна сек'юритологія в умовах глобальних трансформаційних процесів: збірник тез Міжн. наук.-практич. семінару. Київ: Компринт, 2017. С. 28–31 (0,2 д.а.).

12. *Тілікіна Н.В.* Регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції як компонент попередження торгівлі людьми в Україні / Доповідь про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері (за підсумками 2014 р.). Київ: М-во соціал. політики України, Держ. ін-т сімей. та мол. політики, 2015. URL: <http://www.msp.gov.ua/> (0,5 д.а.).

13. *Тілікіна Н.* Мобільність та міграційні настрої молоді / Молодь України – 2017 (результати соціологічного дослідження). Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. С. 32–41 (0,5 д.а.).

ЗМІСТ

Вступ	12
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ	19
1.1. Теоретичні засади дослідження територіальної мобільності молоді та її місце в загальній структурі мобільності	19
1.2. Фактори територіальної мобільності молоді та їх класифікація.....	39
1.3. Методологія оцінювання територіальної мобільності молоді	52
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ.....	71
2.1. Об'єктивні передумови перебігу територіальної мобільності молоді в Україні.....	71
2.2. Сучасний стан територіальної мобільності молоді	90
2.3. Вплив територіальної мобільності молоді на демографічний та соціально-економічний розвиток України та її регіонів	110
Висновки до розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3. РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ.....	132
3.1. Моделювання та прогнозування територіальної мобільності молоді в Україні	132
3.2. Інституційне та законодавче забезпечення регулювання територіальної мобільності молоді.....	149
3.3. Напрями вдосконалення державного регулювання процесу територіальної мобільності молоді.....	172
Висновки до розділу 3.....	194

ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	204
ДОДАТКИ.....	232

ВСТУП

Актуальність теми. Останніми роками в Україні відбуваються істотні зміни, які впливають на трудову діяльність людини та її соціально-економічне становище. Спад промислового виробництва, швидкозростаюча диференціація доходів призвели до диференціації регіонів на «відносно благополучні» та «неблагополучні». Одним з результатів такої диференціації стала зміна характеру регіональних міграційних процесів. Такі структурні перетворення активували процес руху населення, змінили співвідношення зайнятості та створили умови для нових видів і форм мобільності населення. В цих умовах особливого значення набула проблема територіальної мобільності молоді України, оскільки саме молодь є найбільш активною та мобільною категорією населення, проте має найменшу соціальну та психологічну захищеність і потребує особливої підтримки з боку держави та суспільства.

Дослідженню теорії мобільності присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: А. Сміта (*A. Smith*), К. Маркса (*K. Marx*), Ф. Енгельса (*F. Engels*), Дж. Бекера (*G. Baker*), М. Тодаро (*M. Todaro*), Р. Штольберга (*R. Stolberg*) та інших. Вивченню процесів міжнародної міграції, нормативно-правовим аспектам регулювання міграційних процесів й удосконаленню механізмів їх регулювання присвячені роботи Т.І. Заславської (*Т.И. Заславская*), Л.Л. Рибаківського (*Л.Л. Рыбаковский*), Л.Е. Мінца (*Л.Ю. Минци*), В.І. Староверова (*В.И. Староверов*) та інших. Розвиток міжнародної міграції вивчають О.М. Білик, Г.В. Косовська, О.В. Крушельницька, С.І. Пирожков, О.А. Малиновська. Підходи щодо регулювання процесів сучасної міграції наводяться в публікаціях С.І. Бандура, Д.П. Богині, Т.А. Заяць, Е.М. Лібанової, О.Р. Овчиннікової, В.В. Онікієнка, О.В. Позняка, М.Д. Романюка, М.О. Шульги, О.У. Хомри та інших. Серед авторів, які досліджували фактори, що зумовлюють територіальну мобільність, можна виділити Ю. Веніге (*Yu. Venyige*), Е. Йожа (*E. Jozsa*), Л. Г'єтв'ай (*L. Gyetvai*), С.Ю. Рощина (*С.Ю. Роцин*), А.І. Рофе (*А.И. Рофе*), В.І. Переведенцева (*В.И. Переведенцев*).

Проведений аналіз досліджень і вкладу вчених у розробку теорії територіальної мобільності виявив існування невирішених питань у сфері комплексного дослідження цього процесу в умовах ринкової економіки, вивчення тенденцій та особливостей територіальної мобільності молоді на регіональному рівні. Недостатньо розробленою залишається взаємодія регіональних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, виконавчих комітетів, об'єднаних територіальних громад і соціальних інститутів щодо підготовки молоді до свідомого вибору професії з урахуванням сучасних ринкових умов і потреб ринку праці. Крім того, для ефективного управління процесом територіальної мобільності молоді найактуальнішим є вивчення соціально-трудова цінностей молоді, а також потенційної та реалізованої територіальної мобільності молоді з метою побудови ефективної міграційної, молодіжної та соціальної політики в Україні та підвищення ефективного використання молодіжного трудового потенціалу в регіонах країни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. В.М. Птухи НАН України на 2015–2018 рр. за темами: «Довгострокові наслідки зовнішніх трудових міграцій населення України: методологія та практика оцінювання», де зроблено оцінку впливу трудових міграцій на довгостроковий демографічний розвиток та розвиток ринку праці України (ДР №0112U006753); «Інтеграція іммігрантів, трудових мігрантів та внутрішньо переміщених осіб в Україні» (ДР №0115U004584), у рамках якої здійснено оцінку територіальної мобільності молоді.

Результати зазначених науково-дослідних робіт, що отримані особисто автором, відображені в наукових статтях, які наведено у списку публікацій.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретичних положень, виявлення тенденцій і особливостей територіальної мобільності молоді в сучасних економічних і політичних умовах та розробка рекомендацій, які спрямовані на регулювання цього процесу як в

окремих регіонах, так і в Україні в цілому. Для досягнення сформульованої мети було окреслено такі завдання:

- узагальнити теоретичні підходи до визначення економічних категорій «міграція», «трудова міграція», «трудова мобільність», «мобільність робочої сили»;
- розробити класифікацію мобільності, визначити поняття «територіальна мобільність молоді», виділити фактори, що впливають на цей процес на кожному економічному рівні;
- визначити основні методичні підходи до оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді;
- проаналізувати напрями й обсяги внутрішньої та зовнішньої міграції в Україні, її тенденції та чинники, що сприяють змінам інтенсивності територіальної мобільності молоді, виявити рівень реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді;
- виявити та систематизувати фактори формування міграційних настанов молоді та вплив територіальної мобільності на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів;
- здійснити прогнозування територіальної мобільності молоді та визначити наслідки цього процесу для країн-донорів та країн-реципієнтів;
- сформулювати рекомендації з регулювання процесу територіальної мобільності молоді та комплекс заходів, що сприятимуть ефективному використанню молодіжного трудового потенціалу на національному, регіональному рівнях та рівні об'єднаних територіальних громад.

Об'єктом дослідження є процес територіальної мобільності молоді на національному, регіональному рівнях та рівні територіальних громад.

Предметом дослідження є тенденції та особливості територіальної мобільності молоді в сучасних умовах в Україні та за її межами.

Методи дослідження. Теоретичними та методологічними засадами дослідження є праці вітчизняних і закордонних вчених у сфері економіки праці, сучасної економічної теорії та економічної соціології; фундаментальні

монографічні роботи й дисертаційні дослідження, які присвячені питанням територіальної мобільності; матеріали періодичних видань, а також міжнародних і всеукраїнських конференцій.

У процесі дослідження використано: аналітичний метод – для збирання, обробки й систематизації наукової інформації щодо економічних категорій «міграція», «трудова міграція», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили», вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу – при узагальненні типів, видів і форм мобільності, при дослідженні наукових підходів до оцінювання територіальної мобільності молоді; індукції та дедукції – для обґрунтування факторів, що впливають на процес територіальної мобільності на кожному економічному рівні; системно-структурний аналіз – для аналізу напрямів й обсягів міграції; статистичний та економічний – для аналізу рівня реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді; абстрактно-логічний метод – для формування висновків дослідження; соціологічний – для проведення всеукраїнського опитування молоді та експертного опитування.

Інформаційну базу дослідження складають матеріали Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, Державної міграційної служби України; законодавчі та нормативні акти України; результати соціологічних досліджень Державного інституту сімейної та молодіжної політики, інших установ та організацій, експертного опитування, яке проведено автором.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних і науково-методичних положень у сфері територіальної мобільності молоді, пошуку шляхів регулювання даного процесу. Найбільш вагомими результатами роботи, що характеризують наукову новизну, є такі:

вперше:

здійснено прогнозування територіальної мобільності молоді на основі поєднання результатів всеукраїнського опитування молоді та експертних інтерв'ю; це дало змогу дійти висновку, що найближчі п'ять років зовнішня і внутрішня міграція української молоді буде зростати, та виявити наслідки міграції

молоді для країн-донорів і країн-реципієнтів молодіжного трудового потенціалу;

удосконалено:

теоретичні підходи до трактування економічних категорій «міграція», «трудова міграція», «мобільність», «трудова мобільність», «мобільність робочої сили», що дало змогу розмежувати поняття «міграція» і «мобільність». Міграція трактується як фактичне переміщення населення за межі будь-якої адміністративно-територіальної одиниці зі зміною місця проживання на певний термін або назавжди, а термін «мобільність», по-перше, як потенційну готовність індивіда до зміни свого соціального або територіального статусу, по-друге, як синонім слова «переміщення». Виділено стадії мобільності і на цій основі розроблено модель реалізації територіальної мобільності молоді;

класифікацію мобільності за основними типами, видами та формами, що дало змогу дати авторське визначення терміну «територіальна мобільність молоді» як потенційного або реалізованого переміщення соціально-демографічної групи осіб 14–34 років через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинене специфічними факторами, які властиві саме цій віковій категорії;

систематизацію факторів, які впливають на територіальну мобільність молоді, зокрема, виокремлено суб'єктивні та об'єктивні фактори (які включають фактори умов і фактори структури), а також стимулюючі (до яких належать економічні, інформаційно-комунікаційні та фактор наявності міграційних потоків) та стримуючі фактори територіальної мобільності молоді (демографічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інституційні);

дістали подальшого розвитку:

підходи до вимірювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді, які ґрунтуються на комплексному аналізі інформаційного забезпечення та різних методах соціологічних досліджень; це дало змогу виявити прогалини в інформаційному забезпеченні аналізу територіальної мобільності молоді;

основні напрями регулювання територіальної мобільності молоді, які полягають у поєднанні методів прямого та непрямого впливу; сформовано механізм регулювання територіальної мобільності молоді, спрямований на збереження та розвиток українського молодіжного трудового потенціалу на національному, регіональному рівнях та на рівні об'єднаних територіальних громад.

Практична значимість дослідження. Основні положення й висновки, які включені у роботу, розширюють уявлення про розвиток процесу територіальної мобільності молоді й вносять певний вклад в удосконалення теорії мобільності в сучасних економічних умовах. Запропоновані у дисертації висновки та рекомендації, що мають прикладний характер, використані при розробці проекту Національних показників молодіжної політики Міністерства молоді та спорту, при підготовці Щорічних доповідей Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні впродовж 2013–2016 рр. та інших інформаційних матеріалах (довідка № 4964/3 від 09.06.2017). Матеріали та результати дослідження впроваджено до освітнього процесу Факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова під час розробки програм, лекційних і семінарських занять з дисципліни «Менеджмент соціально-педагогічної діяльності» та «Соціальна молодіжна політика» (довідка від 13.06.2017). Рекомендації з регулювання територіальної мобільності молоді та комплекс заходів, що сприятимуть ефективному використанню молодіжного трудового потенціалу, були використані Комунальною установою виконавчого органу Київської міської ради «Київській молодіжний центр» при розробці програм, проведенні конкурсів, заходів та інших форм роботи з молоддю у сфері молодіжної політики (довідка №286 від 12.06.2017).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійних наукових досліджень, в якій викладені наукові ідеї автора. Наукові розробки, результати, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, прикладні результати, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, узагальнені в опублікованих працях, а також доповідях міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференцій: II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва» (м. Тернопіль, Україна, 20–21 жовтня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік» (м. Львів, 31.03.2016); II Міжнародній науково-практичній конференції «Весняні наукові читання» (м. Київ, 28.04.2016); XII Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Розвиток науки у XXI столітті» (м. Харків, 16.04.2016); Міжнародному науково-практичному семінарі «Економічна сек'юритологія в умовах глобальних трансформаційних процесів» (м. Київ, Україна, 28.09.2016).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 13 наукових праць загальним обсягом 6,7 друк. арк., з яких особисто автору належить 6,5 друк. арк. З них 4 статті у наукових фахових виданнях України обсягом 2,9 друк. арк., 2 статті у наукових міжнародних виданнях, включених до наукометричних баз даних, обсягом 1,1 друк. арк., 5 тез наукових доповідей обсягом 1,5 друк. арк. та 2 статті в інших виданнях обсягом 1,0 друк. арк.

Структура та об'єм дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел і додатків. Основний текст роботи викладено на 192 сторінках машинописного тексту, містить 17 таблиць, 36 рисунків. Список використаних джерел налічує 266 найменувань на 28 сторінках, 10 додатків розміщено на 20 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ

1.1. Теоретичні засади дослідження територіальної мобільності молоді та її місце в загальній структурі мобільності

За останнє тисячоліття в суспільстві відбуваються постійні зміни, які проявляються у бурхливому розвитку науки і техніки, у швидкій трансформації економічної структури, у впливі цих змін на трудову діяльність людини, на її суспільне становище. Нескінченні трансформації спонукали до дослідження таких проблем, як вивчення руху різних суспільних груп населення та виявлення цих змін у соціальній структурі суспільства.

Для характеристики даного руху використовується таке поняття як «мобільність», дослідженню якого останніми роками приділяється багато уваги. Мобільність – міждисциплінарне поняття, яке вивчається різними науками. Мобільність є необхідною передумовою ефективного використання трудового потенціалу, запобігання та подолання структурного та регіонального безробіття. Безпосередньою причиною трудових переміщень у кожному окремому випадку є невідповідність інтересів і вимог працівника щодо конкретного робочого місця, а на макроекономічному рівні – невідповідність між існуючим розподілом робочих місць та потребами людей.

Первісне значення терміна «мобільність» походить від латинського слова *mobiles* – рухливий, здатний до швидкого пересування, дії [147]. Наприклад, К. Маркс під мобільністю розуміє всебічну рухливість працівника [112]. Деякі вчені вважають, що мобільність – це не тільки просторове переміщення, але й якісна його зміна, а трудова мобільність – це рухливість працівника, його переміщення між робочими місцями, інші пов'язують мобільність із будь-якими змінами в становищі людини [33].

Засновник теорії мобільності робочої сили А. Сміт виділяє два аспекти мобільності: виробничий і соціально-психологічний. Першою передумовою мобільності робочої сили А. Сміт визначає економічний розвиток суспільства, який

покращує умови праці та призводить до зростання продуктивності, а з часом – і до зникнення цілої сфери господарської діяльності або галузі, що існували й розвивалися протягом багатьох століть. Результатом цього стає необхідність пошуку нового місця прикладання праці. Другою передумовою виникнення мобільності робочої сили є економічне відокремлення індивіда, розглянуте ним у рамках концепції «економічної людини», де домінуючим мотивом є корисливий інтерес, який може бути задоволений тільки через надання послуг іншим людям, пропонуючи їм свою працю та продукти праці. Невідповідність між попитом та пропозицією на ринку праці вирішується за допомогою встановлення ціни праці, яку можна вважати підсумковим результатом мобільності робочої сили [228].

Великий досвід у вивченні цього питання накопичила соціологія, де до визначення поняття «мобільність» підходять з позиції соціальної структури суспільства, зміни свого соціального статусу в соціальній стратифікації. Питаннями мобільності чи деякими формами мобільності займається демографія. Ця наука вивчає напрями руху окремих вікових груп і поколінь, регіональний перерозподіл населення тощо. Окремі аспекти мобільності вивчає і психологія: особистісні мотиви мобільності або стабільність робочої сили.

В економічній науці поняття «мобільність» застосовується відносно усіх економічних ресурсів: людських, інвестиційних, природних, капітальних тощо. У нашій роботі ми будемо розглядати мобільність людських ресурсів, а саме мобільність робочої сили. Аналізуючи наукові трактування цього поняття, можна виявити два основних тлумачення мобільності. По-перше, це потенційна готовність індивіда до зміни свого соціального або територіального статусу; по-друге, як синонім слова переміщення.

До першої групи ми відносимо праці науковців, де мобільність визначається як здатність населення або робочої сили до соціального чи територіального переміщення. Так, відповідно до одного з підходів, які розглядаються у працях Т.І. Заславської та Л.Л. Рибаківського, мобільність визначається як готовність і можливість населення змінювати соціальний статус, професійну приналежність і місце проживання, тоді як міграція – фактичне переміщення населення [76]. Такої ж

думки дотримується М.В. Курман, який термін «мобільність» ототожнює з потенційною здатністю або готовністю індивіда до дії, ніж саму дію, а міграцію – з будь-якою формою соціального руху, де плинність кадрів виступає як один з видів міграції [99].

На думку О.М. Білик, мобільність – це «складова частина, невід’ємний елемент людського капіталу особистості, що характеризує здатність людини до цілеспрямованої зміни своєї трудової ролі і статусу, завдяки якому та соціально-економічним чинникам стають можливими різноманітні види і форми переміщень робочої сили з одних соціально-професійних груп, сфер зайнятості, видів трудової діяльності і робочих місць на інші» [33].

Відповідно до цього підходу *мобільність* визначається як *найбільш загальна характеристика переміщення будь-яких ресурсів у просторі, їхня здатність до переміщення та можливість (дія, яка може відбуватися або ні) змінювати своє соціальне, економічне або територіальне становище.*

Найчастіше, на нашу думку, для визначення поняття «мобільність» використовують термін «переміщення» (рух). Як синонім слова «переміщення», мобільність розглядає С.Ю. Рошін, який трактує цей термін як «процес переміщення робочої сили на нові робочі місця, що може супроводжуватись зміною виду зайнятості (професії), території, роботодавця» [222]. Н.В. Коваліско зазначає, що мобільність – це «не тільки просторове переміщення індивіда, але й якісна його зміна, яка стосується не лише безпосередньо особистості працівника, але й інших атрибутів, які впливають на формування умов життєдіяльності людини (заробітної плати, сімейного стану, побутових умов тощо)» [87]. І.Л. Петрова визначає мобільність як процес, який відбувається під дією різних об’єктивних і суб’єктивних факторів, зміни індивідом або соціальною групою свого місця в системі поділу праці [158].

Узагальнюючи думку авторів щодо тлумачення поняття «мобільність» як синоніму переміщення, можна сформулювати таке визначення «мобільності»: *це процес переміщення людських ресурсів, що спричинений не тільки специфічними*

характеристиками особистості, а й факторами зовнішнього середовища, які впливають на особистість як в місці вибуття, так і в місці прибуття.

Отже, враховуючи вищевикладене, ми прийшли до думки, що мобільність робочої сили – це не тільки здатність робочої сили до переміщення та її можливість змінювати своє соціальне, економічне або територіальне становище, а також і процес переміщення робочої сили, що спричинений не тільки специфічними характеристиками особистості, а й факторами зовнішнього середовища, які впливають на особистість як в місці вибуття, так і в місці прибуття.

Торкаючись процесу переміщення робочої сили, варто уточнити для нашої роботи поняття «міграція», яке походить від латинського слова *migratio* та означає переселення, переміщення. Вперше це поняття було розглянуто у роботі англійського вченого Е. Равенштейна «Закони міграції» (1834–1913 рр.), де міграція розглядається як безперервний процес, який відбувається під впливом чотирьох основних груп факторів: 1) фактори, що діють у початковому місці знаходження мігранта; 2) фактори, що діють під час переїзду; 3) фактори, що діють у місці переїзду; 4) особистісні фактори [4].

У другій половині 1960-х рр. Б.Д. Брєєв розглядає міграцію у трьох різних аспектах – як територіальні, галузеві та професійні переміщення [41], що спричинило заміщення терміну «мобільність» терміном «міграція». Упродовж 1960–1970-х років вивчення міграції населення пов'язане з появою великою кількістю визначень цього явища та спроб його класифікувати. Міграцію стали називати територіальним, географічним, просторовим явищем, проте в іноземній літературі міграцію визначали як мобільність (лат. *mobilis*) – рух, переміщення, переселення, перерозподіл тощо.

У 1971 р. В. Зелінський пропонує концепцію «мобільного переходу», яка розкриває історичну «еволюцію міграції населення, закономірності від «сидячого» способу життя в умовах традиційної економіки до нарощування територіальних переміщень населення по мірі утвердження індустріального суспільства, що пов'язано з прогресом у сфері транспорту та засобів комунікації, розширенням інформаційного простору, формуванням єдиних національних, а потім і світових

ринків праці та капіталу» [137]. У радянській науковій літературі його ідея щодо «мобільного переходу» («*mobility transition*») була інтерпретована як «міграційний перехід». На думку В. Зелінського, мобільний перехід – більш ширше поняття, ніж переміщення населення, це, скоріше, просторове, територіальне переміщення, яке пов'язане із самим поняттям терміну міграція. Під поняттям «міграція» автор має на увазі «територіальну мобільність», що включає в себе усі види територіальних переміщень, незалежно від часу та відстані [26]. Також міграцію, як форму географічної мобільності, розглядає Т.М. Караханова [86] та Л.Л. Шамілева, які називають міграцію однією з форм мобільності населення [260].

Таким чином, можна констатувати, що в певних тлумаченнях науковців відбулося заміщення поняття «мобільність» на «міграція», а пізніше – виокремлення міграції як однієї з форм мобільності – географічна (територіальна) мобільність.

У літературі існують визначення терміну «міграція», яке пов'язане зі зміною місця проживання мігранта. Так, український демограф О.У. Хомра під міграцією населення розглядає «територіальне переміщення населення, що пов'язане зі зміною місця проживання» [256]. Схожу думку висловлює І.М. Прибиткова, яка трактує міграцію як «вид територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання» [169]. Підтвердження цього можна також знайти в інших працях науковців, де міграція – це «сукупність різних за своєю природою територіальних переміщень населення, які супроводжуються зміною місця проживання» [165] та «сукупність таких переміщень людей, які нерозривно пов'язані зі зміною місця проживання» [156].

Із вказаних визначень можна зробити висновок, що однією з умов визначення поняття «міграція» є зміна місця постійного проживання. Крім того, в науковій літературі можна зустріти визначення цього поняття не тільки як фактичне переміщення населення з однієї територіальної одиниці до іншої, а ще й як переміщення, підкріплене формою фіксації реалізованого переселення. На думку В.М. Моїсєнко, вирішальним для ідентифікації реалізованої міграції є факт її реєстрації за новим місцем проживання мігранта [131]. Проте такий підхід у сучасних умовах, коли факт реєстрації нового місця проживання, особливо

внутрішнього мігранта, у більшості випадків не відбувається після здійснення ним міграції, не є правильним. У випадку якщо здійснюється перетин кордонів, то це – паспортний контроль, оформлення туристичної візи тощо.

До речі, серед тлумачень цього процесу ми знаходимо територіальний критерій, який відображає перетин кордонів або меж населених пунктів. Так, Ю.І. Римаренко визначає міграцію населення як «переміщення людей через кордони тих або інших територій із зміною місця проживання назавжди або на тривалий проміжок часу» [124]. В.О. Шелюк дає визначення міграції, яке відображає «соціально-економічні та демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного типу поселеннями та інші види переміщень» [262].

Ще однією групою визначення терміну «міграція» можна вважати критерій факторів і причин, які впливають на процес міграції. Так, В.В. Онікієнко інтерпретує міграцію населення як «зміну постійного місця проживання, викликану комплексом факторів або якоюсь однією головною причиною» [150]. М.М. Тоцький також дає визначення міграції як переміщення населення з різних причин через кордони тих або інших територіальних одиниць з метою постійного або тимчасового місця перебування [252].

Ще одним критерієм, за яким визначають міграцію, є строк, на який здійснюється переміщення. Згідно з «Рекомендаціями щодо статистичних даних про міжнародну міграцію» (1998 р.) Відділу ООН по статистиці (англ. «*UN Statistics Division*»), розрізняють довгострокову міграцію, коли особи, що переїхали в країну, яка не є для них країною постійного проживання, на строк не менше одного року, та короткострокову міграцію – на строк не менше трьох місяців, але не більше одного року [6]. Статистичне управління Європейського Союзу (*Eurostat*) визначає мігранта як особу, яка переїхала до іншої країни та змінила своє постійне місце перебування на строк не менше, ніж 12 місяців [68]. Проте, на нашу думку, такі визначення скоріше характеризують типізацію цього процесу, а не критерій ідентифікації.

Л.Л. Рибковський здійснив уточнення поняття «міграція» населення та визначив його як «територіальні переміщення, які відображають послідовність

подій, що локалізовані в просторі і часі, та здійснюються тільки між різними населеними пунктами за умови, що це переміщення фіксується тим або іншим способом» [223]. Б.І. Башкатов і Г.Ю. Карпухіна зазначають, що міграція (територіальна мобільність), як рух населення через кордони території (країни, регіону), пов'язана зі зміною місця проживання [34].

Все вищесказане дає змогу нам дати наступне трактування терміна «міграція населення». Так, *міграція – це фактичне переміщення населення за межі будь-якої адміністративно-територіальної одиниці зі зміною місця проживання на певний термін або назавжди, що спричинено певними факторами і причинами, які впливають на процес міграції*. Тобто поняття «міграція» не включає такі стадії міграційного процесу, як формування готовності до міграції та інтеграція й адаптація мігранта в місці переміщення, а включає тільки процес переміщення суб'єкта даного процесу. Це для нас може стати одним із принципів розмежування понять «міграція» і «мобільність».

На нашу думку, можна підтвердити концепцією трьохстадійності міграційного процесу, розробленої Т.І. Заславською і Л.Л. Рибаківським, де: перша (підготовча) стадія включає процес формування територіальної мобільності населення; друга (основна) – міграцію населення; третя (заклучна) стадія виступає як адаптація та інтеграція мігранта в новому регіоні [76].

Крім того, виділені нами два підходи до тлумачення терміну «мобільність» (як потенційної готовності до зміни свого соціального або територіального становища та як синонім слова «переміщення») дають нам підстави розглядати мобільність як: *потенційну мобільність* – здатність до переміщення та можливість населення змінювати своє соціальне, економічне або/та географічне становище; *реалізовану мобільність* – процес переміщення населення або міграцію.

Визнаючи право на існування різних авторських підходів до визначення поняття «мобільність», варто зазначити, що в економічній літературі цей термін також ототожнюють із динамікою числа звільнень і прийнятих нових працівників (плинність кадрів). На думку Р. Штольберга, мобільність робочої сили пов'язана з такими проблемами, як територіальне переміщення робочої сили, обмін робочою

силою між містом і селом, зміна підприємства чи перехід від навчання до роботи, зміна трудової групи на підприємстві, зміна професії. У його розумінні плинність – це сукупність форм зміни робочого місця, яка розглядається з позиції суспільства в цілому як форма соціальної мобільності [263].

У закордонній англійській літературі мобільність робочої сили визначають двома термінами: «labor turnover» і «labor mobility». У першому випадку, це зміни кількості звільнених працівників і прийом нових, в іншому випадку мобільність ототожнюється зі зміною працівником місця роботи або на основі інвестицій у людський капітал, або на підставі пошуку нової роботи [20]. Модель людського капіталу, модель пошуку роботи використовуються з метою розуміння і прогнозування мобільності робочої сили, перш за все, з позиції пропозиції робочої сили на ринку праці [2].

Такий підхід дає нам підстави для уточнення трактування терміна «мобільність робочої сили» та виділення в подальшій роботі такого виду мобільності робочої сили як внутрішньофірмова. Отже, мобільність робочої сили – це не тільки її *здатність до переміщення та можливість змінювати своє соціальне, економічне або територіальне становище, а також і процес переміщення робочої сили, що спричинений не тільки специфічними характеристиками особистості, а й факторами зовнішнього середовища, які на неї впливають.*

Зокрема, у роботах з економіки праці при дослідженні мобільності робочої сили зустрічається такий термін як *трудова мобільність*. У більшості випадків автори, які вивчають ці питання, використовують їх як синоніми, тому що в обох варіантах мова йде про рух робочої сили, але, на нашу думку, їх потрібно розрізняти. З одного боку, трудову мобільність, розглядають як готовність і здатність робочої сили до зміни місця роботи, професії, посади [73]. З позиції людського капіталу цей термін характеризує здатність людини до цілеспрямованої зміни своєї трудової ролі та статусу, завдяки чому і деяким соціально-економічним факторам стають можливими різноманітні види та форми переміщень робочої сили. Вона виступає основою трудової міграції – зміна місця роботи, що супроводжується географічними переміщеннями [38]. Н.В. Коваліско також трактує трудову

мобільність як «соціально-економічний процес, який визначає динамічний стан, готовність і здатність індивідів до зміни соціально-трудової позиції, статусу у системі виробничих умов і кон'юнктури ринку праці» [87]. З іншого боку, поняття «трудова мобільність» трактується як процес переміщення працівника між робочими місцями під впливом особистісних характеристик індивіда та його навколишнього соціально-економічного середовища [110]. Є.Д. Калашнікова визначає трудову мобільність як переміщення робочої сили на постійне або тимчасове місце прикладання праці в регіональному, національному та міждержавному міграційному просторі з метою забезпечення власних потреб мігрантів [85]. М.Г. Колосніцина «процес переміщення робочої сили на нові робочі місця» також ототожнює із трудовою мобільністю, а мобільність робочої сили – як рух робочої сили, який супроводжується як зміною соціально-професійного становища працюючого, так і місця проживання [91].

Також у науковій літературі можна зустріти визначення терміна «трудова мобільність», який поєднує здатність робочої сили до переміщення та сам процес переміщення. Трудова мобільність – це «процес трудового переміщення працівника, викликаний різними причинами, в основі якого лежать здібності індивіда до змін у змісті трудової діяльності, а також це процес зміни статусу економічної активності індивіда» [40].

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що трудова мобільність обумовлюється суто економічними причинами й передбачає процес переміщення робочої сили з конкретною метою працевлаштування на певний термін або назавжди. Тобто трудова мобільність є дещо вужчим поняттям, ніж мобільність робочої сили, яка розглядається у більш ширшому трактуванні.

Також варто розглянути таке поняття, як «трудова міграція», яке є невід'ємною частиною переміщень робочої сили у межах регіонів, країни та за її межі. У багатьох працях науковців не робиться розмежування таких термінів як «мобільність» і «трудова міграція» робочої сили, що ускладнює розуміння термінології при вивченні руху робочої сили.

У науковій літературі можна знайти такі трактування терміна «трудова міграція», як: «тимчасове переміщення з метою працевлаштування зі збереженням постійного інформаційного та фінансового зв'язку мігранта зі своєю родиною» [140], «переміщення у просторі, яке здійснюється людиною з метою підвищення рівня життя та пошуку найбільш вигідного працевлаштування без зміни постійного місця проживання» [140], «територіальне переміщення населення, метою якого є працевлаштування та отримання відповідної винагороди» [165].

О.М. Білик визначає трудову міграцію як «процес, що знаходить своє відображення в переміщенні економічно активного населення у міграційному просторі (регіональному, національному, міжнародному) з метою пошуку ефективнішого застосування свого людського капіталу у трудовій діяльності» [37]. Згідно з глосарієм Міжнародної організації з міграції трудова міграція визначається як «переміщення людей з однієї країни до іншої з метою отримати роботу» [12]. Це дає підстави сформулювати наступне визначення поняття *«трудова міграція»* як *добровільне переміщення робочої сили в межах або за межі країни з метою працевлаштування.*

Останнім часом у наукових публікаціях вітчизняних дослідників міжнародної трудової міграції акцентується увага на причинах, наслідках, стратегіях зовнішньої міграції в Україні (С.І. Пирожков, М.Д. Романюк, О.А. Малиновська), аналізується методологія та практика регулювання міграції населення України, досліджується вплив міграції на трудовий потенціал держави [160; 161; 220].

Зокрема, рухливість населення та робочої сили розглядається у роботах В.В. Онікієнка. Він акцентує увагу на дії «загального закону суспільного виробництва», тобто закону зміни праці [149]. Сутність цього закону полягає у причино-наслідкових зв'язках між сучасною технічною базою виробництва та змінами трудових функцій працівників, появою нових професій і відмиранням старих, змінами галузевої структури зайнятості населення.

Розвиток міжнародної міграції робочої сили вивчають Г.В. Косовська і О.В. Крушельницька [94]. Вони в своїх працях розглядають характер, напрями та інтенсивність міграції, що визначаються зміною структур економіки і продуктивних

сил, соціальною та трудовою мобільністю населення з погляду сучасного стану міжнародної міграції робочої сили.

Проблеми формування робочої сили в Україні, теоретико-методологічні та організаційно-економічні засади регулювання зайнятості населення висвітлено у працях С.І. Бандури, Д.П. Богині, Т.А. Заєць [33; 64; 218]. У працях Е.М. Лібанової розглядаються теоретичні та прикладні проблеми трудових мігрантів [78]. О.В. Позняк приділяє значну увагу трудовій еміграції та розглядає показники її впливу на ситуацію на ринку праці [125]. Д.М. Романюк досліджує міграцію на внутрішніх регіональних і зовнішніх ринках; аналізує вплив на міграцію економічних, соціальних, демографічних, політичних, нормативно-правових та інших факторів; виділяє основні причини зовнішніх міграцій населення (збройні конфлікти, переслідування за етнічною ознакою, порушення прав людини, неспроможність урядів налагодити гідний рівень життя тощо) [220].

Таким чином, узагальнення теоретичних підходів до таких економічних категорій, як «міграція», «трудова міграція», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили» дає змогу стверджувати, що *міграція* – це фактичне переміщення населення за межі будь-якої адміністративно-територіальної одиниці зі зміною місця проживання на певний термін або назавжди, а під *трудовою міграцією* мається на увазі переміщення населення з метою працевлаштування за межі будь-якої адміністративно-територіальної одиниці зі зміною місця проживання на певний термін. *Трудова мобільність* розглядається нами як зміна місця роботи індивідом, що пов'язана з економічною вигодою, та включає тільки зміну робочого місця, при цьому зміна місця проживання може не відбуватися, а *мобільність робочої сили* розуміємо у більш ширшому сенсі та включаємо в це поняття усі динамічні процеси трудових переміщень, які супроводжуються соціально-економічними змінами в трудовій діяльності індивіда: навчанням, адаптацію, зміною місця роботи, підвищення кваліфікації тощо.

Перш ніж розглядати види та форми мобільності робочої сили, де ми зможемо виділити територіальну мобільність та розкрити зміст об'єкту дослідження, а саме

процес територіальної мобільності молоді, потрібно дати визначення такої соціально-демографічної групи населення, як молодь.

Вперше визначення терміну «молодь» було зроблено В.Т. Лісовським у 1968 р., як «покоління людей, що проходить стадію соціалізації, засвоює, а в більш зрілому віці вже засвоїло професійні, освітні, культурні та інші соціальні функції». Він виокремлює вікові критерії молоді від 16 до 30 років [259]. Пізніше І.С. Кон зазначає, що «молодь – це соціально-демографічна група, виокремлена на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, обумовлених тим чи іншим набором соціально-психологічних властивостей» [92].

На міжнародному рівні вперше термін «молодь» було представлено на Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй у 1985 р., де вікові межі молодої людини визначили як вік 15–24 роки, тоді як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) характеризує молодь більш ширшими віковими межами – від 10 до 24 років. У різних країнах і серед різних науковців нижня межа молодої людини визначена між 14 і 16 роками, тоді як верхня вікова межа коливається між 25 і 35 роками. Так, у Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді» відмічається, що молоддю вважаються громадяни віком від 14 до 35 років (до 2004 р. – від 15 до 28 років) [204]. У редакції проекту нового Закону «Про молодь» вік молоді передбачається визначити від 12 до 28 років [192]. Ми, переважно, будемо дотримуватися вікових меж молоді, які визначені у чинному законодавстві – від 14 до 35 років. Проте деякі статистичні дані, які оцінюють територіальні переміщення, не дають змоги виокремити таку вікову групу, тому що в формах збору статистичної інформації або виокремленні інші вікові межі, або взагалі не передбачено збір даних за віковими групами.

Молодь є специфічною соціально-демографічною групою населення, яка має значні відмінності від усіх інших вікових груп і характеризується таким особливостями, як: вищий рівень народжуваності серед жінок молодіжного віку; значний попит на освіту – майже всі особи, які навчаються в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної) і вищої освіти, належать до молоді; високий рівень територіальної мобільності; вищий, ніж серед інших вікових груп,

рівень мобільності щодо зміни місця роботи, виду діяльності, перекваліфікації. Тому ці відмінності молодій людині потрібно враховувати при вивченні територіальної мобільності молоді.

Завдяки цьому у даному дослідженні *молодь* буде нами визначатися як *соціально-демографічна група осіб віком 14–34 роки, яка має специфічні характеристики, що властиві саме цій віковій категорії*.

Для розкриття змісту об'єкта нашого дослідження, а саме процесу територіальної мобільності молоді, доцільно розглядати типи, види та форми мобільності робочої сили, де ми зможемо виокремити територіальну мобільність та розкрити сутність цього процесу саме в молодіжному середовищі.

У рамках відтворення населення демографи виділяють природний (смертність, народжуваність) і механічний (міграція) рух населення, а в деяких випадках відтворення населення розглядають як сукупність трьох видів руху – природного, просторового і соціального [136]. Чеські науковці виділяють три основні типи мобільності робочої сили: *демографічна мобільність*, яка пов'язана з природним рухом населення і визначає зміни чисельності та статеві-вікового складу економічно активного населення; *соціальна мобільність*, яка пов'язана зі зміною соціальної структури суспільства; *економічна мобільність*, при якій змінюється галузева, професійна чи регіональна структура зайнятості населення [48].

Виходячи з вищевикладеного, в рамках нашого дослідження ми відділяємо три основні типи мобільності молоді, а саме: *демографічна*, яка пов'язана з природним рухом молоді; *соціальна мобільність*, яка буде пов'язана зі зміною соціальної структури молоді; *територіальна мобільність* – географічне переміщення молоді.

Вважаємо доцільним у межах нашого дослідження сформулювати таке визначення **територіальної мобільності молоді** як *процесу потенційного або реалізованого переміщення соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 роки через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинений специфічними чинниками, які властиві саме цій віковій категорії*.

Отже, враховуючи неоднорідність процесів територіальної мобільності серед молоді, яка має свою специфіку та часовий перебіг, необхідним є виокремлення різних видів і форм територіальної мобільності.

Основою будь-якої класифікації мобільності виступає мета, з якою планується здійснити територіальне переміщення, або причини, які спонукають до таких дій. Отже, за критерієм мети територіального переміщення можна виокремити такі види територіальної мобільності молоді, як:

- *освітня* – полягає в нарощуванні знань, виробничого досвіду й навичок за допомогою навчання та підвищення власного освітнього рівня;
- *трудова (економічна)* – відображає рух працівника з одного робочого місця на інше [37];
- *культурна (туристична)* – здійснюється з метою культурного збагачення, відвідування іншої місцевості з туристичною метою;
- *шлюбно-сімейна* – переміщення, пов'язане зі зміною сімейного статусу або з сімейних причин (переїзд батьків, родичів, чоловіка або дружини);
- *інвестиційна* – здатність до переміщення або переїзд з метою вкладання грошей у відкриття бізнесу або створення підприємств в іншій місцевості однієї країни або за кордоном.

У межах освітньої мобільності, враховуючи ступінь залученості до процесу територіального переміщення різних категорій молоді (учнів, студентів, викладачів, аспірантів та ін.), можна виокремити такі підвиди:

- *навчальна* – здатність і переміщення молоді у зв'язку зі вступом до закладів освіти в межах одного регіону, між регіонами або країнами для отримання вищої або професійно-технічної освіти на певний час;
- *академічна* (обмін студентів або викладачів) – перебування упродовж певного часу в якості студента або стажиста в закордонному університеті або в іншому вітчизняному закладі освіти, не перериваючи свого навчання або роботи в своєму закладі освіти;
- *наукова* – аспіранти, доктори, науковці здійснюють тимчасові поїздки з метою навчання або працевлаштування до інших регіонів або інших країн.

У межах трудової мобільності можна виділити такі підвиди:

- *професійна* – це зміна працівником професійної орієнтації (перенавчання, оволодіння новою професією, підвищення освітнього рівня тощо) [37];
- *кваліфікаційна* – переміщення працівників між кваліфікаційними групами (зміна тарифних розрядів, оволодіння новими методами роботи й удосконалення існуючих) [226];
- *галузева* – являє собою рух робочої сили, внаслідок якого відбувається її перерозподіл за галузями та видами економічної діяльності [41];
- *флуктуація* – зміна робочого місця. Я. Тімар мобільність робочої сили визначає як зміну складу певної групи населення за спеціальностями чи професіями, а флуктуацію – як зміну робочого місця [48]. Він вважає, що деяка частка мобільності робочої сили проявляється у флуктуації. У розумінні Н.А. Аітова флуктуація – це «інстинктивний рух», який відрізняється від інших форм руху тим, що не може плануватися так, як це відбувається при змінах галузевої структури робочої сили [29]. Ю. Веніге розглядає флуктуацію як рух робочої сили, коли після звільнення з одного робочого місця відбувається прийом на інше робоче місце [48]. Він розглядає флуктуацію на макроекономічному рівні як форму прояву економічної і соціальної мобільності.

За критеріями соціальної стратифікації вирізняють такі підтипи мобільності, як *вертикальна та горизонтальна*. Перша пов'язана з підвищенням або зниженням професійного статусу. Перехід до більш високого становища називається висхідною мобільністю й характеризує високу конкурентоспроможність і професійну адаптацію особистості, а спадна мобільність, навпаки, відображає зниження статусу.

У сучасних умовах незадоволення роботою через низьку заробітну плату, неможливість працювати на попередній роботі після народження дитини тощо призводить до пошуку нових варіантів отримання заробітку та зниження власного професійного статусу. Таке соціальне явище називається *дауншифтинг* (пер. з англ. – «перемикання на нижчу передачу») та трактується як «цілеспрямований усвідомлений спуск по соціальній ієрархії, пов'язаний із «життям для себе»,

«відмовою від чужих цілей» [90]. Цей образ життя, пов'язаний із добровільною відмовою від продажу власної праці та свідомим зниження обсягів споживання товарів і послуг, останнім часом набуває все більшої популярності, особливо серед молоді.

В основі *горизонтального* типу мобільності лежить територіальний критерій, а також частково й професійний, коли відбувається зміна робочого місця, виду зайнятості, професії, без зміни приналежності до соціальної і професійної групи.

Територіальна мобільність молоді може здійснюватися як усередині країни (у межах регіону або між регіонами), так і за кордон. За критерієм відстані територіальна мобільність виступає в ролі міграції, тому варто виділяти такі її підтипи: *внутрішньорегіональну, міжрегіональну й міждержавну*. Міждержавна територіальна мобільність може виступати як еміграція (виїзд населення однієї країни до іншої), міграція (переїзд населення з однієї країни до іншої) та імміграція (в'їзд населення до країни).

За критерієм соціально-економічного типу поселення виділяють чотири підтипи: *місто-місто, місто-село, село-село, село-місто*.

Територіальна мобільність молоді може бути класифікована за критерієм тривалості на *постійну* та *тимчасову*. Постійна – це ситуація, коли мігранти залишаються на новому місці назавжди, тобто змінюють постійне місце проживання, а тимчасова – коли мігранти виїжджають на певний період з метою повернення на попереднє місце проживання. Тимчасова міграція поділяється на довготривалу (більше одного року [24]), короткотривалу (від 3 місяців до року згідно з визначенням ООН) [229], сезонну (переміщення працездатного населення до місць тимчасової роботи та проживання на термін кілька тижнів або місяців, зі збереженням колишнього постійного місця проживання) [24] та маятникову (щоденні або щотижневі переміщення населення з місць проживання до місць зайнятості та у зворотному напрямі) [47; 217].

За критерієм повторюваності можна класифікувати територіальну мобільність, як: *одиничну* (на певний період або назавжди), *повторювану* (тривалі поїздки в одне і те ж саме місце або в різні місця, які повторюються з певною періодичністю),

епізодичну (рух робочої сили, що виникає внаслідок певних періодичних обставин, з поверненням до постійного місця проживання – ділові, туристичні, оздоровчі та інші поїздки).

За критерієм способу реалізації територіальну мобільність молоді можна розділити на *реальну* та *віртуальну*. У сучасних умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) виникає нове явище, яке дає змогу відволіктися від простору, де діють географічні обмеження. ІКТ представляють собою сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів (комп'ютери, мережа Інтернет, радіо- та телепередачі, телефонний зв'язок), що застосовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією [219]. Таким чином, за допомогою ІКТ людина отримує доступ до різних благ (робота, освіта, інформація тощо), не здійснюючи фізичного переміщення у просторі, натомість для виконання певних дій переміщується віртуально. Такий тип мобільності можна назвати віртуальною.

Віртуальну мобільність трактують як «здатність людини до комунікації, отримання інформації, матеріальних і нематеріальних товарів і послуг за допомогою засобів електронного зв'язку та комунікацій без фізичного переміщення» [264]. М.І. Стрюк, А.М. Стрюк та С.О. Семеріков зазначають, що «людина може мати високий ступінь віртуальної мобільності засобами мобільних комунікацій без необхідності фізичного переміщення (віддалена робота з високим рівнем професійної, соціальної та економічної мобільності)» [236].

Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям відбувається нівелювання бар'єрів простору, виникає здатність до віртуального переміщення без прямого фізичного. Віртуальна мобільність може реалізуватися у формі дистанційної зайнятості (онлайн-зайнятість, отримання заробітку на просуванні веб-сторінок; веденні блогів; Інтернет-торгівлі), неформального та інформального навчання, уявних подорожей, екскурсів. Наприклад, виконання працівником роботи через Інтернет-технології називають *онлайн-аутсорсингом*, коли роботодавець зв'язується з працівником через Інтернет, дає йому завдання, а потім отримує виконану роботу знову ж через Інтернет [231].

Отже, віртуальна мобільність реалізується за допомогою засобів електронного зв'язку та комунікацій без фізичного переміщення з метою отримання інформації, оволодіння знаннями, виконання роботи тощо, тоді як при реальній мобільності завжди здійснюється зміна місця проживання або місце виконання роботи. Віртуальна мобільність серед молоді буде більшою, ніж серед старших поколінь з огляду на те, що представники старших поколінь або ще не освоїли ІКТ, або мали обмеженість доступу до користування ними.

Форми територіальної мобільності можна класифікувати спираючись на критерії причин територіального переміщення, кількості осіб переміщення, способу керованості та правового статусу.

Відповідно до причин переміщення, а саме співвідношення зовнішнього тиску й внутрішніх спонукань самої особистості, можна виокремити *добровільну* (коли рішення про переміщення ухвалюється особисто), *вимушену* (коли до переміщення людини примушують певні обставини) [229] та *примусову* (виселення осіб на підставі судового рішення або депортація певної групи населення) мобільність.

За кількістю осіб необхідно враховувати такі форми переміщень, як *індивідуальні* й *групові*. Індивідуальна форма мобільності властива одному працівникові. Групова мобільність на мікрорівні властива окремим трудовим колективам, а на макрорівні – групі людей, що походять з однієї місцевості (села, міста, регіону, країни) і спрямовуються до іншої [28]. Також можна виокремити *сімейну* – переміщення на певний період чи назавжди за межі адміністративної одиниці цілих сімей (її ще називають демографічною, оскільки вона впливає на демографічну ситуацію у країнах еміграції та імміграції) [217].

За способом керованості мобільність можна класифікувати, як *організовану*, яка здійснюється за участю державних органів або інших зацікавлених сторін, і *неорганізовану (або стихійну)*, яка здійснюється силами однієї людини або цілої сім'ї без організаційної допомоги з боку будь-яких інститутів [229]. Крім того, можна виокремити *ланцюгову*, яка організована родичами або знайомими, що вже виїхали за кордон або переїхали до іншого місця проживання [81].

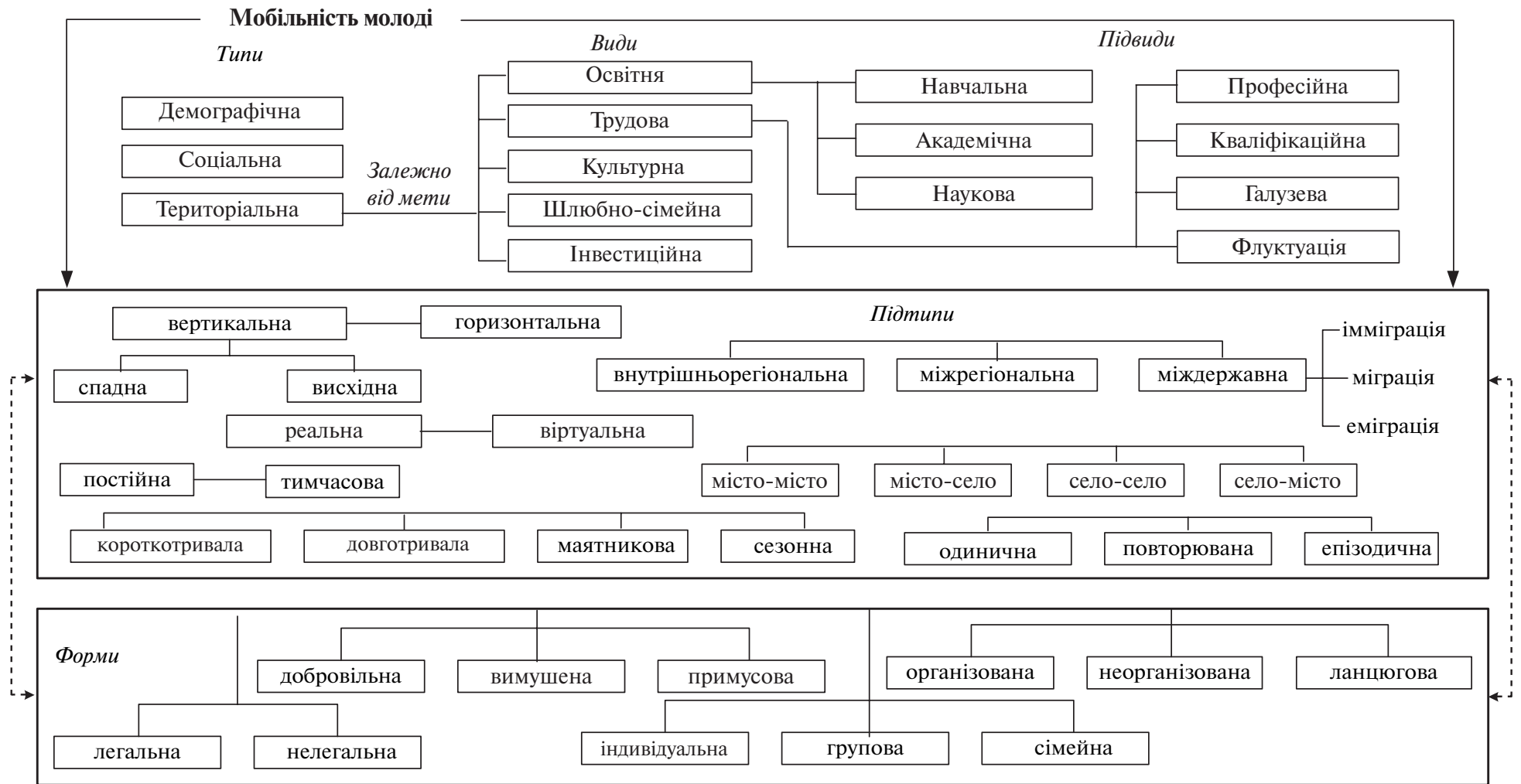

Рис. 1.1. Класифікація територіальної мобільності молоді

Джерело: побудовано автором за даними [113].

За правовим статусом переміщення молоді на макрорівні набуває *легальної* (перетин міжнародних кордонів на законних підставах [124]) або *нелегальної* (нелегальне перебування після закінчення терміну дії візи [51; 106]) форми.

Узагальнюючи вищевикладене, ми виділили типи, види та форми територіально мобільності молоді, які зображені на рис. 1.1.

Територіальна мобільність молоді практично не буває у чистому вигляді, різні її види тісно пов'язані один з одним. Так, серед економічно неактивної молоді територіальна мобільність може бути пов'язана з освітньою, культурною та сімейно-шлюбною мобільністю, а серед зайнятої молоді мобільність також буде пов'язана зі змінами професійної структури і класового складу. Територіальна трудова мобільність може супроводжуватися зміною спеціальності, професії, кваліфікації, а також зміною галузі, в якій працює молода людина. Якщо розглядати територіальну мобільність молоді, то вона носить частково і демографічний, і економічний характер. Зміни галузевої структури робочої сили молоді, зміни її територіальної структури, а також флуктуація у чистому вигляді не викликають соціальної мобільності. Однак галузева та територіальна мобільність можуть супроводжуватися просуванням «суспільними сходами», тому що молодь змінила своє місце роботи та намагається підвищити власне матеріальне становище. Отже, між типами, видами і формами мобільності молоді існує певна залежність, яка обумовлена демографічною і соціально-економічною структурою молоді, її професійними і кваліфікаційними здібностями та напрямками перерозподілу молодіжної складової населення.

Таким чином, аналіз підходів до вивчення категорій «мобільність» та «міграція», дав змогу виявити, що поняття «міграція» не включає такі стадії міграційного процесу, як формування готовності до міграції та інтеграція й адаптація мігранта в місці переміщення, а включає тільки процес переміщення суб'єкта даного процесу. Це для нас стало одним з принципів розмежування понять «міграція» і «мобільність». Трудова міграція ототожнюється з переміщенням із метою працевлаштування, а трудова мобільність включає тільки зміну робочого місця, при цьому зміна місця проживання може не відбуватися. Тоді як мобільність робочої сили – це більш ширше поняття, яке включає усі динамічні процеси

трудових переміщень, які супроводжуються соціально-економічними змінами в трудовій діяльності індивіда. Все це дало підстави сформуванню визначення терміну «територіальна мобільність молоді» та здійснити її класифікацію за видами, підтипами та формами.

1.2. Фактори територіальної мобільності молоді та їх класифікація

Для того, щоб зрозуміти суть територіальної мобільності молоді та правильну інтерпретацію її проявів, треба з'ясувати, під впливом яких факторів вона виникає та змінюється. Ступінь територіальної мобільності молоді залежить від конкретних факторів, що характеризують потреби молоді на будь-якому етапі її діяльності.

Перш ніж переходити до аналізу факторів територіальної мобільності молоді, необхідним є визначення терміну «*фактор*». Однозначного трактування цього терміна та його класифікації в літературі не існує. С.І. Ожегов визначає «фактор» як момент, явище або певну обставину в певному процесі [147], Д.М. Ушаков – як рушійну силу, причину будь-якого процесу, який обумовлює та визначає його характер, дію [251], Т.І. Заславська – як сукупність соціальних умов, під дією яких змінюється цей процес та які впливають на його обсяг, інтенсивність, напрям, параметри тощо [121]. Отже, поняття «*фактор*» трактується як *рушійна сила будь-якого процесу або явища та як частина чогось у будь-якому процесі*.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що потрібно відрізнити фактори від *причин* і *мотивів* територіального переміщення. На це вказує О.У. Хомра, який визначає причину як форму прояву фактору (чинників), а також конкретний нестаток суб'єкта в чому-небудь, тоді як *мотив* – це обґрунтоване рішення усунути причину, яка виникла, будь-яким із можливих шляхів [256]. В.І. Переведенцев зазначає, що для того, аби з'ясувати фактори міграції, треба встановити причини, які примушують людей переміщуватися. Також він роз'яснює, що причини міграційних явищ, які, з одного боку, достатньо загальні та глибокі, а з іншого – специфічні саме для міграції конкретної групи населення, можна назвати факторами [156]. На думку В.І. Староверова, причини – це відображення об'єктивних моментів, а мотив – суб'єктивне усвідомлення причин [234].

У соціологічній літературі [63] до мотивів переміщення відносять: екстремальний мотив (проявляється внаслідок передбаченої кризи у певній сфері зайнятості чи безперспективності робочого місця працівника); мотив досягнення максимального чи мінімального збереження прибутків; майнові мотиви; непрямі мотиви (переміщення зумовлюється нематеріальною складовою, наприклад, відповідність роботи спеціальності та кваліфікації).

Відповідно до цього неможливо розглядати причини територіальної мобільності поза мотивами, не застосовуючи аналіз механізмів взаємодії особистості та її мікросередовища. *Причини – це усвідомлення фактору, відображення існуючої дійсності*, а під мотивами територіальної мобільності розуміються причини, які роблять процес переміщення необхідним і доцільним через усвідомлення їх особистістю. Тобто *мотиви – це внутрішні спонуки особистості до територіального переміщення*, що відповідають зазначеним стимулам і пов'язані з прагненням задовольнити визначені потреби, досягнути певних благ і бажаних умов діяльності. До того ж, в основі територіальної мобільності можуть бути покладені декілька мотивів, які посилюють чи послаблюють вплив один одного або ж взаємодіють між собою.

Природне та соціальне середовище, що оточує людину, об'єднується таким поняттям, як *умови життя*. Л.Л. Рибаківський вважає, що фактори неможливо розглядати як усі об'єктивні умови, а лише як їх частину. Умови завжди ширші та різноманітніші, ніж фактори, тобто умови – це загальна множина, а фактори – їхня підмножина [224]. Умовами мобільності (не лише територіальної) є, насамперед, *стимул* і можливість змін. До стимулів мобільності можна віднести поліпшення матеріальних, соціальних чи психологічних умов життя, тобто підвищення заробітної плати, зацікавленість змістом праці, можливість кар'єрного зростання тощо. В.І. Переведенцев також виділяє таке поняття, як «*привід*», яке трактує як «конкретну, наближену причину» [156]. На нашу думку, стимул і привід є дещо подібними поняттями і ототожнюються з можливістю, яка наближає здійснення переміщення, а саме потенційну територіальну мобільність до реалізованої, та може визначатися як явище або наслідок.

Деякі науковці *явище* вважають кінцевим результатом процесу територіального переміщення та зазначають, що причина є проміжним ланцюгом між фактором і явищем [83; 130]. О.У. Хомра при аналізі обумовленості будь-якого явища виділяє дві найбільш загальні категорії – *причину і наслідок*. *Причина* є щось, результатом чого виступає наслідок, а *наслідок* – це результат дії причини [256].

Аналіз наукової літератури дав змогу нам виділити низку основних послідовностей ухвалення рішення особистості про територіальне переміщення, які складені науковцями: умови – фактори – причини – явище [130]; фактори (причини) – привід – мотиви [156]; умови – фактори – причини [224]; умова – фактор – причина – явище [44].

Загалом, співвідношення умов, факторів і причин щодо територіальної мобільності досить складне. На наш погляд, фактор – це певна складова або компонент умов життя особистості, тоді як причина – усвідомлення певного фактору. Для переходу потенційної територіальної мобільності в реалізовану потрібен стимул, який приведе до такого явища як територіальне переміщення.

Аналіз складових послідовності ухвалення рішення особистості про територіальне переміщення дає нам змогу виокремити потенційну та реалізовану територіальну мобільність. Далі розглянемо різні думки науковців щодо трактування цих термінів.

Існують різні варіанти визначення *потенційної* мобільності. На думку деяких вчених, це «психічний стан та окремі елементи поведінки індивіда, що свідчать про послаблення та поступовий розрив його зв'язків з роботою або позицією, яку він займає» [154]. Іншим визначенням є прагнення до зміни соціального становища [144]. Також є думка, що потенційна мобільність є «внутрішнім психічним станом працівника, зумовлена як зростанням його власних притягань, так і збільшенням можливостей середовища» [30]. О.Р. Овчиннікова «потенційну міграцію» визначає як процес, який може відбуватися без зміни місця проживання або місця праці, але у цьому випадку на свідомість людини впливають умови, фактори і причини, що спонукають її до бажання мігрувати [146]. Ми більш схильні до такого формування потенційної мобільності, як теоретична готовність населення до зміни місця

прикладання праці, яка виявляється та аналізується за результатами соціологічних досліджень [75]. Отже, *потенційна територіальна мобільність молоді – це здатність соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 роки до переміщення та її можливість змінювати своє географічне становище.*

Між ухваленням рішення про територіальну мобільність і фактичною мобільністю або ж її уникненням проходить певний проміжок часу, який у кожного індивіда різний. На думку Н.В. Коваліско, критичний рівень потенційної мобільності призводить до реалізованої мобільності [88]. Також реалізовану мобільність визначають як зміну статусу людини, її перехід до іншої групи під дією об'єктивних і суб'єктивних факторів, умов і стимулів [148]. Завдяки цьому, термін *«реалізована територіальна мобільність молоді»* ми будемо трактувати як *фактичне переміщення соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 роки через межі адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинений специфічними факторами, які властиві саме цій віковій категорії.*

Унаслідок цього послідовність ухвалення рішення молоддю про територіальне переміщення може бути представлена у вигляді моделі реалізації територіальної мобільності, де територіальна мобільність складається з трьох етапів розвитку цього процесу, що включає формування готовності до територіального переміщення (до міграції), фактичне територіальне переміщення (міграція), а також інтеграція та адаптація молоді у місці фактичного переміщення (див. рис. 1.2).

Рис. 1.2. Модель реалізації територіальної мобільності молоді

Джерело: упорядковано автором.

Вплив на територіальну мобільність молоді може здійснюватися тільки на дві складові цього процесу: фактори та причини. Причому вплив на фактори та причини може здійснюватися через створення сприятливих умов у місці вибуття для стримування молоді на основному місці проживання або у місці прибуття для залучення на ці території певних категорій населення. З метою ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді та обґрунтованого формування умов доцільним є визначення факторів, під впливом яких виникає та змінюється потенційна територіальна мобільність на реалізовану.

Вищевикладене дає підстави сформулювати визначення *факторів територіальної мобільності молоді, які являють собою рушійну силу, що виникає у навколишньому середовищі соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 роки, та, взаємодіючи між собою, впливає на переміщення через межі адміністративно-територіальних одиниць зазначеної соціально-демографічної групи населення.*

Далі розглянемо теоретичні підходи до виявлення різних груп факторів територіальної мобільності, що в майбутньому дасть нам змогу зробити класифікацію факторів територіальної мобільності молоді та знайти ефективні шляхи регулювання цього процесу. З погляду структурного підходу, який було сформовано в рамках соціологічних наук англійським вченим Е. Равенштайном, базовою моделлю, що дає змогу розглянути територіальні переміщення населення, є модель «притягання та виштовхування» [4]. На його думку, несприятливі умови на одній території «виштовхують» населення зі свого місця проживання, а сприятливі умови, створені на інших територіях, «притягують» їх.

Подальший розвиток ця теорія мала у роботах Е. Лі. Відповідно до цієї моделі в регіоні на ринку праці діють певні групи факторів, які відштовхують робочу силу від одних регіонів і притягують до інших [16]. До відштовхувальних факторів відносять високий рівень безробіття, перенаселення, бідність, економічну стагнацію. У регіоні-споживачеві, навпаки, діють фактори притягання робочої сили (швидке економічне зростання, дефіцит робочої сили, збільшення зайнятості в третьому секторі економіки). Водночас із факторами притягання та відштовхування діють обставини втручання (транспортні витрати, нестача або асиметрія інформації тощо).

Їхній вплив підвищується зі збільшенням відстані між регіонами, що обмежує міжрегіональні потоки робочої сили.

Більш того, відповідно до теорії Е. Лі, одні й ті ж самі фактори можуть впливати на різних людей по-різному. Фактори-притягання, на його думку, більший вплив здійснюють на висококваліфікованих працівників, коли при переміщенні такі працівники можуть отримати більш вигідні пропозиції в іншому місці (кар'єрне зростання, підвищення рівня доходу), а для низькокваліфікованих працівників більшого значення мають відштовхуючі фактори [16].

Згідно теорії подвійного ринку праці, розробленої М. Піоре, міжнародна міграція в індустріально розвинених країнах спричинена постійним попитом на робочу силу. На його думку, міграція робочої сили пов'язана не з факторами-виштовхування, як в теорії Е. Лі, а з факторами-притягання, а саме попитом на робочу силу [21]. Так, ринкам праці розвинених індустріальних країн при дуальності між робочою силою та капіталом, коли низька заробітна плата, незначні перспективи кар'єрного зростання у сфері послуг не дають змоги привабити на такі вакансії місцеве населення. Як альтернатива нестачі робочої сили у сфері послуг може бути залучення іноземних працівників на такі посади.

Такий підхід є дуже важливим для нашого дослідження, оскільки дає змогу виділити такий фактор-притягання, як попит на робочу силу, що, на нашу думку, є досить актуальним у сучасних соціально-економічних умовах. Попит на робочу силу значним чином сприяє зростанню або зниженню рівня територіальної мобільності, особливо молодого покоління, тому що працевлаштування в молодому віці є одним з пріоритетів, який ставить перед собою молодь у будь-якій країні, а в більшості регіонів України це є однією з головних проблем у молодіжному середовищі.

З метою адекватного розуміння груп факторів, які необхідні для визначення методів регулювання територіальної мобільності молоді для ефективного впливу на молодіжну міграцію, доцільно розглянути інші класифікації факторів територіальної мобільності. Існує багато класифікацій факторів територіальної мобільності і будь-яка класифікація умовна.

В.І. Переведенцев виділяє суб'єктивні та об'єктивні фактори [156]. Під об'єктивними факторами ним розуміються територіальні відмінності у важливих для людини умовах життя, під суб'єктивними – особистісні характеристики (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації тощо), що зумовлюють рішення індивіда про зміну місця проживання та (або) роботи. Об'єктивні фактори поділяються на природно-географічні, економічні, демографічні, політичні, соціальні тощо. В.І. Староверов до суб'єктивних факторів додає біологічні [233].

Зокрема, важливе значення має класифікація факторів мобільності робочої сили залежно від можливості регулювання їх впливу, яка дає змогу розділити їх на три групи: фактори, що керуються (фактори-регулятори); фактори, що не керуються (фактори-умови); фактори, що безпосередньо не керуються, але побічно регулюються. Фактори-регулятори переважно мають соціально-економічну природу (різниця в заробітній платі, встановлення або відміна пільг, державна політика на ринку праці). Серед керуючих факторів виділяють правові (закони, нормативні акти тощо), економічні (бюджетні й небюджетні кошти, фінансові витрати, компенсації), організаційні (організації, які займаються регулюванням, обслуговуванням та активізацією цих процесів) та інформаційно-пропагандистські (статистичні матеріали, інформація в ЗМІ, методична і нормативна література) [130].

На думку Ю. Веніге [48], одним з найважливіших факторів, що зумовлюють територіальну мобільність, є об'єктивні суспільно-економічні процеси. Зокрема, науково-технічний прогрес, тому що нові технологічні процеси, використання нової техніки, нових видів сировини і виробництво нових видів продукції потребують притоку кваліфікованої робочої сили.

В.В. Онікієнко і В.О. Поповкін виділяють територіальні (обумовлені природно-кліматичними та соціально-економічними особливостями регіонів), галузеві (пов'язані з особливостями технічного розвитку галузі умовами, змістом і оплатою праці), виробничі (різниця в умовах організації виробництва, матеріальному заохоченні, можливості підвищення кваліфікації) фактори [150].

На здатність до мобільності також істотно впливає й рівень освіти. Робітники, які не мають професійної освіти, здатні виконувати лише просту некваліфіковану

роботу. Наявність певної кваліфікації обмежує сферу прикладання цієї робочої сили, але водночас і спонукає до переміщення. Поштовхом до зміни місця роботи може бути підвищення кваліфікації чи опанування нової професії.

Одним із факторів територіальної мобільності молоді є зміни, які відбуваються в економіці країни на всіх рівнях (місцевому, регіональному, національному, міжнародному). Зміни в розташуванні підприємств (диференціація кількості робочих місць) або закладів освіти, розвиток певних галузей виробництва в одних регіонах або закриття в інших є фактором, який зумовлює територіальну мобільність будь-якого населення.

До факторів, які впливають на територіальну мобільність, варто віднести також заборгованість із заробітної платні. Так, на думку Дж. Ерла і К. Сабір'янової, затримка заробітної плати на підприємстві швидше активізує, ніж гальмує вплив робочої сили. Водночас широке розповсюдження такого явища, як затримка заробітної плати на інших підприємствах міста чи регіону, знижує мобільність працівників і сприяє їхньому закріпленню на нинішньому робочому місці [7].

Е.М. Лібанова зазначає, що в умовах перехідної економіки діють достатньо вагомі фактори, що обмежують або послаблюють територіальну мобільність. До таких факторів належать: територіальні (відсутність достатньої інформації), інституційні (фактичне збереження інституту прописки, нерозвинутість ринку житла), а також соціально-демографічні, які мають загальний характер (вік, сімейний стан, наявність дітей) [102].

З позиції теорії людського капіталу виділяють ряд факторів, які впливають на територіальну мобільність: економічні (загальний рівень економічного розвитку регіону (країни), рівень заробітної плати, рівень життя тощо); соціальні (соціальні гарантії, рівень медичного обслуговування, побутового та культурного забезпечення тощо); політичні (прихильність до певних політичних рухів); природно-екологічні (географічне розташування, кліматичні умови, екологічна ситуація); демографічні (вік, стать, рівень освіти тощо); національно-етнічні (менталітет, мова, культура, звичаї тощо) [38].

Аналізуючи індивідуальні мотиви територіальної мобільності, варто розглянути модель, що відображає ухвалення рішень про зміну роботи з урахуванням користі й витрат не тільки окремих індивідів, а й членів їхніх родин. Так, теорія людського капіталу пропонує модель ухвалення сімейного рішення про зміну роботи [221]. Якщо обидва з членів подружжя здійснюють трудову діяльність, то варто оцінювати чисту поточну вартість користі від пошуку нової роботи для кожного з них. Оцінюючи вигоди й витрати при ухваленні сімейних рішень про зміну місця проживання, необхідно також враховувати прямі грошові витрати при пошуках роботи, що пов'язано з переїздом родини, перевезенням багажу, купівлею або орендою нового житла.

Будь-який із факторів або групи факторів впливає на реальну участь у процесі територіальної мобільності та на потенційну готовність взяти участь у цьому процесі. Так, обмеженням територіальної мобільності є територіальні фактори (диференціація робочих місць, територіальне розташування місця або регіону прибуття) та демографічні (вік, стать, сімейний стан, наявність дітей), які скорочують потенційну готовність до міграційних переміщень.

На нашу думку, при формуванні молодіжної політики щодо регулювання територіальної мобільності молоді вагомими є не тільки фактори, які безпосередньо впливають на ці процеси, а й фактори, що діють на процес переміщення молоді опосередковано. Позаяк, одним з таких факторів є фактор, що виник нещодавно, – інформаційно-комунікаційний фактор, який впливає на ринок праці, ринок освітніх послуг, сферу охорони здоров'я, сферу культури та рівень життя. Інформаційно-комунікаційний фактор виступає не тільки як джерело отримання інформації про потенційні місця переміщення молоді, про можливості ринків праці інших регіонів, про послуги формальної та неформальної освіти, а також сприяти дистанційній формі зайнятості та навчання. Крім того, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології дають змогу отримати інформацію, яка підвищує мотивацію до територіального переміщення, вони також дають змогу не відчувати відстань і подолати емоційну напругу від розлуки з родичами, друзями. Тобто територіальна мобільність переходить на новий рівень без фізичного переміщення у просторі та

здійснюється віртуально. Подальший розвиток інформаційно-комунікаційних технологій буде спричиняти значні зміни у територіальному перерозподілі молодіжної робочої сили.

Крім того, можна виділити ще один фактор, який впливає на територіальну мобільність молодого покоління, а саме фактор наявності міграційних мереж. Теорія міграційних мереж була розроблена Д. Масеєм [7], де покладено принцип комплексу міжособистісних зв'язків (між родичами, знайомими, друзями та іншими членами суспільства), які існують між мігрантами та потенційними мігрантами в місці призначення і місці походження. Але існують й інші зв'язки – зв'язки з установами та організаціями, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення. Це можуть бути діаспори, державні або громадські організації, агентства з працевлаштування та навчання тощо.

Можливість мігранта здійснити територіальне переміщення, знайти роботу та житло, отримати доступ до соціальних і медичних послуг може безпосередньо впливати на міграційну мережу, але може і залежати від неї. Міграційні мережі можуть впливати на економіку регіонального і національного рівнів місця походження мігранта. Так, грошові перекази, що отримані сім'єю мігранта, використовуються для задоволення матеріальних потреб сім'ї мігранта, а також впливають на розвиток регіону або країни походження мігранта.

Зазвичай, на всі процеси територіальної мобільності впливає не один фактор, а їх сукупність, що включає як економічні та природні, так і соціальні компоненти. Ці компоненти відрізняються за своєю природою, за напрямом і за силою дії на те або інше явище, за місцем і часом прояву, що потребує класифікації факторів. Класифікацію факторів територіальної мобільності робочої сили можна зробити, спираючись на теорію економічної системи, яка може бути представлена у вигляді ланцюга рівнів: міждержавний, національний, регіональний, місцевий.

Усе сказане дає нам змогу класифікувати фактори територіальної мобільності молоді, які стримують чи стимулюють процес переміщення молодого покоління на всіх економічних рівнях (рис. 1.3).

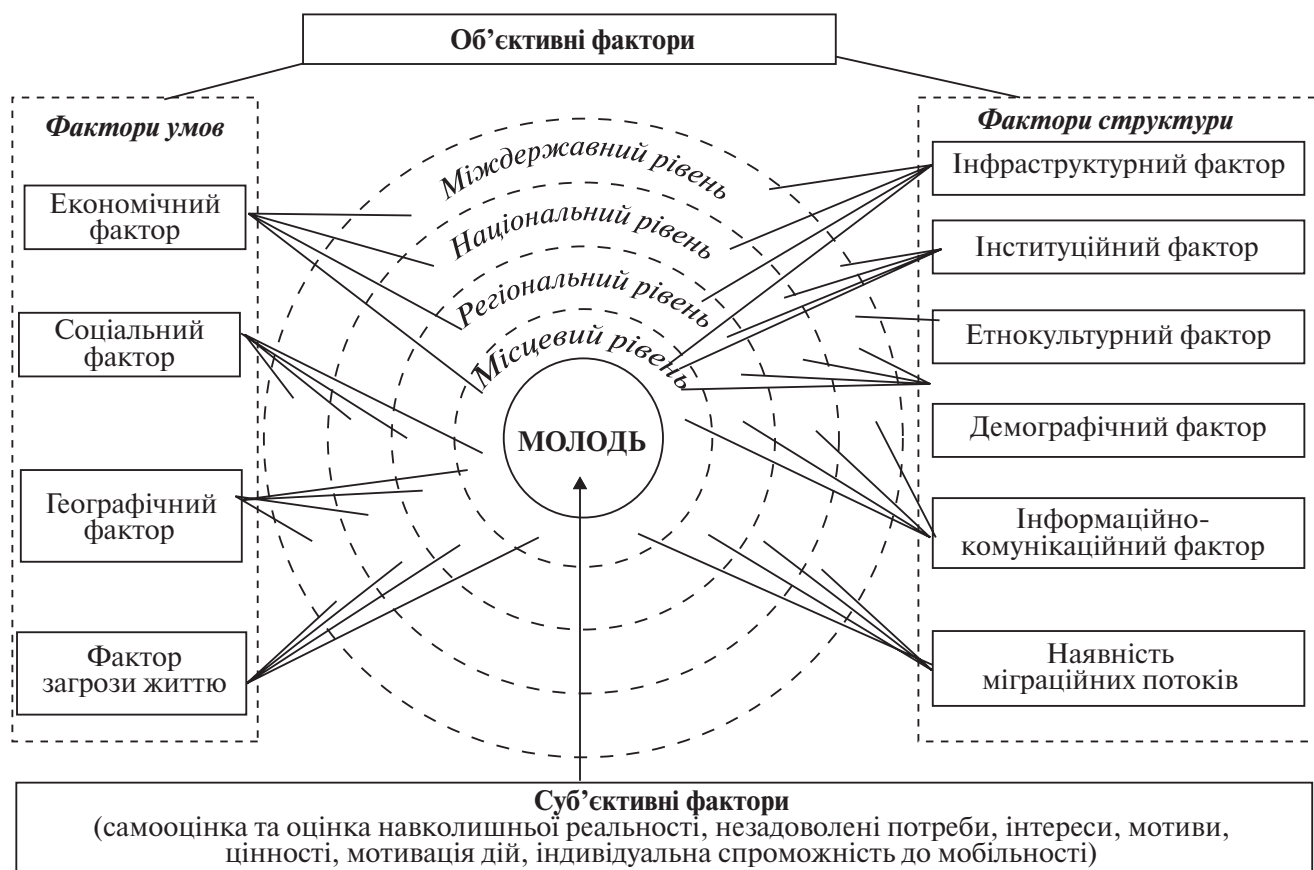

Рис. 1.3. Класифікація основних факторів, що впливають на територіальну мобільність молоді на різних рівнях

Джерело: упорядковано автором.

Територіальна мобільність молоді визначається суб'єктивними і об'єктивними факторами. До суб'єктивних (внутрішніх) факторів, які впливають опосередковано на територіальну мобільність молоді, відносимо самооцінку та оцінку навколишньої реальності, незадоволені потреби, інтереси, мотиви, цінності, мотивацію дії, індивідуальну спроможність до мобільності.

Об'єктивними (зовнішніми) факторами територіальної мобільності молоді виступають, перше за все, *економічний* фактор, який включає: на місцевому рівні – розмір оплати праці, умови праці, можливість кар'єрного зростання; на регіональному і національному рівнях – рівень економічного розвитку, диференціацію оплати праці, рівень безробіття, попит і пропозицію робочої сили, вартість навчання, транспортні витрати та витрати на переміщення; на міждержавному рівні – низьку оплату праці в країні вибуття, високий рівень безробіття в країні вибуття, низьку якість життя населення в країні вибуття.

До *соціального* фактору територіальної мобільності молоді відносимо соціальні гарантії і пільги, можливість отримати освіту, рівень медичного обслуговування, доступ до соціальних послуг.

Географічний фактор визначається територіальним розташуванням міста/села/селища, регіону чи країни прибуття, кліматичними умовами та екологічною ситуацією, що там склалася.

Враховуючи складну економічну та політичну ситуацію, яка склалася в Україні починаючи з 2014 р., варто виділити *фактор загрози життю*. Цей фактор включає випадки та надзвичайні ситуації, які можуть викликати загрозу життю або здоров'ю людини, а саме: військові дії, терористичні конфлікти, природні катастрофи тощо.

Інфраструктурний фактор має досить вагомий вплив на територіальну мобільність молоді. До нього включаємо наявність закладів освіти, розвиток інфраструктури дозвілля, розвиток транспортної і соціальної інфраструктури (лікарень, шкіл, дитсадків), розвиненість або нерозвиненість ринку житла, диференціацію підприємств. Порівняно з іншими віковими категоріями населення для молоді, особливо для наймолодших вікових категорій, серед інфраструктурних факторів на перше місце виходить дислокація закладів освіти в Україні або за кордоном. Крім того, з розвитком онлайн-освіти з'являються можливості, при наявності доступу до Інтернету, отримати якісну освіту навіть без територіального переміщення, а при володінні іноземною мовою – навіть освіту за кордоном.

До *інституційного* фактору територіальної мобільності молоді можна віднести фактичне збереження інституту прописки, наявність/відсутність дискримінації за віком або статтю на ринку праці, податкове й правове законодавство, розвиток малого або середнього бізнесу. На національному і регіональному рівнях це також можуть бути цільові програми, спрямовані на розвиток молоді та сприяння реалізації її інтелектуального і трудового потенціалу, а також міграційна та соціально-економічна політика держави; на міждержавному рівні – міграційна політика країни приймання.

До *демографічного* фактору відносяться вік, стать, освіта, рівень кваліфікації, досвід роботи, сімейний стан, наявність дітей. Молоді люди, як правило, більш територіально мобільні, ніж інші вікові групи населення.

До *етнокультурних* факторів територіальної мобільності молоді відноситься менталітет, культура, звичаї. При переміщенні молоді за межі країни виділяється фактор володіння іноземними мовами, який серед молодого покоління може бути більш розвиненим, ніж серед старших вікових груп населення. Крім того, потрібно враховувати фактори, що сприяють або ускладнюють територіальну мобільність, а саме адаптація до іншої культури, рівень подібності або відмінності між культурами, особливості країни прибуття, що потребує певної здатності до адаптації і подолання психологічних і соціальних бар'єрів. З метою подолання таких бар'єрів необхідною є певна підготовка молоді до навчання або стажування за кордоном: ознайомчі лекції про особливості культури і звичаїв країни прибуття, проведення спеціальних адаптаційних тренінгів тощо.

Інформаційно-комунікаційні фактори територіальної мобільності сприятимуть отриманню інформації про місце переміщення, що дає змогу молоді легше адаптуватися у новому місці перебування, про заклади освіти та наявність робочих місць як у нинішньому місці проживання, так і в потенційному місці переміщення, а також інформації про освітні програми і стажування за кордоном.

Також можна виділити фактор *наявності міграційних мереж*, який виступає своєрідним соціальним капіталом людини, знижуючи витрати та ризики при територіальному переміщенні, та дає змогу швидше адаптуватися в нових умовах проживання.

Вищевикладене дає змогу дійти висновку, що вплив на територіальну мобільність молоді може здійснюватися тільки на дві складові цього процесу: фактори та причини. Причому вплив на фактори та причини може здійснюватися через створення сприятливих умов у місці вибуття для стримування молоді на основному місці проживання або у місці прибуття для залучення на ці території певних категорій населення, що дало підстави для визначення факторів, під впливом яких виникає та змінюється потенційна територіальна мобільність на реалізовану.

1.3. Методологія оцінювання територіальної мобільності молоді

Переходячи до оцінювання територіальної мобільності молоді, варто наголосити, що для оцінювання цих процесів актуальним є визначення рівня потенційної та реалізованої територіальної мобільності. Оцінювання потенційної територіальної мобільності виявляє індивідуальний характер мобільності окремо взятого індивіда, у нашому випадку – молоді. Кожна людина має схильність до різних видів мобільності: до зміни свого соціального статусу, підвищення освітнього рівня, до зміни місця прикладання праці або місця проживання. На думку Е.М. Лібанової, для «регулювання ринку праці пріоритетне значення має аналіз потенційної мобільності, елімінованої від впливу фактичних можливостей реалізації готовності до зміни, наприклад, місця проживання» [101].

Проведення соціологічних досліджень дає змогу виявити готовність та схильність молоді або певної категорії населення країни чи окремої території до мобільності, оцінити рівень потенційної територіальної мобільності, простежити її динаміку, спрогнозувати майбутні переміщення. Проте такі результати можуть мати певну статистичну похибку. Крім того, проведення соціологічних досліджень дає змогу виявити не лише потенційну, але й реалізовану територіальну мобільність.

Для оцінювання реалізованої територіальної мобільності молоді необхідно враховувати конкретні факти зміни місця проживання, навчання або роботи. На думку Т.І. Заславської, реалізовану трудову мобільність варто вимірювати на основі готових даних, що ілюструють міграційні та кадрові переміщення – їх обсяг та інтенсивність [75]. Реалізована територіальна мобільність вимірюється за допомогою різних підходів, найбільш ефективним з них є використання даних офіційної статистики – даних Державної служби статистики України, результатів вибіркового обстеження домогосподарств, адміністративних даних тощо.

Як потенційну, так і реалізовану територіальну мобільність молоді можна вимірювати на регіональному, національному і міждержавному рівнях. На цих рівнях реалізована територіальна мобільність оцінюється як інтенсивність та обсяг міграційного руху всередині окремої територіальної одиниці, регіону, країни та за її

межами. Показники реалізованої територіальної мобільності розраховуються на підставі інформаційної бази Державної служби статистики України (перепис населення та вибіркові обстеження), тому й результати будуть достовірними та інформаційними.

Для аналізу територіальної мобільності молоді застосовуються прямі та непрямі методи, які включають абсолютні та відносні показники. Прямі методи вимірюються за допомогою прямого питання (місце народження, громадянство, досвід міграції, останнє та попереднє місце проживання, місце проживання на даний час тощо) та застосовуються, коли міграційний статус відомий. Непрямі методи оцінювання територіальної мобільності використовуються, якщо міграційний статус невідомий, якщо дані відсутні або неповні, якщо відсутня інформація про потоки міграції в період між переписами або існує значний обсяг нелегальної міграції.

Основними показниками територіальної мобільності молоді є кількість прибулих, кількість вибулих, сальдо міграції. Відповідно до Державної служби статистики України, кількість прибулих визначають за відомостями про реєстрацію місця проживання особи, а кількість вибулих – за талонами зняття з реєстрації місця проживання [139]. Ці показники міграції є абсолютними та мають деякі аналітичні обмеження, тому що не відображають зміни процесу міграції. Для оцінки інтенсивності міграційних процесів також обчислюються відносні величини (показники інтенсивності міграції), які є придатними для тимчасових просторових зіставлень [27]. До них відносять коефіцієнт прибуття, коефіцієнт вибуття, загальний коефіцієнт міграційного приросту.

Узагальнена схема абсолютних і відносних показників оцінювання реалізованої територіальної мобільності молоді може бути представлена у вигляді таблиці 1.1.

Проте ці показники не дають повної інформації про процес територіальної мобільності молоді, тому для оцінки показника мобільності можна використовувати *індекс реалізованої територіальної мобільності*. Цей показник розраховується на підставі даних про співвідношення, що спостерігаються між кількістю мобільних і стабільних осіб у досліджуваній групі. На думку деяких науковців, мінімальне

значення для розрахунку цього індексу (I_{PTM}) може бути 0% як найгірший прояв територіальної мобільності економічно активного населення, а максимальне значення – величина, що відповідає рівню безробіття на даній території, який можна подолати шляхом працевлаштування тих, хто не може знайти роботу за місцем проживання в іншому населеному пункті або регіоні [37].

Таблиця 1.1

Абсолютні та відносні показники оцінювання реалізованої територіальної мобільності

Тип	Назва показника	Розрахунок показника
Абсолютні показники	Кількість прибулих	$Ч_{\text{виб}}$
	Кількість вибулих	$Ч_{\text{приб}}$
	Сальдо міграції або міграційний приріст (скорочення) [179]	$С_{\text{м}} = Ч_{\text{виб}} - Ч_{\text{приб}}$
	Обсяг міграції	$Q_{\text{м}} = Ч_{\text{виб}} + Ч_{\text{приб}}$
Відносні показники	Коефіцієнт прибуття [27]	$K_{\text{приб}} = Ч_{\text{приб}} / Ч_{\text{нас}} \times 1\,000$
	Коефіцієнт вибуття [27]	$K_{\text{виб}} = Ч_{\text{виб}} / Ч_{\text{нас}} \times 1\,000$
	Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) [139] або коефіцієнт інтенсивності чистої міграції	$K_{\text{м}} = (Ч_{\text{приб}} - Ч_{\text{виб}}) / Ч_{\text{нас}} \times 1\,000$ або $K_{\text{м}} = K_{\text{пр}} - K_{\text{виб}}$
	Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту [116]	$K_{\text{о}} = (Ч_{\text{пр}} + Ч_{\text{виб}}) / Ч_{\text{нас}} \times 1000$
	Спеціальний коефіцієнт вікової рухливості	$K_{\text{вр}} = Ч_{\text{міг}} / Ч_{\text{нас}} \times 1000$
	Коефіцієнт ефективності міграції	$K_{\text{ефект}} = (Ч_{\text{приб}} - Ч_{\text{виб}}) / Ч_{\text{приб}} + Ч_{\text{виб}} \times 100$

де:
 $Ч_{\text{виб}}$ – кількість вибулих за рік для даної території
 $Ч_{\text{приб}}$ – кількість прибулих за рік для даної території
 $Ч_{\text{міг}}$ – кількість мігрантів за рік для даної території
 $Ч_{\text{нас}}$ – середньорічна чисельність населення, що проживає на цій території
 $Q_{\text{м}}$ – оборот міграції
 $K_{\text{приб}}$ – коефіцієнт прибуття
 $K_{\text{виб}}$ – коефіцієнт вибуття
 $K_{\text{м}}$ – загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення)
 $K_{\text{о}}$ – коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту
 $K_{\text{вр}}$ – спеціальний коефіцієнт вікової рухливості
 $K_{\text{ефект}}$ – коефіцієнт ефективності міграції

Джерело: упорядковано автором.

Індекс реалізованої територіальної мобільності (I_{PTM}) обчислюється за формулою (1.1) [37]:

$$I_{PTM} = (I_M + I_3) / 2, \quad (1.1)$$

де I_M – індекс руху в межах країни; I_3 – індекс зовнішньої міграції.

Індекс, що відображає рух населення певної країни в її межах (I_M), обчислюється за формулою (1.2):

$$I_M = (X_{M\text{F}} - X_{M\text{min}}) / (X_{M\text{max}} - X_{M\text{min}}), \quad (1.2)$$

де X_{MF} – фактичне значення m -го показника або відношення кількості мігрантів в межах країни до чисельності економічно активного населення; $X_{M \min}$ – мінімальне значення m -го показника (може бути 0%); $X_{M \max}$ – максимальне значення m -го показника (5%).

Частка мігрантів в межах країни відносно економічно активного населення розраховується за формулою:

$$X_{MF} = K_M / K_{заг} * 100\%, \quad (1.3)$$

де K_M – кількість осіб, що мігрували (трудові мігранти) у межах i -ї країни у певному році; $K_{заг}$ – кількість економічно активного населення i -ї країни у певному році.

Індекс зовнішньої міграції (I_3), обчислюється за формулою:

$$I_3 = (X_{3F} - X_{3 \min}) / (X_{3 \max} - X_{3 \min}), \quad (1.4)$$

де X_{3F} – фактичне значення z -го показника або відношення кількості зовнішніх мігрантів до чисельності економічно активного населення; $X_{3 \min}$ – мінімальне значення i -го показника (може бути 0%); $X_{3 \max}$ – максимальне значення z -го показника (1%).

Частка зовнішніх мігрантів відносно економічно активного населення розраховується за формулою:

$$X_{3F} = K_3 / K_{заг} * 100\%, \quad (1.5)$$

де K_3 – кількість громадян i -ї країни, що офіційно працевлаштовані (тимчасово) за кордоном (у певному році); $K_{заг}$ – кількість економічно активного населення i -ї країни у певному році.

Недоліком цього показника є те, що він може відображати тільки тих мігрантів, які офіційно працевлаштовані за кордоном і не включає мігрантів без нерегульованого статусу. Розрахувати цей показник для молодіжного контингенту дуже важко, оскільки дані про кількість громадян України, які офіційно працевлаштовані за кордоном, дають змогу виділити тільки вікову групу 18–28 років, а також стать і регіон виїзду трудового мігранта.

Зокрема, для оцінювання територіальної мобільності молоді можна застосувати такий показник як питома вага молоді, яка вибула або прибула в межах

окремого регіону або країни, від загальної чисельності населення, яке вибуло або прибуло в межах вищезазначених територіальних одиниць.

Що стосується молоді, то одним з показників реалізованої територіальної мобільності молоді на міждержавному рівні може бути кількість студентів з України, які проходять навчання або стажування в іноземних закладах освіти. Проте за цими даними оцінювати реалізовану територіальну мобільність молоді дуже важко, оскільки Державна служба статистики України такими даними не володіє. Деяку інформацію щодо кількості українських студентів, які навчаються за кордоном, можна отримати за даними Інституту статистики ЮНЕСКО (*UNESCO Institute for Statistics*), а також за даними аналітичного центру CEDOS, який з 2003 р. збирає офіційну інформацію від державних агенцій статистики та асоціацій університетів з понад 30 країн Європи, Північної Америки, Азії та Австралії. Академічну мобільність молоді можна простежити за результатами опитування українських трудових мігрантів і домогосподарств в Україні та результатами інших соціологічних досліджень, які спрямовані на висвітлення даних питань. Проте офіційної інформації про чисельність молоді, яка після здобуття освіти або стажування за кордоном повернулася до України або там залишилася, не існує.

Більш того, неможливо виокремити територіальну мобільність молоді, яка здійснюється з метою навчання, в межах країни. Дані Державної служби статистики України, а саме дані форми державного статистичного спостереження № 2-3-нк «Звіт вищого навчального закладу на початок навчального року», не відображають регіональний розподіл студентів, які навчаються у закладах вищої і професійної освіти, залежно від регіону вибуття, відсутня інформація щодо студентів із сільської місцевості. Ці дані надають інформацію про статевовіковий розподіл студентів за областями та кількість іноземних студентів в українських закладах вищої освіти.

Оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді є значним пріоритетом для ефективного регулювання сучасного ринку. Основними джерелами інформації для розрахунку вищенаведених показників є: поточний облік мігрантів; перепис населення; вибіркове обстеження домогосподарств; інші джерела даних статистичної інформації; обстеження підприємств з питань статистики праці;

адміністративні дані; державні та відомчі реєстри [109]; соціологічні дослідження або вивчення громадської думки населення або цільової групи (мігрантів) щодо міграційних намірів і реалізованої міграції.

Поточний облік мігрантів базується на реєстрації і знятті з обліку осіб за місцем їх проживання. Реєстрація здійснюється територіальними підрозділами Державної міграційної служби, але дані обробляються Державною службою статистики України [65]. Цей облік охоплює тільки тих мігрантів, які змінюють офіційне місце проживання. Розподіл зовнішніх мігрантів фіксується за країнами прибуття/вибуття, статтю, віком, а також громадянством та місцем народження. Інформація про внутрішніх мігрантів включає в себе розподіл за статтю, віком, а також за напрямками потоків (міжрайонна, внутрішньорайонна, міжобласна, внутрішньообласна та інші види міграції), на регіональному рівні відбувається розподіл за міським і сільським типом поселення. Недоліком такого збору інформації є те, що фіксуються тільки фактична зміна місця проживання, проте значна кількість громадян офіційно не заявляють про зміну свого місця проживання, особливо, коли переміщення відбувається з метою працевлаштування або тимчасового переїзду до іншого населеного пункту, що призводить до заниження показників міграції. Крім того, існує невідповідність прийнятих критеріїв визначення мігрантів до міжнародних рекомендацій [108].

Основним джерелом інформації про чисельність населення, які є складовою оцінювання міграційних переміщень, є *перепис населення*, що має проводитися через однакові проміжки часу (5 або 10 років). В Україні останній перепис населення проводився у 2001 р. Наступним раундом перепису населення, згідно з Резолюцією, ухваленою Економічною і соціальною радою ООН, мав стати 2011 р., проте цього не відбулося. У 2015 р. відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів від 9 квітня 2008 р. №581» [171] було перенесено перепис населення з 2016 р. на 2020 р.

Згідно із Законом України «Про Всеукраїнський перепис населення» [172], об'єктами перепису є громадяни України, у тому числі і ті, хто на дату перепису населення знаходиться за кордоном, а також іноземців та осіб без громадянства, які

на дату перепису населення легально проживають на території України [108]. Перепис населення надає оновлену інформаційну базу щодо основних демографічних і соціальних характеристик населення (стать, вік, рівень освіти, види економічної діяльності), а також місце народження, громадянство, тривалість постійного проживання та міграційну активність населення.

У період між переписами населення розрахунок чисельності та обсяги міграції здійснюється за даними поточного обліку процесів природного та механічного руху населення (до даних перепису додається кількість прибулих і народжених та віднімається кількість вибулих і померлих). Так, наприклад, дані про кількість мігрантів отримуються в результаті обробки талонів реєстрації, що заповнюються у відповідних органах МВС при реєстрації та знятті з обліку мігрантів [120].

Інформаційна база перепису населення має декілька недоліків: рідкість його проведення та неодноразове перенесення раунду перепису; обмеженість кількості запитань (особливо про міграції); фіксація характеристик мігрантів за станом на момент перепису, а не на момент міграції [108].

Вибіркове обстеження домогосподарств – це регулярне дослідження у вигляді опитування (раз на рік, у півріччя або у квартал), яке дає змогу отримати інформацію про всю робочу силу, її структуру, кількість зайнятих, безробітних, економічно неактивне населення, вивчити рівень життя населення [53]. Перевагами цього методу є велика кількість додаткової інформації, її відповідність ухваленим міжнародним стандартам та комплексність, що дає змогу вивчити взаємозв'язки різних характеристик індивіда. До недоліків відносять: залучення великих коштів і зусиль та неможливість використання вибірки для аналізу по окремим регіонам.

Для оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді використовуються дані вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності (далі – обстеження ЕАН), до якого двічі включався додатковий модуль обстеження трудової міграції. Обстеження трудової міграції вперше було проведено в загальнонаціональних масштабах у червні 2008 р. Пізніше, у 2012 р., при розробці методології обстеження трудової міграції було використано досвід проведення попереднього обстеження з

цих питань з урахуванням рекомендацій експертів МОП стосовно удосконалення методології визначень категорій трудових мігрантів та переліку запитань. Програма обстеження враховувала особливості спостереження трудових міграцій, зокрема їх нерегулярний характер та різноманітну тривалість, що зумовило необхідність вирішення окремих груп респондентів [77]. Інструментарієм обстеження ЕАН є форма №2-ЕАН «Анкета домашнього господарства», №1-ЕАН «Анкета вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності» [77], які розроблені працівниками Державної служби статистики України та фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України.

До інших джерел даних статистичної інформації щодо територіальної мобільності відносяться суцільне соціально-економічне обстеження сільських населених пунктів за формою №1-село «Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту», обстеження за формою №6-сільрада (річна) «Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства» та облік докторів і кандидатів наук, які вибули за кордон (форма №3-наука (річна) «Звіт про виконання наукових та науково-технічних робіт») [108].

Вибіркове обстеження підприємств надає інформацію про внутрішні ринки праці та трудову діяльність у виробничих процесах [53]. Проте не дає змоги проаналізувати неформальний ринок праці, обмежує уявлення про трудову діяльність працівників, не фіксує вторинну зайнятість у випадку включення працівника в трудову діяльність на іншому підприємстві та не виокремлює молодіжний контингент працюючих. Для цього джерелом інформації є результати державного статистичного спостереження «Обстеження підприємств із питань статистики праці» та державного статистичного спостереження «Кількісний та якісний склад і професійна підготовка працівників на виробництві» [118], які здійснюються на постійній основі та відповідають міжнародним стандартам.

Адміністративні дані – це «дані, отримані на підставі спостережень, проведених органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування та іншими юридичними особами відповідно до законодавства та з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань,

віднесених до їх компетенції» [183]. Серед адміністративних даних, які характеризують процеси територіальної мобільності, можна виділити дані Державної міграційної служби України, Державної служби зайнятості України, Державної прикордонної служби України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства соціальної політики України та Міністерства освіти і науки України.

Перевагами цього джерела інформації є його дешевизна, постійність, можливість отримати інформацію по конкретним групам без похибки у виборці [53]. До недоліків відносять формальне охоплення зареєстрованого контингенту, залежність від змін у законодавстві (правил виплат, податкових зборів тощо). До того ж відомча статистика фіксує не осіб, а дії, які здійснюють ці особи, а саме – перетин кордону. Тобто одна людина може декілька разів здійснювати перетин кордону впродовж одного статистичного періоду, а також може потрапити до двох або більше категорій мігрантів і бути зареєстрована у декількох відомствах. Крім того, адміністративна інформація стосується тільки тих осіб, які пройшли певні процедури (подали документи, зареєструвалися за місцем проживання тощо).

Державні реєстри, які створені окремими міністерствами і відомствами в Україні та містять демографічні характеристики осіб, їх громадянство та місце проживання, можуть бути використані як додаткові джерела інформації про міграційні процеси. Серед існуючих державних реєстрів виділяють: Державний реєстр актів цивільного стану громадян (відомості про народження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, реєстрація/розірвання шлюбу, смерть тощо); Державний реєстр фізичних осіб платників-податків (індивідуальний номер, ПП, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; Єдиний державний реєстр судових рішень; Державний реєстр виборців (ПП, дата та місце народження, громадянство, місце проживання/перебування тощо). Зокрема, інформацію про перекази українських трудових мігрантів з-за кордону як від короткотермінових мігрантів (до року), так і від довготривалих (понад рік) можна отримати з форм 1-ПБ «Звіт про фінансові операції з нерезидентами», які збираються Національним банком України [108].

Більшість джерел інформації щодо міграційних переміщень дають змогу виділити серед усіх мігрантів молодь. Так, поточний облік мігрантів надає інформацію про молодь віком 15–34 роки, а також за віковими групами (15–19, 20–24, 25–29, 30–34), статтю, типом поселення та регіонами. Дані перепису населення також дають змогу аналізувати молодь від 15 до 35 років, яка здійснює територіальні переміщення, за розподілом за віком, статтю, типом поселення та регіонами. Це ж стосується й вибіркових обстежень домогосподарств, але з урахуванням того, що в цьому джерелі інформації про мігрантів аналізуються домогосподарства, де є особи до 35 років. Інші джерела даних статистичної інформації також дають змогу виокремити молодь віком 15–34 роки за статтю і типом поселення (сільське/міське).

Проте адміністративні дані мають деякі обмеження. Так, дані Міністерства соціальної політики України про кількість громадян України, що офіційно працевлаштовані за кордоном, дають змогу виділити тільки вікову групу 18–28 років, а також стать мігранта та регіон виїзду. Державна міграційна служба України не надає даних про мігрантів за статтю, віком та іншими соціально-демографічними характеристиками. Також у відкритому доступі відсутні дані щодо молоді в Міністерстві закордонних справ України. Державна прикордонна служба України фіксує кількість перетинів кордону по громадянам та іноземцям за ділянками кордону та напрямками перетину (до України, з України), але відсутня інформація для виокремлення молодіжного контингенту. Також відсутній розподіл за статтю та віком серед затриманих при незаконному перетині кордону. Дані про іноземних студентів, які збираються Українським державним центром міжнародної освіти Міністерства освіти і науки України, дають змогу аналізувати інформацію за статтю, віком, країною громадянства і постійного проживання, закладами освіти, спеціальністю, формою навчання тощо. Державні реєстри є джерелом інформації з обмеженим доступом, тому не дають можливості проаналізувати молодь. Можна стверджувати, що в Україні існує достатньо інформаційних джерел для аналізу реалізованої територіальної мобільності молоді.

За матеріалами *соціологічних досліджень* населення або нашої цільової групи, а саме молоді, можна виявити потенційну готовність до зміни місця проживання, навчання або місця прикладання праці. Основною передумовою виникнення потенційної територіальної мобільності молоді є, по-перше, бажання отримати освіту для розвитку своїх навичок і компетенцій, тим самим підвищуючи можливості молоді в працевлаштуванні; по-друге, перехід молоді від навчання до роботи (стажування, навчання на робочому місці, волонтерство); по-третє, незадоволеність місцем роботи або місцем проживання. Індикатором потенційної територіальної мобільності молоді також є такі певні якісні характеристики індивіда, як освіта й рівень кваліфікації, досвід роботи та професійні навички, стан здоров'я, сімейний стан і наявність дітей та ін.

Варто зауважити, що реалізована територіальна мобільність залежить від потенційної. І в будь-який момент її інтенсивність може змінюватися в залежності від зовнішніх до індивіда факторів, а саме соціальних, економічних, інституційних і т.д. Внаслідок чого реалізована територіальна мобільність може знижуватися або підвищуватися при відносно стабільній потенційній територіальній мобільності. Досвід свідчить, що коефіцієнт потенційної територіальної мобільності зазвичай у 2–2,5 рази вищий за фактичний.

Оцінити потенційну територіальну мобільність молоді можна використовуючи перелік певних запитань Інституту соціології НАН України, які включаються майже щороку до їх соціологічних досліджень: «Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де Ви живете? Якби Ви надумали виїхати з Вашого населеного пункту, то куди? Якою мірою Ви задоволені своєю роботою в цілому? Чи знаходиться місце Вашої роботи в населеному пункті, де Ви постійно проживаєте? В якому населеному пункті України знаходиться місце Вашої теперішньої роботи? З якою частотою Ви виїжджаєте на роботу до іншого населеного пункту в Україні? Скільки разів Ви особисто виїжджали за кордон з метою тимчасової роботи? Чи плануєте Ви у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки?» [254].

За результатами соціологічних досліджень можна спрогнозувати *індекс потенційної територіальної мобільності*, розрахувавши його за формулою:

$$I_{nm} = n * 100 / N, \quad (1.7)$$

де I_{nm} – індекс потенційної територіальної мобільності, n – кількість осіб, які висловили бажання переїхати до іншого населеного міста або до іншої країни, N – загальна кількість опитаних.

На думку деяких вчених, індекс потенційної мобільності можна розрахувати спираючись на розрахунки індексу стійкості кадрів, який запропоновано В.С. Панюковим [154]. Для розрахунку індексу потенційної мобільності проводять групування працівників за їх намірами щодо зміни місця роботи. Для крайніх відповідей «недавно зробив це» та «ні, не збираюся цього робити» надають значень «1» і «0», а проміжним відповідям присвоюють рангові коефіцієнти в порядку зменшення «0,5» і «0,25». Для кожної групи призначається ранговий коефіцієнт, де $i = 1, \dots, n$ [87]. Ґрунтуючись на цьому пропонується така формула:

$$I_{nm} = \frac{\sum_{i=1}^n \square_i}{N}, \quad (1.8)$$

де I_{nm} – індекс потенційної мобільності; N – загальна кількість респондентів; \square_i – кількість респондентів у виділених групах; \square_i – рангові коефіцієнти.

Ще одним методом соціологічних досліджень, за допомогою якого можна оцінити потенційну територіальну мобільність молоді, є експертне опитування. Експертне опитування – це метод дослідження, який використовується для вивчення складних проблем із залученням висококваліфікованих спеціалістів у досліджуваній сфері [100]. У випадку вивчення потенційної територіальної мобільності молоді – це спеціалісти, які займаються питання міграції, міграційної, соціальної та молодіжної політики. Експертне опитування проходить за сценарієм або анкетною, які розробляються заздалегідь.

Існує декілька методів експертного опитування. Одним з них є стандартизоване опитування експерта, що передбачає розробку стандартної анкети, до якої включені запитаннями закритого типу (включають варіанти відповідей). Ще одним різновидом експертного опитування є метод нестандартизованого інтерв'ю. Для опитування експерта за цим методом використовується особисте інтерв'ю за анкетною (сценарієм), яка має формат або чітко класифікованого запитальника з

питаннями відкритого виду (формалізоване інтерв'ю), або проводиться у неформальній бесіді, де інтерв'юером визначається тільки тема дослідження, а експерт сам вирішує шляхи та методи її висвітлення. Іноді при експертному опитуванні може бути використано напівстандартизоване інтерв'ю, де в анкеті використовуються одночасно як відкриті, так і закриті запитання.

Здійснити прогнозування майбутньої міграції молоді також можна використовуючи такий метод експертного опитування, як «Дельфі» («Дельфійський метод», «Метод дельфійського оракула»), який з'явився в 1950–1960 рр. у США для дослідження військово-стратегічних і військово-технічних проблем. Підґрунтям цього методу є думки експертів, на основі яких можна побудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування, у нашому випадку потенційної територіальної мобільності молоді. Цей метод характеризується кількісною обробкою експертних оцінок за допомогою статистичних методів і зв'язками між думками експертів. Його надійність вважається високою при прогнозуванні досліджуваної ситуації на період від одного до п'яти років. Для отримання експертних оцінок залежно від мети прогнозування може бути залучено від 10 до 150 експертів [3]. Недоліком цього методу є можливість отримати суб'єктивну думку експертів.

Ще однією з методик експертних оцінок щодо прогнозування є метод «прогнозного дерева» В.М. Грушкова. Цей метод полягає у побудові на базі експертних оцінок прогнозного дерева, яке відображає думки експертної групи. На відміну від методу «Дельфі», за методикою В.М. Глушкова не тільки опитують експертів щодо майбутніх міграційних процесів і ситуації, яку вони викликають, а й з'ясовують, які необхідно здійснити шляхи покращення або вирішення досліджуваної проблеми [49; 210]. Крім того, як методи експертних оцінок можна застосовувати «мозковий штурм», «дебати», метод експертного фокусування тощо.

Також потенційну територіальну мобільність молоді можна проаналізувати та відобразити у моделі «Територіальна мобільність робочої сили із села до міста», яка відома як модель Харріса-Тодаро [145]. Модель відображає ухвалення рішень працівника про зміну виду діяльності і місця проживання на основі порівняння

очікуваних доходів у промисловому (міському) секторі економіки за період майбутньої трудової діяльності й середніх заробітків в аграрному секторі. При цьому очікуваним доходом є різниця між заробітною платою з урахуванням імовірності одержання роботи й витратами, пов'язаними з переїздом. При ухваленні рішення щодо міграції індивідом оцінюються очікувані вигоди та витрати переселення до міста, які пов'язані з можливістю втратити хоча й низький, але гарантований дохід у сільській місцевості. До того ж переважна більшість може стати безробітними, оскільки в міському секторі більш висока конкуренція. Величина доходу в аграрному секторі, яка здатна запобігти міграції до міста буде визначатися за формулою:

$$W_a = ((L_t O_t) / L_u) W_t, \quad (1.9)$$

де $L_t O_t$ – співвідношення числа зайнятих, L_u – загальна кількість безробітних, W_t – заробітна плата в міському секторі.

На важливість мотивів при ухваленні рішення про територіальну мобільність вказують польові дослідження та економетричний аналіз. Декілька проблем з економетричними функціями, які обмежують їхню корисність для прогнозів, розглядає Л. Яп [25]. Основна форма функції міграції має такий вигляд:

$$M_{ij} = f(Y_i, Y_j; U_i, U_j; Z_i, Z_j; d_{ij}; C_{ij}). \quad (1.10)$$

Величини використовуються для пояснення міграції з місця i в місце j , включають рівні зарплат або доходів (Y), частку безробітних (U), ступінь урбанізації (Z) населення в місцевостях i та j , відстань між i та j (d_{ij}), а також друзів і родичів осіб, які проживають в i , в місці призначення j (C_{ij}). На основі цього Л. Яп зробив висновок, що додаткове емпіричне дослідження було б корисним для правильного визначення темпів міграції, коригування одночасних відхилень рівнянь і для введення більшого числа політичних змінних аби забезпечити більш передбачені величини.

О. Старк і Д. Блум зробили спробу перевірки простих мікроекономічних моделей міграції, згідно з якими особи (або сім'ї) ухвалюють частіше рішення щодо місця міграції, порівнюючи можливості своїх доходів на новому місці. Ці

дослідження були засновані на оцінці структурних (на відміну від спрощених) моделей міграційних рішень. О. Старк зазначив, що згідно з цією теорією рішення щодо міграції визначаються сімейними потребами у стабільних рівнях доходів, а також потребою у спільному забезпеченні добробуту сім'ї [105]. Скоріше групове ухвалення рішення та мета, а не бажання окремих мігрантів визначають схему міграційних потоків.

При зміні місця прикладання праці, коли відбувається постійна або тимчасова зміна місця проживання, відбувається зіставлення рівня доходу на колишньому і новому місці роботи, а також витрат, які пов'язані з пошуком нової роботи. При цьому мають місце, як прямі матеріальні витрати (грошові витрати, пов'язані з пошуком роботи, витрати на територіальні переміщення, витрати на житло, витрати на підтримання зв'язку з родичами або друзями тощо), так і моральні (період адаптації до нових умов роботи, нових людей, нового колективу; втрата соціальних зв'язків; втрата духовно-культурного оточення; розлука з рідними та друзями тощо).

За теорією людського капіталу територіальна мобільність робочої сили має короткострокові витрати (інвестиції), які здійснюються з метою отримання довгострокових вигід у майбутньому. Виходячи з цього, якщо цінність вигід, пов'язаних з мобільністю, перевищує матеріальні (прямі) та моральні витрати, тоді рішення щодо зміни місця прикладання праці є раціональним. А якщо вигоди не компенсують витрати, тоді відбувається утримання від таких дій.

Для аналізу територіальної мобільності використовують модифіковану модель «Втрат і вигод від зміни роботи», яка заснована на припущенні, що мобільність здійснюється добровільно й у власних інтересах працівника [266]. Доцільність зміни роботи визначається величиною чистої дисконтованої вартості вигод від зміни роботи на новому місці за винятком моральних і матеріальних втрат, які з цим пов'язані. Ці фактори можливо виявити за допомогою формули:

$$NPV_m = \sum_{t=1}^T ((B_{1t} - B_{0t}) / (1+r)^t) - C, \quad (1.11)$$

де, B_{1t} – вигоди, які отримані від нової роботи в році t ; B_{0t} – вигоди, які отримані від старої роботи в році t ; T – час, протягом якого очікується перебування на новій роботі; C – втрати при переміщенні (у тому числі моральні); r – ставка дисконтування; Σ – підсумок щорічних чистих дисконтованих вигід за період часу t .

Аналізуючи наведену модель можна зробити висновок, що ймовірність зміни місця роботи буде вищою, якщо більшою є різниця в рівні доходу на старому й новому місці роботи. Базуючись на цьому, можна прогнозувати які саме професійні групи та соціальні прошарки більш схильні до зміни місця роботи або місця проживання і в яких напрямках будуть відбуватися ці переміщення. Відповідно до теорії людського капіталу більш висока мобільність спостерігається серед молоді та осіб з вищою освітою.

Отже, для оцінювання територіальної мобільності молоді є актуальним визначення рівня потенційної та реалізованої територіальної мобільності. Для вимірювання реалізованої територіальної мобільності молоді переважно використовуються дані офіційної статистики, результати вибіркового обстежень та соціологічних досліджень. Для оцінювання потенційної територіальної мобільності молоді застосовуються різні методи соціологічних досліджень, які дають змогу виявити готовність та схильність молоді до територіального переміщення. Здійснений аналіз системи інформаційного забезпечення оцінювання територіальної мобільності молоді дав змогу виокремити основні джерела інформації для розрахунку територіальної мобільності молоді та з'ясувати, що у більшості джерел інформації щодо міграційних переміщень можна виділити молодь серед усіх мігрантів, проте деякі джерела не дають змоги аналізувати дані за статтю, віком та іншими соціально-демографічними характеристиками.

Висновки до розділу I

1. Аналіз наукових трактувань терміну «мобільність» дав змогу виявити два основних тлумачення цього поняття: по-перше, це потенційна готовність індивіда до зміни свого соціального або територіального статусу; по-друге, як синонім слова переміщення. У процесі вивчення теоретичних і методологічних підходів до

визначення даного поняття було виявлено, що в окремих дослідженнях здійснено заміщення поняття «мобільність» на «міграція», а згодом і виокремлено міграцію як одну з форм мобільності – географічну (територіальну).

2. Однією з умов визначення поняття «міграція» стала зміна місця постійного проживання, що дало змогу трактувати міграцію як фактичне переміщення населення за межі будь-якої адміністративно-територіальної одиниці зі зміною місця проживання на певний термін або назавжди. Тобто поняття «міграція» не включає такі стадії міграційного процесу, як формування готовності до міграції та інтеграція й адаптація мігранта в місці переміщення, а включає тільки процес переміщення суб'єкта даного процесу. Це стало одним з принципів розмежування понять «міграція» і «мобільність».

3. Дослідження економічних категорій «трудова міграція», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили» дало змогу здійснити їх диференціацію. Трудова мобільність обумовлюється суто економічними причинами й передбачає процес переміщення робочої сили з конкретною метою працевлаштування на певний термін або назавжди. Тобто трудова мобільність є дещо вузьчим поняттям, ніж мобільність робочої сили, яка розглядається у більш ширшому трактуванні. Мобільність робочої сили трактується не тільки як здатність робочої сили до переміщення та її можливість змінювати своє соціальне, економічне або територіальне становище, а також як процес переміщення робочої сили, що спричинений не тільки специфічними характеристиками особистості, а й факторами зовнішнього середовища, які впливають на особистість як в місці вибуття, так і в місці прибуття.

4. Спираючись на теорію відтворення населення та визначення такої соціально-демографічної групи населення, як молодь, у рамках дослідження виділено три основні типи мобільності молоді, а саме: демографічну, соціальну, територіальну. Дано визначення територіальної мобільності молоді як процесу потенційного або реалізованого переміщення соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 роки через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинений

специфічними чинниками, властивими саме цій віковій категорії.

5. Здійснено класифікація територіальної мобільності молоді за видами залежно від мети (освітня, трудова, культурна, шлюбно-сімейна, інвестиційна); за підтипами відповідно до критеріїв соціальної стратифікації (горизонтальна, вертикальна, дауншифтинг), відстані (внутрішньорегіональна, міжрегіональна, міждержавна), соціально-економічного типу поселення (місто-місто, місто-село, село-село, село-місто), тривалості (постійна, тимчасова), повторюваності (одиночна, повторювальна, епізодична), способу реалізації (реальна, віртуальна). Також територіальну мобільність молоді систематизовано за формами відповідно до критеріїв причин територіального переміщення (добровільна, вимушена, примусова), кількості осіб переміщення (індивідуальна, групова, сімейна), способу керуваності (організована, неорганізована, ланцюгова) та правовим статусом (легальна, нелегальна).

6. Аналіз понять «фактори», «причини», «мотиви» та «явища» дав змогу сформуванню моделі реалізації територіальної мобільності молоді, яка складається з трьох етапів (формування готовності до територіального переміщення (до міграції), фактичне територіальне переміщення (міграція), інтеграція та адаптація молоді у місці фактичного переміщення), та розробити послідовність ухвалення рішення молоддю про територіальну мобільність (умови життя → фактори → причини → стимул → явище).

7. Застосування системного підходу до дослідження факторів територіальної мобільності молоді дало змогу виділити суб'єктивні і об'єктивні фактори. Серед об'єктивних факторів виділено фактори умов і фактори структури. До факторів умов віднесено економічний, соціальний, географічний та демографічний фактори, до факторів структури – інфраструктурний, інституційні, етнокультурний, інформаційно-комунікаційний фактори та фактор наявності міграційних потоків. Кожна з цих груп факторів має певний набір ознак, які можуть бути як схожими на всіх економічних рівнях, так і відрізнятися залежно від того, на якому економічному рівні відбувається процес територіальної мобільності молоді.

8. Вивчено та проаналізовано систему інформаційного забезпечення

оцінювання територіальної мобільності молоді, де основними джерелами інформації визначено поточний облік мігрантів, перепис населення, вибіркоче обстеження домогосподарств, інші джерела даних статистичної інформації, обстеження підприємств із питань статистики праці, адміністративні статистичні дані, державні та відомчі реєстри, соціологічні дослідження.

9. Виявлено, що для повноцінного вимірювання територіальної мобільності молоді доцільно визначати рівень потенційної та реалізованої територіальної мобільності молоді. Для оцінювання реалізована територіальної мобільності молоді використовуються такі показники, як: сальдо міграції, коефіцієнт прибуття, коефіцієнт вибуття, загальний коефіцієнт міграційного приросту, коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту, коефіцієнт інтенсивності чистої міграції, а також індекс реалізованої територіальної мобільності. За результатами соціологічних досліджень визначається рівень як реалізованої, так і потенційної територіальної мобільності молоді. Останній вимірюється за допомогою індексу потенційної територіальної мобільності.

10. З'ясовано, що більшість джерел інформації щодо міграційних переміщень дають змогу оцінити територіальну мобільність молоді. Проте в певних інформаційних джерелах є деякі обмеження: немає можливості виділити стать та вік або виділено тільки молодь віком 18–28 років, відсутність даних у відкритому доступі, відсутній розподіл студентів за статтю, віком, країною громадянства і постійного проживання. Також немає офіційної інформації щодо освітньої територіальної мобільності молоді: кількості студентів з України, які проходять навчання або стажування в іноземних закладах освіти; чисельності молоді, яка після здобуття освіти або стажування за кордоном повернулася до України або залишилася за кордоном; регіонального розподілу студентів, які навчаються у закладах вищої і професійної освіти, залежно від регіону вибуття та типу поселення (особливо по сільській місцевості).

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора [241; 242; 248; 250].

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ

2.1. Об'єктивні передумови перебігу територіальної мобільності молоді в Україні

Без дослідження еволюційного розвитку міграційних процесів з моменту трансформації економічної системи, що обумовила різке збільшення мобільності молоді та змінила природу міграцій, неможливо аналізувати і вивчати сучасні тенденції та особливості територіальної мобільності молоді в Україні.

Дослідження міграції населення та молоді впродовж 1991–2016 рр. на міждержавному, національному і регіональному рівнях дало змогу виявити тенденції та особливості територіальної мобільності молоді, що проявилися під час трансформаційних перетворень в Україні, згрупувати їх, і на цій основі виділити етапи розвитку процесу територіальної мобільності молоді.

За роки незалежності в Україні відбулися значні зміни у динаміці міграційних рухів населення: інтенсивність внутрішніх міграцій (всередині регіонів і на міжрегіональному рівнях) зменшилася, а міждержавні міграційні потоки зазнали істотних змін. Опираючись на офіційні статистичні дані міграційних процесів, які відбувалися в Україні за роки незалежності, автором зроблено періодизацію міграційних процесів в країні за даний період і виділено певні риси цих процесів. Це дало змогу виокремити п'ять періодів розвитку процесу територіальної мобільності молоді, кожен з яких характеризується певними масштабами та напрямками територіальних переміщень, особливостями та інтенсивністю цих переміщень.

Варто зазначити, що аналіз тенденцій територіальної мобільності молоді впродовж 1991–2004 рр. має деякі обмеження через низку причин. По-перше, відповідно до Закону України «Про внесення змін до статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 23 березня 2004 року було змінено вікові межі молоді (збільшено вік молоді до 35 років). По-друге, відбулися зміни у методології проведення вибіркового обстеження населення з питань економічної активності, які здійснювалися Державною службою статистики

України (відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці була встановлена нижча вікова межа економічно активного населення – 15 років). Усе це певною мірою унеможлиблює повноцінний аналіз територіальної мобільності молоді в першому і другому етапах, які були виділені автором. Крім того, для першого та другого етапів нашого дослідження буде використовуватися віковий інтервал молоді 15–28 років.

Тому враховуючи вищесказане, перший і другий етапи розвитку процесів територіальної мобільності в Україні буде описано переважно на даних територіальної мобільності населення, але з деякими уточненнями по молодіжному контингенту віком 15–28 років, що дасть змогу скласти загальне уявлення про картину міграційних процесів в Україні.

Перший етап трансформації міграційних процесів в Україні почався на початку 1990-х років, який характеризувався переважанням в'їзду над виїздом. У 1991–1992 рр. відбулося різке зростання сальдо міждержавної міграції населення: з 79,3 тис. осіб у 1990 р. [107] до 180 тис. осіб у 1991 р., а у 1992 р. воно сягало 262 тис. осіб (див. рис. 2.1). Це наслідок зниження кількості жителів України, які переїжджали до інших республік, і збільшення кількості мігрантів-українців, що повернулися до України. У 1989 р. українці складали 35% від усіх іммігрантів, у 1991 р. – 38,9%, а у 1992 р. – 46% [107]. Повернення до України стосується не тільки українців, а також депортованих кримських татар (за 1991–1993 рр. прибуло 88,5 тис. осіб або 7% імміграції з колишніх радянських республік [107]), німців, представників інших національностей.

У 1992 р. сальдо міграції усіх потоків серед населення сягало 283,5 тис. осіб (див. табл. 2.1), тоді як для вікової групи 15–28 років – 78,8 тис. осіб [207]. У наступні два роки відбувся різкий спад сальдо міграцій молоді і в 1994 р. склав – 40,7 тис. осіб [207], а серед населення – 143,4 тис. осіб. Загальний міграційний оборот серед усього населення залишався досить високим, а питома вага молоді в загальному обороті становила майже половину усього населення (див. табл. 2.1).

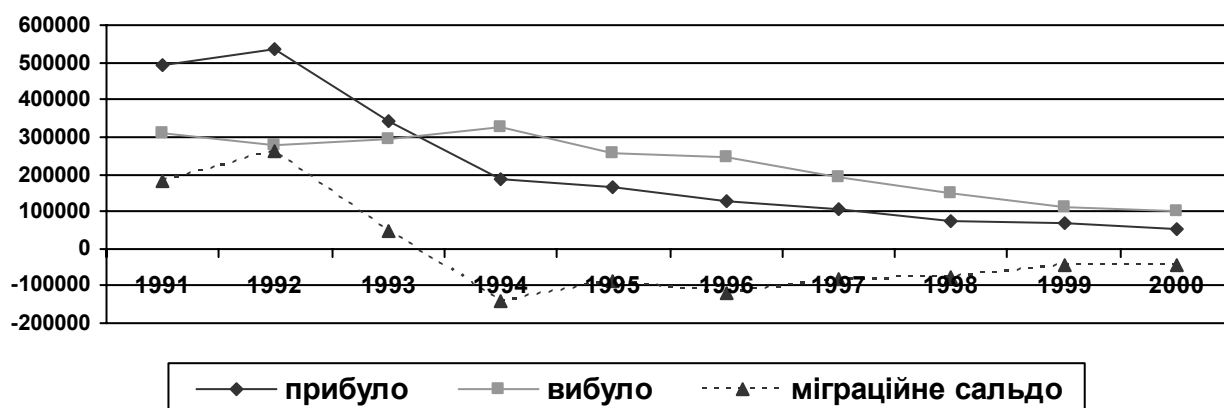

Рис. 2.1. Динаміка міждержавної міграції населення України за 1991–2000 рр., осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України (Статистичний щорічник України).

Таблиця 2.1

Обсяги усіх потоків міграцій серед населення і молоді віком 15–28 років в Україні
у 1992–1996 рр., тис. осіб

	1992	1993	1994	1995	1996	1999
Прибуло – всього	1410,0	1187,4	936,5	902,2	875,0	767,8
у т.ч. молодь	686,8	585,2	477,0	443,7	424,3	386,4
Вибуло – всього	1126,5	1126,0	1080,0	997,0	1006,2	812,6
у т.ч. молодь	608,0	577,6	517,7	467,3	453,6	400,0
Сальдо міграцій – всього	283,5	61,4	-143,4	-94,8	-131,2	-44,8
у т.ч. молодь	78,8	7,5	-40,7	-23,7	-29,3	-13,6
Міграційний оборот – всього	2536,5	2313,4	2016,5	1899,2	1881,3	1580,4
у т.ч. молодь	1294,9	1162,8	994,7	911,0	877,8	786,4
Питома вага молоді в загальному обороті, %	51,0	50,3	49,3	48,0	46,7	49,8

Джерело: [208].

У цей період з'явилася така форма міграції, як «човники», які перевозили та перепродавали товари широкого вжитку дрібними партіями. Серед них була висока частка жінок з вищою освітою, мешканців великих міст. Поїздки, переважно, здійснювалися до сусідніх країн: Польщі, Румунії, Російської Федерації, Білорусі, Туреччини та інших країн.

Аналіз внутрішньої міграції в Україні свідчить про зниження як міжрегіональної, так і внутрішньорегіональної міграції (див. рис. 2.2). Унаслідок процесів реформування підприємств або припинення їх діяльності більшість людей повернулися до свого звичайного сільського життя. Якщо раніше спостерігався процес переїзду сільського населення до міста (за рахунок внутрішньої міграції у

1989 р. села втратили 223 209 тис. осіб), то у 1992 р. зафіксовано найвищий рівень показника прибулих до сільської місцевості над вибулими (78,7 тис. осіб) [170].

У перші роки незалежності в економіці України відбувалося прискорене падіння основних макроекономічних показників. Порівняно з попереднім роком національний дохід у 1992 р. становив 85%, а в 1993 р. порівняно з 1992 р. скоротився на 15%, реальна зарплата знизилася майже на 52% [69]. Внаслідок глибокої економічної кризи відбулося послаблення соціальної захищеності більшості населення та різке зниження життєвого рівня. У 1994 р. реальні доходи громадян впали до 19% порівняно з базовим рівнем 1991 р., а купівельна спроможність середньої заробітної плати за різноманітними продуктами харчування знизилася за період 1990–1993 рр. у 3–9 разів [69]. Об'єм ВВП зменшився практично у два рази (1991 р. – 91,3% до попереднього року, 1994 р. – 54,4% до 1990 р. і 77,1% до попереднього року).

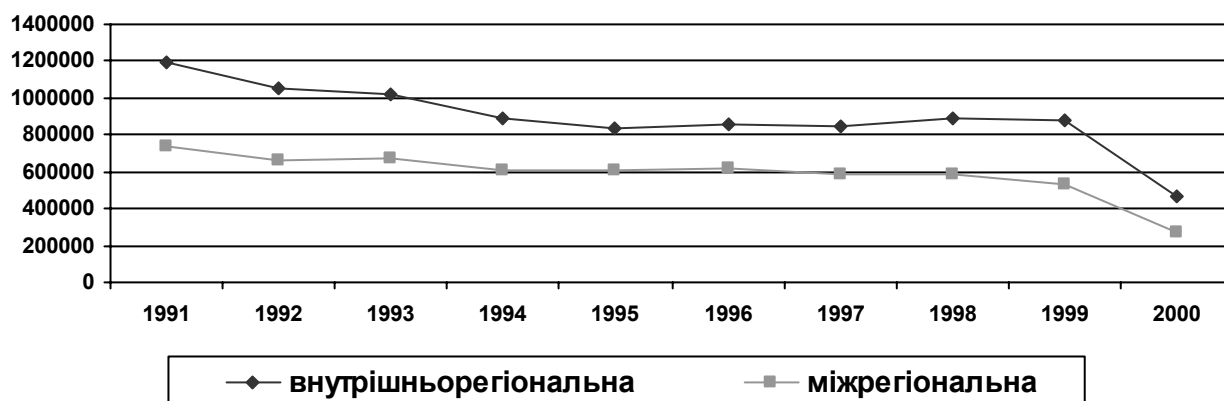

Рис. 2.2. Динаміка внутрішньої міграції населення України за 1991–2000 рр., осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України (Статистичний щорічник України).

Спад виробництва призвів до різкого зростання безробіття в країні. Кількість незайнятих трудовою діяльністю громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, на кінець 1992 р. складала 141,1 тис. осіб, у 1993 – 123,4 тис. осіб. Найбільшу частку серед усіх офіційно зареєстрованих безробітних складала молодь віком 21–29 років (у 1991 р. – 21%, у 1992 р. – 32%, у 1993 р. – 35%, у 1994 р. – 40%) [213]. За різними оцінками, фактичний рівень безробіття на той час в країні становив від 1,4 млн до 3,5 млн осіб або 20–25% працездатного населення [69].

Отже, цей період характеризувався прискореним падінням основних макроекономічних показників (зниження ВВП, спад виробництва споживчих товарів, зростання рівня безробіття тощо), також зворотною (повернення українців і депортованих кримських татар до України та переїздом населення з України до колишніх радянських республік) та неорганізованою формами міграції (масштабним виїздом кваліфікованих кадрів за кордон).

З 1994 по 1999 рр. можна виділити *другий етап* розвитку територіальної мобільності. У цей період ухвалено нову Конституцію України, яка містить загальні положення відносно правового статусу громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Ухвалені закони, які регулюють правові відносини у сфері громадянства, імміграції, виїзду, в'їзду, правового статусу іноземців. У 1995 р. Державний комітет статистики України перейшов на міжнародну систему обліку та статистики, що дало змогу аналізувати не тільки обсяги міграцій, але й вікову, статеву, освітню та професійну структуру мігрантів.

На цьому етапі відбулася зміна трудової зворотної і неорганізованої міграції на упорядковану. З 1994 р. спостерігалось перевищення кількості вибулих з України над кількістю прибулих майже у два рази, що є характерним для усього періоду (див. рис. 2.1). Через неврегульованість відносин з багатьма державами Україна стала джерелом виходу нелегальних мігрантів. Українці переважно виїжджали за кордон з метою туристичної подорожі, а самі залишалися там працювати на певний час. Більшу частку таких мігрантів становили чоловіки [236], чверть (1995–1998 рр. – 26,9%) – особи, які мали вищу або незакінчену вищу освіту (до 1994 р. таких було 54,1%) [104]. Починаючи з 1995 р. збільшилася частка молоді серед трудових мігрантів (до 1994 р. вона становила 25%, а у 1996–1999 рр. – 40%), тоді як до 1994 р. більше половини (51,6%) трудових мігрантів переважно складали особи середнього віку (35–49 років) [160; 161].

У цей період загальний міграційний оборот серед усього населення зменшився з 2015,5 тис. осіб у 1994 р. до 1580,4 тис. осіб у 1999 р., серед молоді віком 15–28 років – 994,7 тис. і 786,4 тис. осіб відповідно (див. табл. 2.1). Питома вага молоді в загальному міграційному обороті населення у 1994 р. складала 49,3%, у 1999 р. –

49,8% [205]. Сальдо міграції серед усіх потоків набуло від'ємної величини та певним чином знизилося у 1999 р. до -44,8 тис. осіб серед усього населення та до -13,6 тис. осіб серед молоді віком 15–28 років на відміну від показників 1994 р. (-143,4 тис. осіб і -40,7 тис. осіб відповідно) (див. табл. 2.1).

У цей період зменшилися обсяги міжрегіональної міграції серед усього населення: від 607,6 тис. осіб у 1994 р. до 528,6 тис. осіб у 1999 р. Як і завжди найбільш чисельними залишилися внутрішньорегіональні міграційні переміщення, у структурі яких упродовж 1994–1999 рр. відбувалися незначні коливання (див. рис. 2.2). Також продовжувався процес переїзду населення до сільської місцевості. У 1995–1996 рр. кількість прибулих до села перевищувала кількість вибулих більш ніж на 20 тис. осіб [152], у 1997 р. – на 8,5 тис. осіб [67]. Проте сальдо міграцій молоді в сільській місцевості залишалося від'ємним. Серед юнаків віком 15–21 років та 15–18-річних дівчат спостерігалось помітне перевищення кількості вибулих над кількістю прибулих, які мігрували переважно з метою навчання у закладах вищої і професійної (професійно-технічної) освіти [207].

У період до 1999 р. зберігалися наслідки глибокої економічної кризи (загальний низький рівень сукупних доходів, зростання вимушеної і часткової незайнятості, високий рівень безробіття). У 1999 р. реальний обсяг ВВП в Україні скоротився майже на 45% порівняно з 1991 р. За ці роки виробництво товарів народного споживання знизилося на 68% [98]. Проте порівнюючи ВВП з попереднім роком, можна засвідчити його певне зростання: у 1995 р. ВВП до попереднього року становить 87,8%, у 1997 р. – 97,0%, а у 1999 р. – 99,8% [56].

У 1999 р. порівняно з 1995 р. кількість зайнятого населення у віці 15–70 років скоротилася з 24 125,1 тис. до 19 947,8 тис. осіб. Пропозиція молоді на ринку праці впродовж 1998 р. порівняно з минулим роком збільшилася на 140,6 тис. осіб, або на 35,3%, і становила 538,7 тис. осіб [206]. У цей період відбувалося різке збільшення кількості безробітних. У 1999 р. зріс загальний рівень безробіття населення у віці 15–70 років (11,6% до кількості всього населення відповідної вікової групи) порівняно з 1995 р. (5,6%). У загальній структурі безробіття відбулося збільшення частки жінок (у 1995 р. частка безробітних жінок за методологією МОП становила

43,9%, а у 1999 р. – 48,5%), проте зменшення частки молоді віком до 28 років, що свідчить про певну адаптацію цієї категорії до ринкових умов. Крім того, молодь більш гнучка, мобільна та має хист і зацікавленість до навчання та оволодіння новими професіями.

Таким чином, другому періоду розвитку процесу територіальної мобільності притаманні різке збільшення міграційних потоків, які спричинені соціально-економічними факторами, та поширення зміни вимушеної форми територіальної мобільності на організовану в багатьох регіонах України.

Важливо зазначити, що при дослідженні міграційних процесів різні дослідницькі структури використовують різні вікові групи в силу доступності офіційних даних або сегменту охоплення соціологічним опитуванням. Так, дані офіційної статистики відображають дані серед молоді у вікових межах 15–34 роки, виокремлюючи такі вікові групи, як: 15–19 років, 20–24 роки, 25–29 років, 30–34 роки. Проте, якщо ці дані порівнюються з міжнародними показниками, то виокремлюється вікова група молоді 15–24 роки. Дані вибіркового обстеження домогосподарств також дають змогу проаналізувати ці вікові межі, але з урахуванням того, що в цьому джерелі інформації про мігрантів аналізуються домогосподарства, де є особи до 35 років. Дані Міністерства соціальної політики про кількість громадян України, що офіційно працевлаштовані за кордоном, виділяють тільки таку вікову групу молоді, як 18–28-річні. Що стосується соціологічних досліджень, то більшість вивчає молодь віком 15–34 роки (15–19 років, 20–24 роки, 25–29 років, 30–34 роки). Але в деяких опитуваннях затверджені такі межі соціальної групи молоді, як 15–29 або 15–24 роки, що пов'язано переважно з вимогами замовника, яким виступає міжнародний фонд або міжнародна організація. У чинному законодавстві визначені вікові межі молоді від 14 до 35 років (14–34 роки), проте враховуючи вищезазначене, для аналізу процесів територіальної мобільності молоді в подальшому дослідженні ми будемо застосовувати такі вікові межі, як 15–34 роки, а також окремі вікові групи молоді – 15–19 років, 20–24 роки, 25–29 років, 30–34 роки.

Третій етап розвитку міграційних процесів почався з 2000 р. і тривав по 2007 р. У цей час ухвалені нові редакції практично усіх законів, які регулюють питання міграції, а також розподілені усі функції між органами державної влади з вирішення цих питань.

Упродовж цього періоду масштаби міграційних втрат населення України різко скоротилися. Починаючи з 2000 р. відбулося зменшення кількості вибулих з України та збільшення кількості прибулих, хоча міграційний приріст залишався від'ємним серед населення до 2005 р., а серед молоді віком 15–34 років до 2006 р. Упродовж 2000–2004 рр. кількість мігрантів, що покинули Україну, скоротилася вдвічі (для порівняння у 2000 р. кількість вибулих – 100,3 тис. осіб, а у 2004 р. – 46,2 тис. осіб), а прибулих – з 53,7 тис. осіб у 2000 р. до 38,6 тис. осіб у 2004 р. (див. рис. 2.3). Серед молоді кількість вибулих у 2002 р. становила 28,5 тис. осіб, а у 2005 р. – 15,9 тис. осіб, тоді як кількість прибулих у 2002 р. дорівнювала 17,5 тис. осіб, а у 2005 р. – 15,8 тис. осіб.

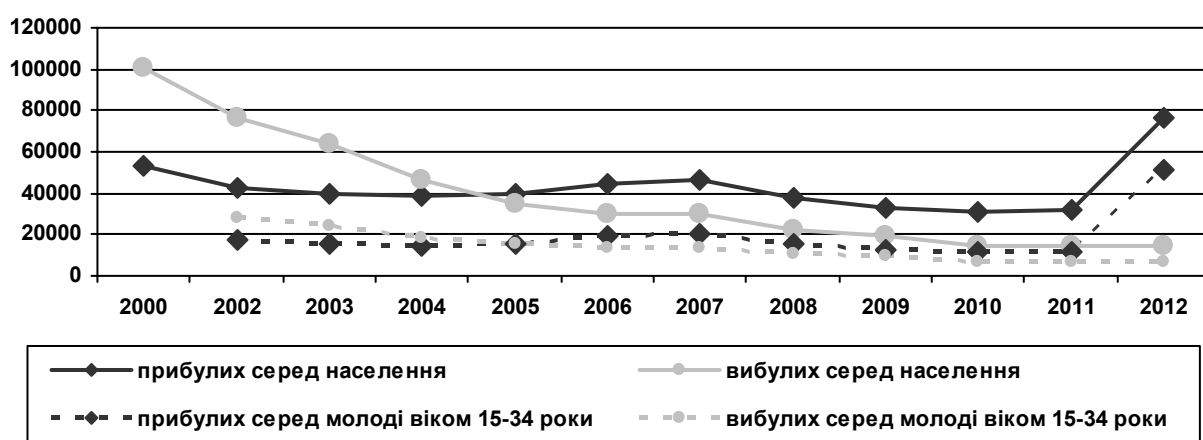

Рис. 2.3. Динаміка кількості прибулих і вибулих у потоках міждержавної міграції серед населення та молоді віком 15–34 роки у 2000–2012 рр., осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Сальдо міждержавної міграції населення у 2005 р. склало 4,6 тис. осіб, а у 2007 р. – 16,8 тис. осіб, тоді як серед молоді – -7,5 тис. осіб і 6,8 тис. осіб відповідно (див. рис. 2.4).

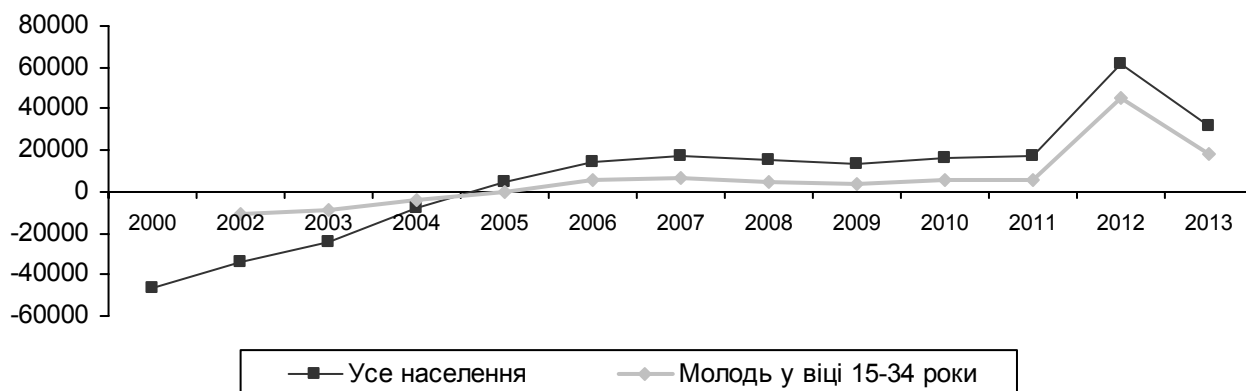

Рис. 2.4. Динаміка міграційного приросту, скорочення (–) між державною міграцією у 2000–2013 рр., осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України.

До того ж, загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) серед молоді віком 15–34 роки у 2006 і 2007 рр. був вищим, ніж серед усього населення, що свідчить про зростання міграційної активності серед молодого покоління (див. рис. 2.5).

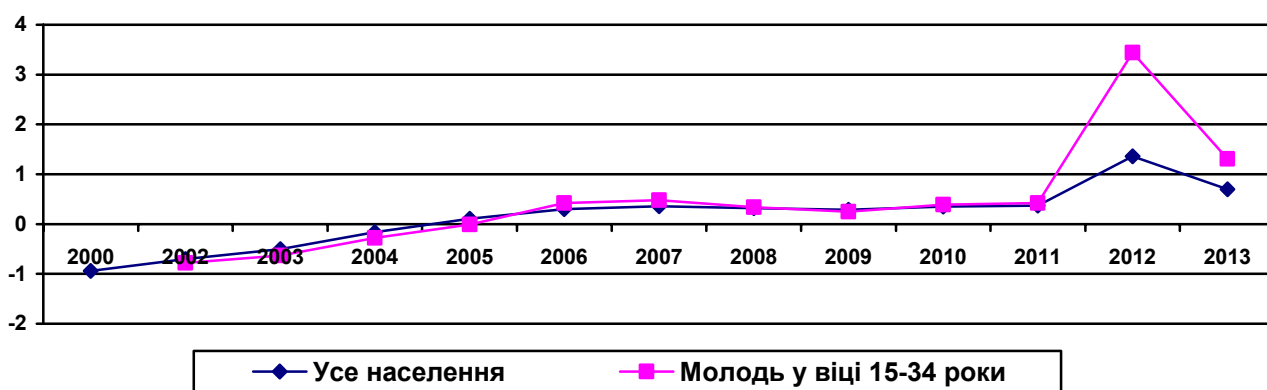

Рис. 2.5. Динаміка загального коефіцієнту міграційного приросту (скорочення) між державною міграцією у 2000–2013 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Як демонструє табл. 2.2, перехід від міграційного скорочення до міграційного приросту серед молоді у 2005 р. відкладався за рахунок міграційних процесів серед молодих жінок. Так, сальдо міграції у 2005 р. серед жінок було від'ємним і становило -1,1 тис. осіб, а серед чоловіків набуло додатного значення.

Зовнішня міграція серед молоді віком 15–34 роки у 2002–2007 рр., тис. осіб

	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Сальдо міграції	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
2002	9,5	8,0	13,6	14,9	-4,1	-6,9
2003	8,3	7,4	11,8	12,8	-3,5	-5,5
2004	7,7	7,0	8,7	9,9	-1,1	-2,9
2005	7,7	7,0	6,8	8,1	0,9	-1,1
2006	10,9	7,7	6,1	6,8	4,9	0,9
2007	-	-	-	-	5,7	1,0

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Крім того, у цей період серед зовнішніх мігрантів збільшилася частка молоді: у 2002 р. молодь складала 39% від усього населення України, які брали участь у зовнішніх міграційних процесах, а у 2007 р. – 46% (див. рис. 2.6).

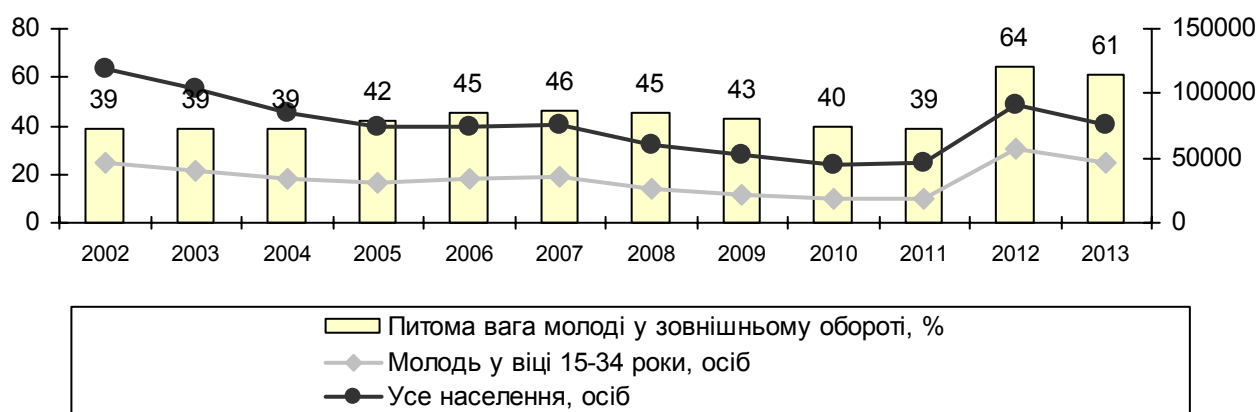

Рис. 2.6. Динаміка обороту міждержавної міграції та питома вага молоді в загальному обороті міждержавної міграції у 2002–2013 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Упродовж 2000–2005 рр. оборот міждержавної міграції населення скоротився майже вдвічі, тоді як оборот міждержавної міграції молоді скорочувався менш інтенсивно (див. рис. 2.6).

Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту міждержавної міграції молоді упродовж 2002–2005 рр. також скорочувався і досяг найменшого значення у 2005 р. (2,23‰), тоді як серед усього населення найменшим цей показник був у 2006 р. (1,58‰). У наступні роки коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту молоді зростав більш інтенсивно, ніж серед усього населення (див. рис. 2.7).

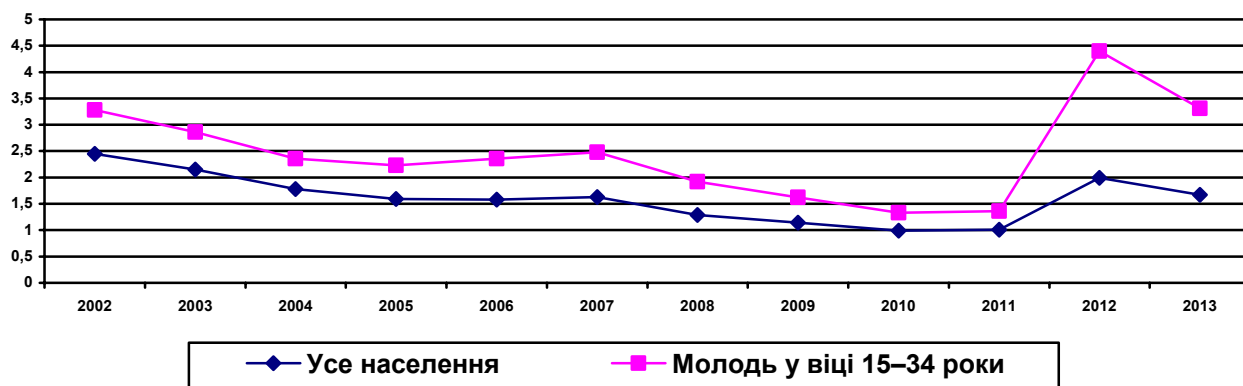

Рис. 2.7. Динаміка коефіцієнту інтенсивності міграційного обороту міждержавної міграції у 2002–2013 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Упродовж 2002–2007 рр. зменшилася кількість прибулих українських громадян з країн СНД (з РФ – з 23,4 тис. до 19,7 тис. осіб; Білорусі – з 1,3 тис. до 1,0 тис. осіб; Казахстану – з 1,8 тис. до 0,7 тис. осіб) і збільшується їхня кількість з інших країн (з Німеччини – з 306 до 458 осіб; США – з 405 до 630 осіб; Канади – з 56 до 103 осіб; Польщі – з 85 осіб до 118 осіб). Також значно скоротилися об'єми вибулих як до країн СНД (РФ – з 45,0 тис. до 17,5 тис. осіб; Білорусь – з 2,9 тис. до 1,7 тис. осіб), так і до деяких інших країн (США – з 6,1 тис. до 2,5 тис. осіб; Німеччина – з 10,7 тис. до 2,1 тис. осіб; Канада – з 1,1 тис. до 0,2 тис. осіб). При цьому до таких країн, як Іспанія (з 31 осіб до 276 осіб), Польща (з 142 осіб до 236 осіб) та Італія (з 99 осіб до 155 осіб) кількість вибулих з України дещо зросла [138]. Головною причиною у даному випадку є не зменшення привабливості дальнього зарубіжжя для українських заробітчан, а конкретні обмежуючі заходи, які ухвалили деякі європейські країни.

Одним з чинників зниження обсягів зовнішньої міграції є покращення соціально-економічної ситуації в Україні. Обсяг ВВП у розрахунку на одну особу зріс з 3 436 грн у 2000 р. до 15 496 грн у 2007 р. [56]. Якщо у 2001 р. ВВП становив 109,9% до попереднього року, то у 2007 р. – 122,7% до попереднього року. Номінальна заробітна плата (у доларовому еквіваленті) в Україні впродовж цього етапу збільшилася майже у сім разів, порівняно з 2000 р. (з 42 доларів США у 2000 р. до 268 доларів США у 2007 р.) [56; 74].

Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років дещо зріс: від 55,8% до кількості населення відповідної вікової групи у 2000 р. до 58,7% у 2007 р. [56]. Така тенденція притаманна всім віковим групам населення, більш помітним зростання рівня зайнятості є у молодших вікових групах: 15–24 роки – з 30,4% до кількості всього населення відповідної вікової групи у 2000 р. до 36,6% у 2007 р.; 25–29 роки – відповідно з 72,7% до 76,5%; 30–34 роки – відповідно з 76,9% до 80,8% [56].

Зі зростанням матеріального благополуччя в Україні змінилися причини виїзду українських громадян на заробітки за кордон. У цей період на перший план вийшли бажання заробити грошей на квартиру або на будівництво, на освіту дітей, відкриття власної справи тощо. Про це свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного Міжнародним правозахисним центром «Ла Страда – Україна» та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка» у 2006 р., що для 86% респондентів метою заробітків за кордоном було навчання дітей, отримання вищої освіти, 72% – будівництво чи купівля житла [209].

Варто наголосити, що дані Державної служби статистики України про міграційні процеси не відображають масштаби трудової міграції. Інформацію про зареєстровану трудову міграцію можна отримати за даними Міністерства соціальної політики України. Така інформація надається суб'єктами господарської діяльності щодо послуг з посередництва у працевлаштуванні громадян України на роботу за кордоном на підставі відповідної ліцензії. Ці дані є дуже заниженими: у 2005 р. кількість громадян України, які офіційно працевлаштовані за кордоном, становить 56 549 осіб, у 2007 р. – 73 184 осіб, тоді як молодь віком 18–28 років – 12 795 і 21 574 осіб відповідно.

Більш реальні масштаби трудової міграції можна відстежити за результатами даних обстежень домогосподарств або соціологічних досліджень. За результатами першого масштабного обстеження «Життєві шляхи населення України», проведеного у 2001 р. Державним комітетом статистики України, чисельність українських громадян, які працюють за кордоном, становила 2,3–2,7 млн осіб (або 10% населення працездатного віку) [108]. За результатами досліджень, здійснених центрами зайнятості за дорученням Міністерства праці та соціальної політики

України, – близько 2,5 млн осіб [108]. За результатами дослідження, проведеного у 2008 р. Державним комітетом статистики України по всій Україні, впродовж 2005–2008 рр. на роботу за кордон хоча б раз виїжджали 1,5 млн українців, або 5,1 % працездатного населення [108]. Останні дані є дещо нижчими через те, що обстеженням могли бути не охоплені особи, які виїхали до 2005 р. за кордон на роботу та жодного разу, впродовж цього періоду, до України не поверталися. Країнами виїзду українських мігрантів упродовж 2005–2008 рр. залишалися Російська Федерація (48,1%), Італія (13,4%), Чеська Республіка (12,8%), Польща (7,4%) та інші країни [79; 138]. Середній вік трудових мігрантів з України дещо збільшився: з 34,6 років у 2001 р. [66] до 36,7 років у 2008 р. Проте питома вага молоді у загальній структурі трудових мігрантів з України зменшилася з 49,1% у 2001 р. до 43,6% у 2008 р.

Обсяги внутрішньодержавної міграції населення майже не змінилися (у 2002 р. – 717 тис. осіб, а у 2007 р. – 711,785 тис. осіб), тоді як обсяги внутрішньодержавної міграції молоді трохи зросли (у 2001 р. – 420,6 тис. осіб; у 2007 р. – 462,5 тис. осіб). Внутрішній міграційний оборот молодого покоління впродовж досліджуваного періоду зріс (у 2002 р. – 841,1 тис. осіб; у 2007 р. – 925 тис. осіб), при тому що цей показник серед усього населення мав певне зростання лише у 2004 р. (1501,6 тис. осіб). У цей період зросла питома вага молоді у внутрішньому обороті від 59% у 2002 р. до 65% у 2007 р. (див. рис. 2.8).

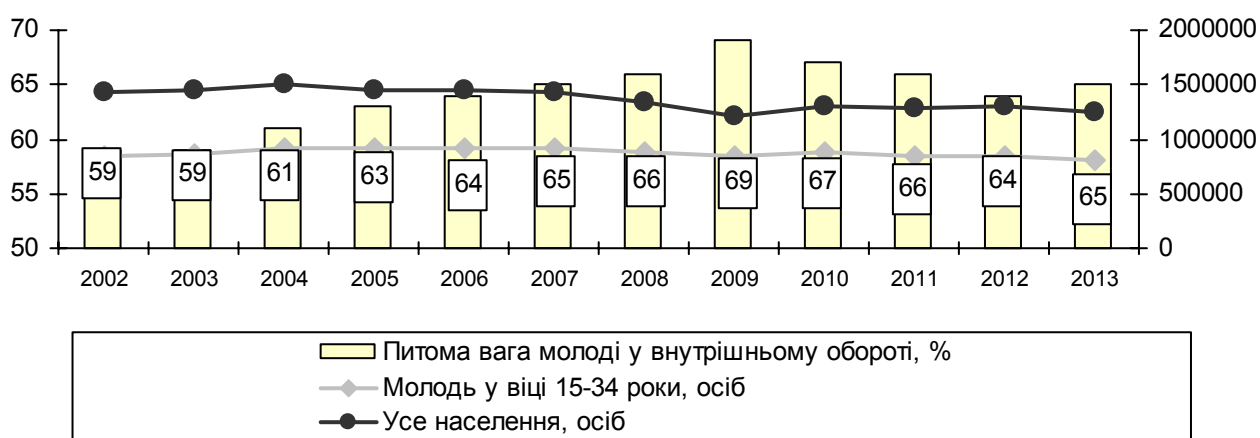

Рис. 2.8. Динаміка внутрішнього міграційного обороту та питома вага молоді у внутрішньому обороті у 2002–2013 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Аналіз коефіцієнту інтенсивності внутрішнього міграційного обороту свідчить, що внутрішньодержавна територіальна мобільність молоді вдвічі вища, ніж серед усього населення. Зростання цього показника серед молоді віком 15–34 роки спостерігалось у 2004 р. (64,36‰). У наступні роки коефіцієнт інтенсивності внутрішнього міграційного обороту як серед молоді, так і серед усього населення, знизився, проте залишався стабільним упродовж трьох років (див. рис. 2.9).

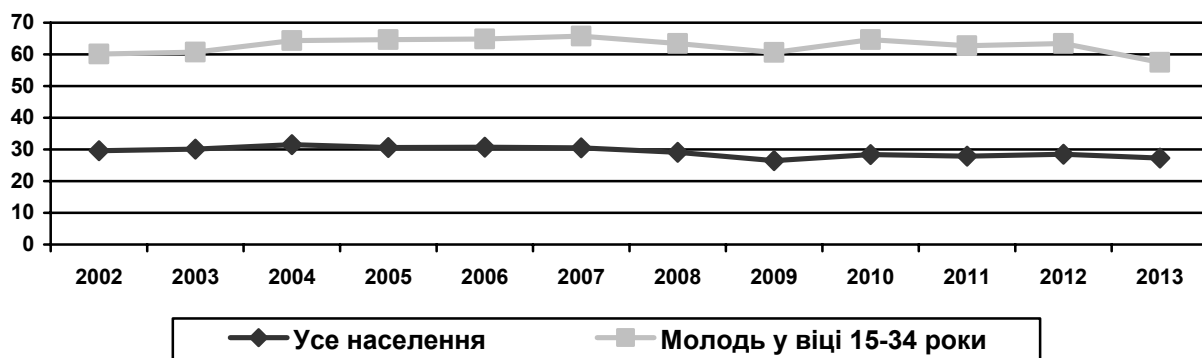

Рис. 2.9. Динаміка коефіцієнту інтенсивності внутрішнього міграційного обороту у 2002–2013 рр., ‰

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Наймасовішою серед молоді є внутрішньорегіональна міграція (відбувається в межах однієї області). Молоді жінки більш активно за молодих чоловіків беруть участь у внутрішньорегіональних міграціях (в 1,3 рази), але вони й не менш активні в міжрегіональних міграціях (див. рис. 2.10).

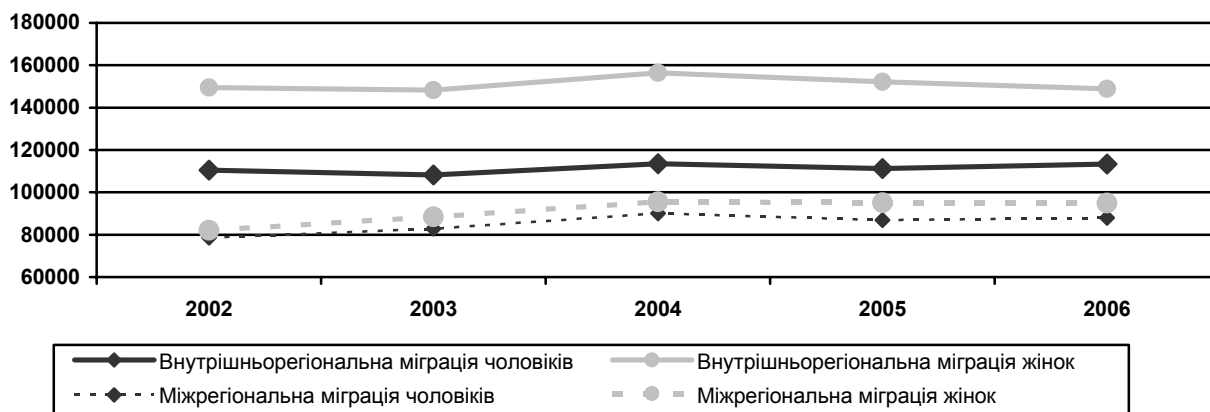

Рис. 2.10. Динаміка внутрішньорегіональної і міжрегіональної міграції молоді віком 15–34 роки за статтю у 2002–2006 рр., осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Внутрішню міграцію породжує низький рівень заробітної плати та відсутність робочих місць у селах і малих містах. У цей період продовжувала зростати кількість населення міст за рахунок сільських мешканців. Так, на постійне місце проживання до села у 2002 р. приїхало на 27,9 тис. осіб менше, аніж виїхало; у 2003 р. цей показник становив 29,8 тис. осіб, у 2004 р. – 39,9 тис. осіб, у 2005 р. – 44,4 тис. осіб. Більшу частку мігрантів із сільської місцевості складає молодь віком 14–35 роки [265]. Порівняно з 2001 р. відбулося збільшення кількості внутрішньодержавних міграцій сільського населення в усіх регіонах, особливо в Донецькій, Волинській, Кіровоградській, Дніпропетровській областях [140]. Регіонами тяжіння населення залишалися Харківська область, м. Київ та м. Севастополь.

Отже, даний період характеризувався різким скороченням зовнішньої міграційної активності населення України та стабілізацією внутрішньої. Причому питома вага молоді віком 15–34 роки в усіх потоках міграції у даний період зростає.

На початку 2008 р. у світі почалася економічна криза, яка сприяла зміні економічної і міграційної ситуації не лише за кордоном, але й в Україні. Виходячи з цього, варто виділити *четвертий етап* міграційної ситуації в Україні, який, на нашу думку, тривав до 2014 р.

Цей період в економіці країни характеризувався повільним економічним відновленням після кризового 2008 р. Упродовж 2008–2013 рр. обсяг ВВП істотно не змінився [56] та становив 104,3% до попереднього року у 2013 р. проти 112,6% до попереднього року в 2009 р. Номінальна заробітна плата характеризувалася тенденцією до збільшення (з 3 265 грн у 2013 р. до 1806 грн у 2008 р.), проте у 2008–2009 рр. відбувалося невелике її зниження (з 133,7% до попереднього року в 2008 р. до 105,5% до попереднього року в 2009 р.) [239]. Показник реальної заробітної плати у 2009 р. значно відрізнявся від показника номінальної заробітної плати та складав 90,8% до попереднього року проти 106,3% у 2008 р.

На ринку праці після певного спаду у 2009 р. рівня зайнятості як населення працездатного віку (64,7%), так і молоді (61%), почалося поступове зростання цього показника [56]. У 2009–2012 рр. кількість зареєстрованих безробітних у Державній службі зайнятості України залишалася майже незмінною (542,8 тис. осіб у 2009 р. та

526,2 тис. осіб у 2012 р.). У 2009 р. рівень безробіття (за методологією МОМ) населення у віці 15–70 років становив 8,8%, що перевищувало такий показник попередніх років на 2,4 відсоткових пункти, тоді як з 2010 р. (8,1%) знову відбулося поступове зниження – до 7,2% у 2013 р. [56]. Відповідно до такої ж схеми відбувалася зміна рівня безробіття працездатного населення за статевою та віковою ознаками по роках.

Усі ці зміни в економіці країни відбулися й на міграційних процесах. Сальдо міграції зростало повільними темпами (див. рис. 2.4). У 2008 р. цей показник серед молоді дорівнював 4,8 тис. осіб, а серед усього населення – 14,9 тис. осіб, тоді як у 2011 р. – 5,6 тис. і 17,1 тис. осіб відповідно. Натомість у 2012 р. значно збільшилася кількість прибулих до України (76,4 тис. осіб) при майже незмінній кількості вибулих (див. рис. 2.3), а сальдо міграції серед молоді досягло позначки +45,4 тис. осіб, тоді як серед усього населення – +61,8 тис. осіб (див. рис. 2.4). Варто зауважити, що це скоріше було наслідком ухвалення Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»¹ від 22 вересня 2011 р. №3773-VI, який спростив можливість реєстрації іноземців, котрі прибули до України в попередні роки, а не причиною реального збільшення числа прибулих [143].

Сальдо міграції молодих чоловіків перевищувало відповідний показник серед молодих жінок майже вдвічі (див. рис. 2.11).

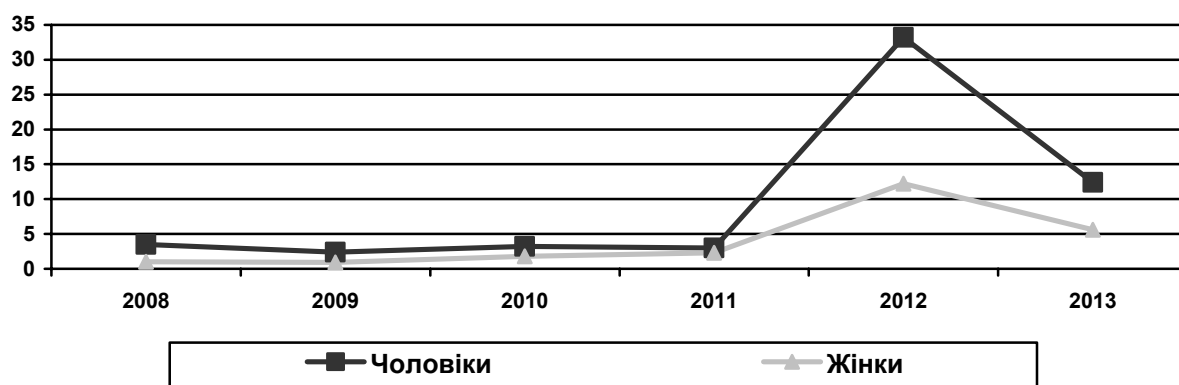

Рис. 2.11. Сальдо міграції чоловіків і жінок віком 15–34 років в Україні у 2008–2013 рр., тис. осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України.

¹ Статистика зареєстрованих міграцій показує рік реєстрації, а не рік фактичного прибуття.

Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту міждержавної міграції молоді упродовж 2008–2010 рр. скорочувався і досяг у 2010 р. значення 1,33‰, тоді як серед усього населення цей показник дорівнював 0,99‰. У 2011 р. відбувалося збільшення коефіцієнта інтенсивності міграційного обороту як серед молоді, так й усього населення (див. рис. 2.7). Натомість у 2012 р. цей показник серед молоді сягнув позначки 4,4‰, що значно нижче, ніж серед усього населення (1,99‰).

За результатами обстеження домогосподарств у 2012 р., чисельність трудових мігрантів оцінено в 1,2 млн осіб, або 3,4% населення працездатного віку [77]. У країнах ЄС працювали або шукали роботу 51% трудових мігрантів (602,5 тис. осіб), в Російській Федерації – 43,2% (511,0 тис. осіб). Головними напрямками трудової міграції з України були Польща (14,3% або 168,4 тис. осіб), Італія (13,2% або 156,0 тис. осіб) та Чехія (12,9% або 153,0 тис. осіб). Частка молоді у віці 15–34 роки серед усіх мігрантів, становила 45,1%. Більшу частку трудових мігрантів формували сільські мешканці (до них залучено 6,3% сільського населення у віці 15–70 років проти 2,2% міських мешканців цього віку) та особи у віці 25–49 років. Чоловіки раніше починали залучатися до трудової міграції (з 25-річного віку), ніж жінки (з 30-річного віку) [77].

Що стосується внутрішньої міграційної ситуації, то дані офіційної статистики свідчать, що продовжувалася тенденція перерозподілу між сільським і міським населенням на користь міст. Якщо у 2008 р. міське населення складало 68,3% від усього населення, а сільське – 31,7%, то у 2012 р. цей показник становив відповідно 68,8% і 31,2% [150].

Обсяги внутрішньої міграції молоді у 2013 р. (403,3 тис. осіб) дещо знизилися порівняно з 2008 р. (442,1 тис. осіб), як і серед усього населення (621,8 тис. і 649,9 тис. осіб відповідно). Питома вага молоді у внутрішньому обороті скоротилася з 66% у 2008 р. до 65% у 2013 р. При чому у 2009 р. цей показник набув найвищої позначки та становив 69% молоді у внутрішньому обороті населення (див. рис. 2.8).

Коефіцієнт інтенсивності внутрішнього міграційного обороту молоді залишався вдвічі вищим, ніж серед усього населення. Зростання цього показника серед молоді віком 15–34 роки спостерігалось у 2004 р. (64,36‰), тоді як серед

населення він зріс незначним чином (з 30,1‰ у 2003 р. до 31,5‰ у 2004 р.). У наступні роки цей показник як серед молоді, так і усього населення, знижувався, проте залишався стабільним упродовж наступних трьох років (див. рис. 2.9).

Також зберігалася тенденція попередніх років у розподілі міграцій за регіонами. Харківська область, м. Київ та м. Севастополь продовжували залишатися регіонами тяжіння (див. Додаток А). Київська область набувала все більшої привабливості особливо серед молоді (у 2008 р. сальдо міграції сягає +98 осіб, то у 2011 р. – +3615 осіб). Проте Донецька та Луганська області стали регіонами, які понесли найбільші втрати населення за рахунок інших регіонів.

Таким чином, упродовж цього періоду відбувалося повільне відновлення економіки країни після фінансової кризи 2008 р. та стабілізація ситуації на ринку праці. Цей період характеризувався повільним зростанням міграційного сальдо та значним збільшенням кількості прибулих до України у 2012 р. Знижувалася інтенсивність зовнішньої міграції як молоді, так і всього населення. Деяко змінилися напрями міграції: збільшилася кількість поїздок до європейських країн і знизилася до країн СНД. Інтенсивність внутрішньої територіальної мобільності молоді залишалася як завжди вищою, ніж серед усього населення, але змінювалася за синусоїдною кривою впродовж усього періоду.

У 2014 р. в Україні виникла нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Тому, на нашу думку, варто виділити *п'ятий етап* міграцій, який розпочався на початку 2014 р. і триває донині.

За інформацією Державної служби України з надзвичайних ситуацій станом на 31.12.2015 р. на підконтрольній Уряду України території розміщено 1 012 791 особа (992 091 особа з Донецької і Луганської областей та 21 700 осіб з АР Крим і м. Севастополь) [123]. Найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб розміщена у Луганській (247 872 особи), Харківській (208 715 осіб), Донецькій (116 618 осіб), Дніпропетровській (86 666 осіб), Запорізькій (67 257 осіб), Київській (47 599 осіб) областях та у м. Києві (39 047 осіб) [123]. За інформацією Міністерства соціальної

політики України, станом на 30 січня 2017 р. в Україні налічувалося 1 641 895 внутрішньо переміщених осіб [13]. За даними ООН, кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб в Україні значно вища – 1,8 млн осіб (з урахуванням тих, хто переїхав до інших регіонів України, та тих, хто виїхав за межі країни) [151]. Натомість офіційна статистика не відображає реальних масштабів переселення, оскільки частина громадян покидає зону бойових дій самостійно без проходження реєстрації (переїзд до родичів, знайомих тощо).

Погіршення соціально-економічного становища в Україні особливо характеризувалося негативними змінами на ринку праці. Рівень зайнятості працездатного населення знизився з 67,5,0% до загальної кількості населення працездатного віку у 2013 р. до 64,2% у 2016 р. (серед молоді до 62,3%) [215], а рівень безробіття населення (за методологією МОП) зріс – відповідно 7,8% і 9,7% до економічно активного населення працездатного віку [215]. На фоні цих тенденцій по всій країні також відбувалося скорочення чисельності працівників, переведення працівників на неповний робочий день, скорочення кількості вакансій, заявлених роботодавцями. Так, навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) у цілому по країні збільшилося із 103 осіб на кінець 2013 р. до 189 осіб на кінець 2015 р. (у 2016 р. – 108 осіб) [215].

Індекс реальної заробітної плати у 2016 р. становив 109,0% до попереднього року, тоді як у 2014 р. – 93,5% до попереднього року, а індекс номінальної заробітної плати – відповідно 123,6% і 106,0% до попереднього року [239]. Обсяг ВВП у 2016 р. склав 2 385 367 млн грн (у фактичних цінах) проти 1 586 915 млн грн у 2014 р. Номінальний валовий внутрішній продукт у доларовому еквіваленті знизився до 28,1% порівняно з попереднім роком або на 51 млрд грн [56].

У 2016 р. (+10,6 тис. осіб) порівняно з 2014 р. (+22,6 тис. осіб) відбулося зниження міграційного сальдо серед усіх потоків міграції [253]. У міждержавних міграціях скоротилася кількість осіб, які прибули до України (усе населення: у 2014 р. – 42 698 осіб, у 2016 р. – 14 311 осіб; молодь віком 15–34 роки: у 2014 р. – 24 327 осіб, у 2016 р. – 8 901 осіб) [123].

У внутрішніх міграціях зменшилась кількість вибулих і прибулих за рахунок

неврахованості з 2014 р. тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях [56]. До того ж сальдо внутрішніх міграції з 2014 р. стало додатним, що свідчить про переміщення населення з цих територій.

Усе це спонукає нас більш детально дослідити процеси територіальної мобільності молоді, які відбувалися в Україні, у наступному розділі.

Грунтуючись на вищезазначеному, можна зробити висновок, що впродовж усього періоду незалежності в Україні на ухвалення рішень про міграцію української молоді впливали такі чинники, як політична ситуація в Україні та міграційна політика як в Україні, так і в інших іноземних державах. Не менш важливим чинником, який визначає напрям міграційного руху, є економічні умови, чим більша різниця у рівні життя з сусідньою країною або регіоном, тим більш привабливою вона/він видається. Отже, сучасний стан територіальної мобільності молоді був сформований багаторічними міграційними процесами, які довгий час формувалися на території України.

2.2. Сучасний стан територіальної мобільності молоді

Відповідно до запропонованої нами у першому розділі методології оцінювання територіальної мобільності нами проведено дослідження *реалізованої територіальної мобільності молоді* на базі аналізу даних про інтенсивність та обсяг міграційного руху. Враховуючи аналіз попереднього параграфу щодо соціально-економічних умов і міграційних тенденцій, що склалися у 2014–2016 рр., який виділено нами як п'ятий етап процесу територіальної мобільності в Україні, доцільним буде більш детально розглянути територіальну мобільність молоді саме в цей період.

Як раніше зазначалося, основними показниками міграції населення в країні та за її межами є абсолютні: кількість прибулих, кількість вибулих, сальдо міграції.

Перш за все нами проведено аналіз територіальної мобільності молоді на **міждержавному рівні**.

Кількість прибулих і вибулих, сальдо міграції. У 2016 р. сальдо міждержавної міграції молоді в Україні дещо знизилося порівняно з попередніми роками (2014 р. – +10,8 тис. осіб), проте дещо зросло порівняно з 2015 р. (+4,3 тис. осіб) і становило +5,9 тис. осіб (див. табл. 2.3). Натомість серед усього населення у 2016 р. не відбулося зростання сальдо міграції.

Кількість прибулих і вибулих впродовж 2014–2016 рр. скоротилася як серед молоді, так і серед усього населення. Також зменшився міграційний оборот молоді, як і всього населення, майже в три рази. Значних змін набула питома вага молоді в загальному обороті (див. табл. 2.3). Якщо у 2014 р. цей показник становив 58,8%, то у 2015 р. він дещо знизився (54%), а у 2016 р. знову відбулося незначне збільшення питомої ваги молоді в загальному обороті.

Таблиця 2.3

**Обсяги міждержавної міграції серед населення і молоді віком 15–34 років в Україні
у 2014–2016 рр., осіб**

	2014	2015	2016
Прибуло – всього	42698	30659	14311
<i>у т.ч. молодь</i>	24327	16251	8901
Вибуло – всього	21599	21409	6465
<i>у т.ч. молодь</i>	13480	11914	2985
Сальдо міграцій – всього	21099	9250	7846
<i>у т.ч. молодь</i>	10847	4337	5916
Міграційний оборот – всього	64297	52068	20776
<i>у т.ч. молодь</i>	37807	28165	11886
<i>Питома вага молоді в загальному обороті, %</i>	58,8	54,1	57,2

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

У 2014–2016 рр. серед прибулих до України віком 15–35 років переважають чоловіки: у 2014 р. кількість прибулих молодих чоловіків становила 15,8 тис. осіб, а у 2016 р. – 6,2 тис. осіб, тоді як жінок – 7,8 тис. і 2,5 тис. осіб відповідно. Сальдо міграції молодих жінок упродовж даного періоду зменшувалося інтенсивніше (у 3,2 рази), ніж серед чоловіків (у 1,6 разів) (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Обсяги міждержавної міграції молоді віком 15–34 роки за статтю у 2014–2016 рр., тис. осіб

	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Сальдо міграції	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
2014	15,8	7,8	8,7	4,4	7,4	4,2
2015	10,9	5,4	7,9	4,96	3,5	2,6
2016	6,2	2,5	1,7	1,2	4,5	1,3

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

У 2015 р. виявлено від'ємне сальдо міждержавної міграції серед міської молоді віком 20–24 (-340 осіб) і 25–29 років (-250 осіб). Аналіз цього показника за статтю свідчить про значне вибуття чоловіків цих двох вікових категорій за межі України: сальдо міграції чоловіків віком 20–24 роки становило -439 осіб, сальдо міграції чоловіків віком 25–29 років – -249 осіб (див. табл. 2.5). Це може бути пов'язане як з виїздом даної категорії молоді за кордон з метою навчання, так і працевлаштування.

Таблиця 2.5

Сальдо міграції молоді віком 15–34 років за віком і типом поселення в Україні у 2014–2016 рр., осіб

Тип поселення	Вік, років	2014	2015	2016
<i>Міське</i>	15–19	6 026	3 726	2 360
	20–24	1 579	-340	1 784
	25–29	480	-250	792
	30–34	1 104	276	474
<i>Сільське</i>	15–19	144	99	29
	20–24	258	208	124
	25–29	555	377	176
	30–34	404	241	130

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Оцінка інтенсивності територіальної мобільності молоді була здійснена на основі відносних величин: коефіцієнт прибуття, коефіцієнт вибуття, загальний коефіцієнт міграційного приросту.

За розрахунками автора, *коефіцієнт вибуття* серед молоді у 2014–2015 рр. трохи знизився (від 1,06‰ у 2014 р. до 1,01‰ у 2015 р.). У 2016 р. спостерігалось

значне падіння цього коефіцієнту (0,25%). У 2016 р. значно знизився коефіцієнт вибуття серед молодих чоловіків і жінок (відповідно 0,3% і 0,22%) (див. рис. 2.12).

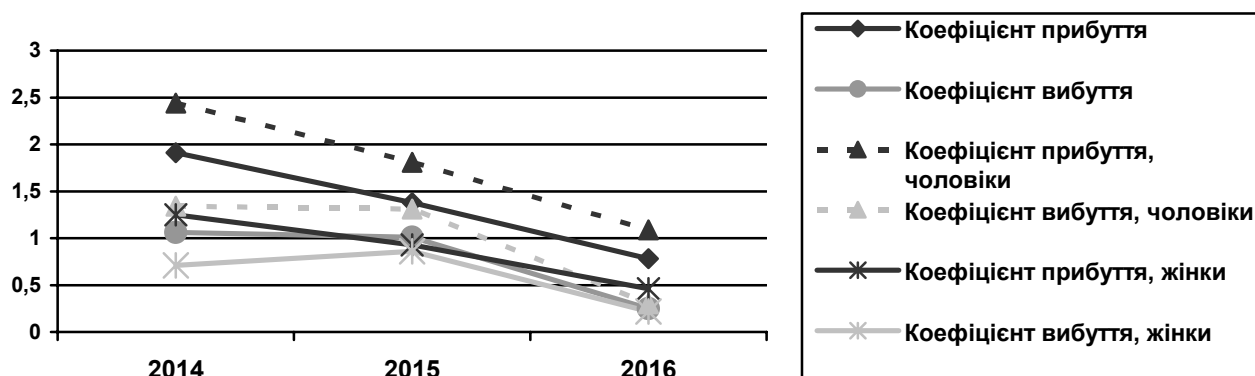

Рис. 2.12. Динаміка коефіцієнтів прибуття і вибуття міждержавної міграції молоді віком 15–34 роки у 2014–2016 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Коефіцієнт прибуття серед молоді віком 15–34 роки упродовж 2014–2016 рр. знизився з 1,91% до 0,78%. Більшою мірою зниження цього показника відбулося серед молодих чоловіків (див. рис. 2.12).

Загальний коефіцієнт міграційного приросту серед молоді віком 15–34 роки у 2014 р. становив 0,85% і був найвищим упродовж досліджуваного періоду. Істотне зниження загального коефіцієнта міграційного приросту відбулося у 2015 р. (0,37%), тоді як у 2016 р. мало тенденцію до певного зростання (див. рис. 2.13).

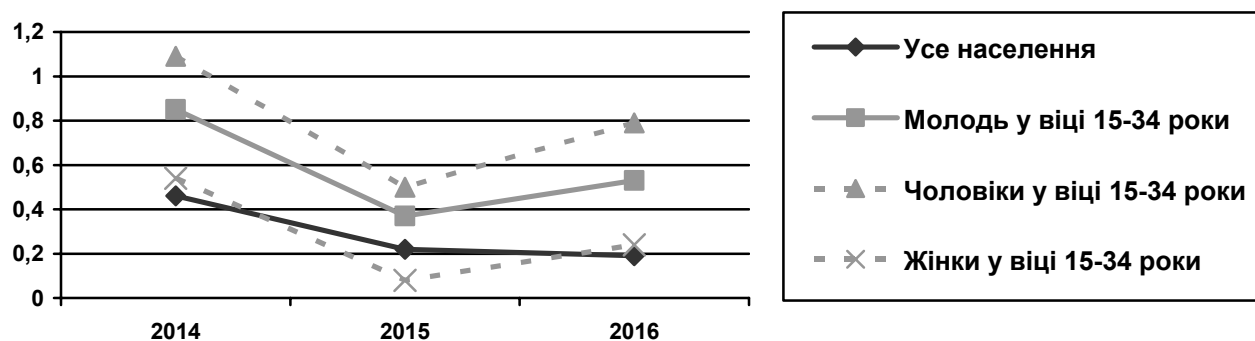

Рис. 2.13. Динаміка загального коефіцієнту міграційного приросту (скорочення) міждержавної міграції у 2014–2016 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту молоді віком 15–34 роки впродовж 2014–2016 рр. знижувався (від 2,97‰ у 2014 р. до 1,03‰ у 2016 р.). Серед усього населення спостерігалася подібна тенденція. Серед молодих чоловіків коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту скоротився інтенсивніше, ніж серед молодих жінок (див. рис. 2.14).

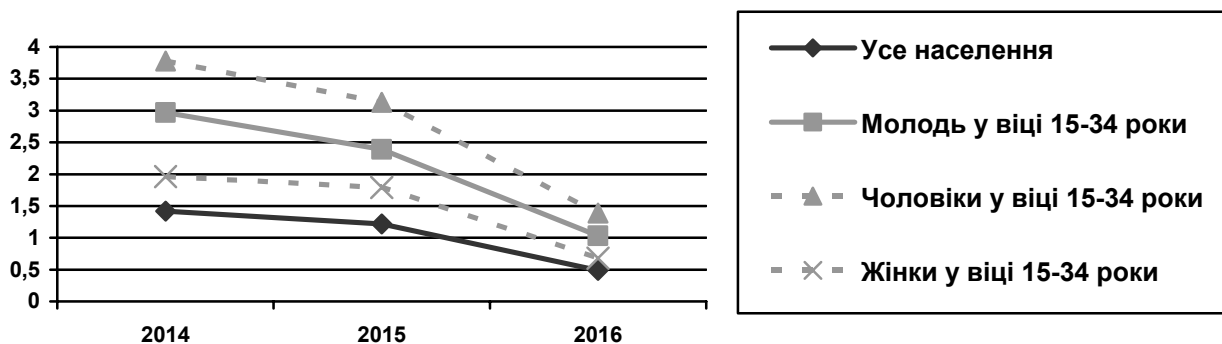

Рис. 2.14. Динаміка коефіцієнту інтенсивності міграційного обороту міждержавної міграції у 2014–2016 рр., ‰

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Диференціація загального коефіцієнту міграційного приросту та коефіцієнту інтенсивності міграційного обороту молоді віком 15–34 роки за віком, статтю та типом поселення свідчить, що більш активну участь у міждержавній міграції брали чоловіки у віці 15–19 років і 20–24 роки, які мешкали у містах, ніж сільські мешканці чоловічої статі. Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту у 2016 р. для цих вікових груп міської молоді дорівнював 3,28‰ і 3,03‰ відповідно (у 2015 р. – 5,67‰ і 8,15‰ відповідно), тоді як для сільських молодих чоловіків – 0,58‰ і 0,63‰ (див. Додаток В). У 2015 р. загальний коефіцієнт міграційного приросту у віковій групі 20–24 (-0,50‰) і 24–29 років (-0,21‰) серед чоловіків був від’ємним, що свідчить про відтік цієї вікової групи чоловіків за кордон. У 2016 р. цей показник набув додатного значення (відповідно 1,71‰ і 0,59‰)

Упродовж 2014–2016 рр. серед сільської молоді обох статей показники вибуття і прибуття значно нижчі, ніж серед міської. У 2016 р. показник прибуття міської молоді 15–34 роки становив 1,22‰, сільської – 0,24‰, тоді як показник вибуття дорівнював 0,20 і 0,11‰ відповідно (див. Додаток В). Серед міської

молоді віком 15–19 років відмічався високий показник прибуття упродовж досліджуваних років. Наприклад, у 2015 р. цей показник становив 4,86‰ серед чоловіків і 2,08‰ серед жінок, що значно вище, ніж серед більш старших вікових груп міської молоді (у віці 20–24 роки – 3,83 і 1,80‰ відповідно, у віці 25–29 років 1,72 і 0,96‰ відповідно).

Крім того, серед жінок із сільської місцевості показник вибуття з України поступово зростав з віком (2016 р.: у віці 15–19 років – 0,08‰, у віці 30–34 роки – 0,14‰; 2015 р.: у віці 15–19 років – 0,14‰, у віці 30–34 роки – 0,36‰; 2014 р.: у віці 15–19 років – 0,19‰, у віці 30–34 роки – 0,29‰). Серед міських молодих жінок найвищий показник вибуття був у віці 20–24 роки (2016 р. – 0,34‰; 2015 р. – 1,68‰; 2014 р. – 1,92‰), у старшому віці цей показник знижувався (2016 р.: у віці 25–29 років – 0,36‰, у віці 30–34 роки – 0,18‰; 2015 р.: у віці 25–29 років – 0,96‰, у віці 30–34 роки – 0,61‰; 2014 р.: у віці 25–29 років – 0,98‰, у віці 30–34 роки – 0,55‰). Також серед міських жінок зі збільшенням віку знижувався показник прибуття (див. Додаток В). Отже, найбільша міждержавна територіальна мобільність молоді притаманна молодим мешканцям міст у віці 20–24 і 25–29 років, переважно це особи чоловічої статі.

Регіональний аналіз показників зовнішньої міграції молоді віком 15–34 роки свідчить, що у 2014 р. для більшості регіонів сальдо міждержавної міграції було додатним, окрім Сумської (-126 осіб), Івано-Франківської (-43) та Закарпатської (-3) областей. Найбільше сальдо міждержавної міграції у 2016 р., як і в попередні роки, зафіксовано у Харківській області (2325 осіб) та м. Києві (1729 особи).

Загальний коефіцієнт міждержавного міграційного приросту серед молоді у 2014–2016 р. скорочувався в усіх областях, окрім м. Києва, де у 2016 р. порівняно з 2014 р. зафіксовано зростання цього показника. Найвищий загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) у 2016 р. також був у Харківській області (3,27‰), проте порівняно з попередніми роками він був нижчим (див. Додаток Д).

У більшості областей України коефіцієнт інтенсивності міждержавного міграційного обороту молоді у 2016 р. був меншим за одиницю, окрім Кіровоградської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської і Харківської областей

та м. Києва (див. Додаток Д). Найвище значення цього показника зафіксовано, як завжди, у Харківській області (4,16%) та м. Києві (3,35%).

Показником реалізованої територіальної мобільності молоді також може бути кількість студентів з України, які проходять навчання або стажування в іноземних закладах освіти. За інформацією Інституту статистики ЮНЕСКО [10], кількість українських студентів з України, які навчалися за кордоном, зростала з 42,5 тис. осіб у 2013 р. [11] до 60,3 тис. у 2016 р. [11] (див. рис. 2.15). За результатами опитування українських трудових мігрантів і домогосподарств в Україні, переважну більшість студентів з України становили мешканці міст (69%) та особи у віці 18–29 років (79%), інша частка – особи у віці від 30 до 44 років (21%) [126]. До 2015 р. в Україні переважав приїзд іноземних студентів над виїздом українських студентів на навчання до інших країн, але у 2015–2016 рр. кількість українських студентів, які виїхали за кордон на навчання, перевищила кількість іноземних студентів в українських закладах освіти (див. рис. 2.15).

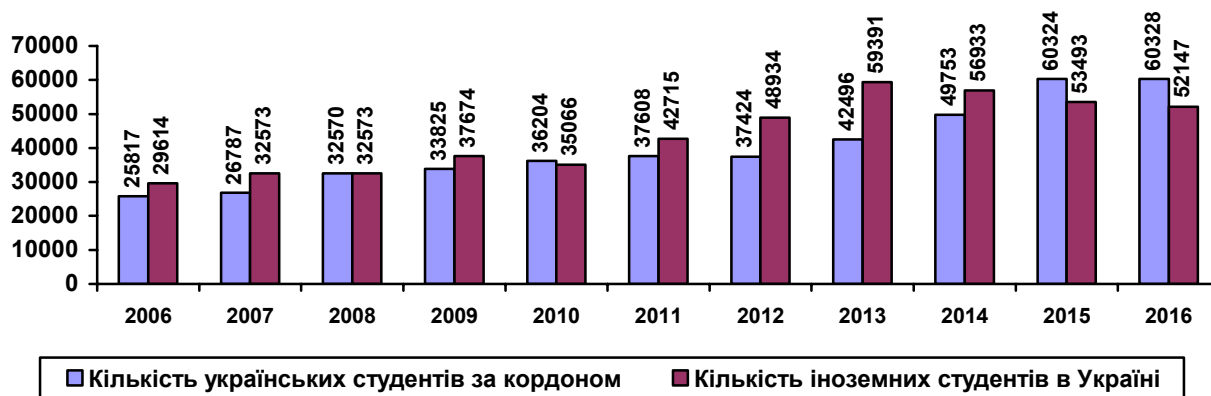

Рис. 2.15. Динаміка кількості українських громадян, які навчаються за кордоном, 1999–2016 рр., осіб

Джерело: 1) база даних ЮНЕСКО; 2) Статистичний збірник «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок поточного навчального року».

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

За даними аналітичного центру CEDOS, кількість громадян України, які навчалися в закордонних закладах освіти, у 2015/2016 н.р. становила 66 668 осіб (у 2014/2015 н.р. – 59 648 осіб). Динаміка зростання кількості українських студентів за кордоном упродовж 2009–2016 рр. складала 176%. Серед найбільш популярних країн для навчання залишалися Польща (30 041 особа), Німеччина (9 088 осіб), Росія

(6 936 осіб), Канада (2 790 осіб), Чехія (2 395 осіб), Італія (2 348 осіб), США (1 680 осіб), Іспанія (1 612 осіб), Австрія (1 612 осіб), Франція (1 348 осіб), Угорщина (1 026 осіб) [232].

Що стосується кількості українців, які навчалися за кордоном на PhD-програмах, то за даними з 14 країн (відсутні США, Канада, Велика Британія), станом на 2015/2016 н.р. таких понад 1 600 осіб. Найбільша кількість українських аспірантів у Німеччині (525 осіб), Польщі (380 осіб), Чехії (223 особи), Франції (201 особа), Швейцарії (105 осіб), Угорщині (73 особи) [232].

Щодо стажування або працевлаштування молодих науковців в іноземних закладах освіти, то точної інформації про їх кількість немає, оскільки державна статистика не відображає ці показники за віком або статтю. За даними Державної служби статистики України можна отримати інформацію тільки про загальну кількість наукових працівників, які виїхали за кордон на навчання, стажування, підвищення кваліфікації, але не можна дізнатися скільки їх повернулося до України.

Отже, здійснений нами аналіз продемонстрував, що у 2014–2016 рр. сальдо міждержавної міграції молоді віком 15–34 роки поступово знижувалося. Кількість прибулих серед молоді майже вдвічі перевищувала кількість вибулих з України. Інтенсивність міждержавної міграції молоді впродовж цього періоду зменшувалася як серед молодих чоловіків, так і серед молодих жінок. Найбільша міждержавна територіальна мобільність молоді притаманна мешканцям міст у віці 20–24 і 25–29 років, переважно це особи чоловічої статті. Одним з чинників зовнішньої територіальної мобільності молоді є бажання отримати високоякісну освіту за кордоном.

Також нами проведено аналіз територіальної мобільності молоді на **національному і регіональному рівнях**. Обсяги внутрішньої міграції молоді впродовж 2014–2016 рр. зменшувалися, а сальдо внутрішньої міграції з 2014 р. набуло додатного значення, що свідчить про переміщення населення з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Кількість жінок у внутрішніх міграціях була більшою, ніж кількість чоловіків (див. табл. 2.6).

Обсяги внутрішньої міграції молоді віком 15–34 роки у 2014–2016 рр., осіб

	Кількість прибулих			Кількість вибулих			Міграційний приріст/скорочення		
	Обидві статі	Чоловіки	Жінки	Обидві статі	Чоловіки	жінки	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
2014	314 487	131 783	182 704	313 964	131 658	182 306	523	125	398
2015	283 721	108 924	174 797	282 004	108 349	173 655	1 717	575	1 142
2016	124 522	50 564	73 958	123 574	50 244	73 330	948	320	628

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Внутрішній міграційний оборот у 2014–2016 рр. серед молоді віком 15–34 роки мав більші темпи зниження, ніж подібний показник серед усього населення. При цьому питома вага молоді у внутрішньому обороті скоротилася від 65% у 2014 р. до 53% у 2016 р. (див. рис. 2.16).

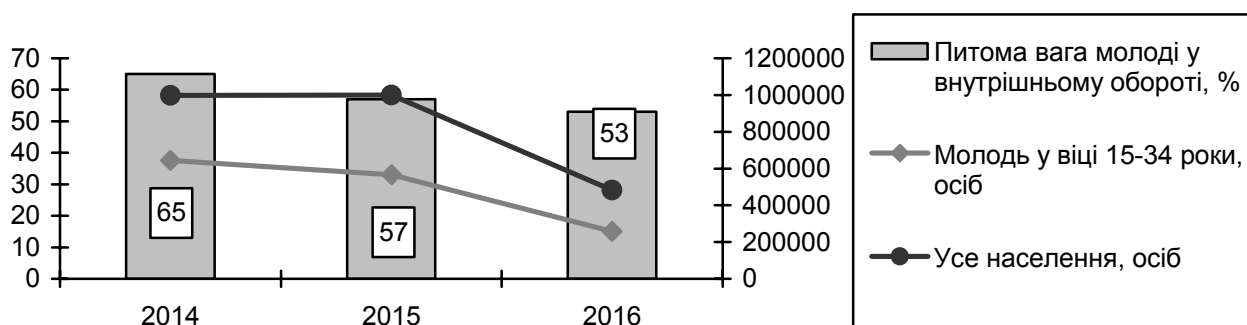

Рис. 2.16. Динаміка внутрішнього міграційного обороту та питома вага молоді у внутрішньому обороті у 2014–2016 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту молоді віком 15–34 роки в межах України є вищим, ніж серед усього населення, та має схожу тенденцію. У 2014 і 2015 рр. цей показник серед молоді був дещо нижчим, ніж у 2013 р., і становив відповідно 50,71‰ і 47,95‰, тоді як у 2016 р. цей показник знизився до 23,10‰. Це свідчить про зниження внутрішньорегіональної територіальної мобільності молоді впродовж останніх трьох років. Серед молодих жінок коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту в межах країни був вищим, ніж серед чоловіків. Причому у 2014 р. відбулося зростання цього показника серед молодих чоловіків, тоді як серед жінок він знизився (див. рис. 2.17).

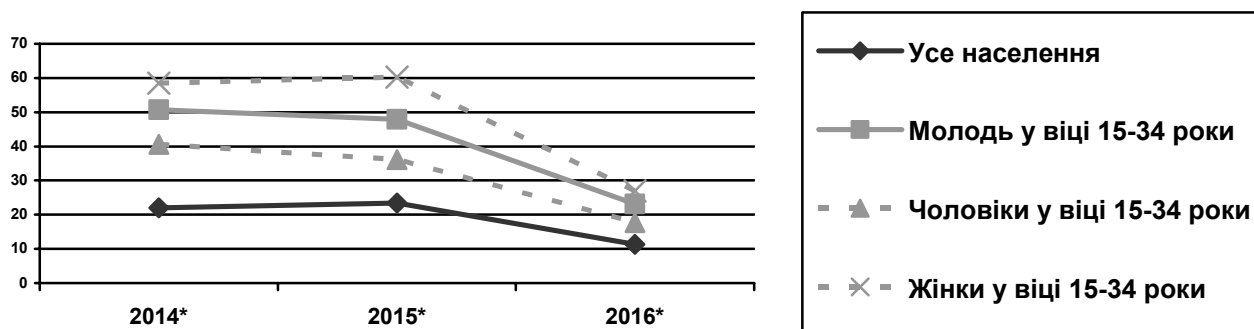

Рис. 2.17. Динаміка коефіцієнту інтенсивності внутрішнього міграційного обороту у 2014–2016 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Аналіз вікових відмінностей коефіцієнта інтенсивності внутрішнього міграційного обороту свідчить, що найбільшим цей показник є серед молоді у віці 15–19 років. Саме ця вікова група молоді закінчила здобуття середньої освіти та включається до освітньої та трудової міграції. Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту у 2015 р. у віковій групі 15–19-річних більший, ніж серед 20–24-річних (відповідно 105,6‰ і 70,9‰), та значно більший, ніж серед вікових груп 25–29-річних (28,1‰) і 30–34-річних (22,2‰) (див. Додаток Г). У віці 20–24 роки молодь закінчує навчання у закладах вищої освіти і частково повертається додому, долучається до трудової міграції після отримання вищої освіти, а деякі молоді чоловіки повертаються з лав збройних сил [143], тому для цієї вікової групи територіальна мобільність також залишається досить високою, але дещо нижчою, ніж у молодшій віковій групі молоді.

Після 20–24 років інтенсивність територіальної мобільності досить різко знижувалась, що характерно як для міської, так і сільської молоді. Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту серед сільської і міської молоді віком 25–34 роки був однаковим, проте у молодших вікових групах спостерігалася вища інтенсивність територіальної міграції серед міської молоді на відміну від сільських мешканців. Це свідчить, що міська молодь, навіть із невеликих міст, має більші можливості для самореалізації: кращі умови для професійного та кар'єрного

зростання; кращі можливості доступу до якісної освіти; вміння пристосовуватися до нових життєвих обставин та людей, умов праці.

Варто зауважити, що коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту серед молодих жінок є вищим, ніж серед чоловіків. Така тенденція простежувалась у всіх вікових групах незалежно від типу поселення, але зі збільшенням віку цей показник знижувався пропорційно як серед жінок, так і чоловіків. Це свідчить про більшу мобільність молодих жінок.

Аналіз загального коефіцієнту міграційного приросту за типом поселення свідчить про відтік сільської молоді до міської місцевості до 2016 р. У 2015 р., порівняно з 2014 р., відбулося зростання цього показника серед міської і сільської молоді (див. рис. 2.18). У 2016 р. загальний коефіцієнт міграційного приросту серед сільської молоді набув додатного значення (0,28‰), а серед міської молоді – від’ємного (-0,003‰), що свідчить про зворотній процес – повернення сільської молоді до сільської місцевості.

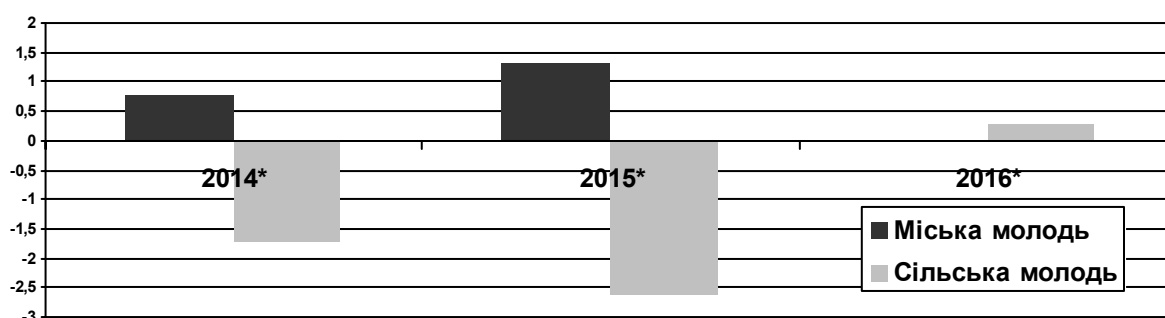

Рис. 2.18. Динаміка коефіцієнту інтенсивності внутрішнього міграційного обороту у 2014–2016 рр., ‰

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Загальний коефіцієнт міграційного приросту серед сільської молоді у наймолодшій віковій групі у 2015 р. був від’ємним (-24,77‰), тоді як у віці 20–24 роки – набув додатного значення (14,01‰). Серед молодих чоловіків загальний коефіцієнт міграційного приросту був нижчим майже в усіх вікових групах, ніж серед осіб жіночої статі (див. Додаток Г), тоді як найбільший зафіксовано серед старших вікових груп як чоловічої, так і жіночої статі. Для міських жінок у віці 20–

24 років характерним було від'ємне значення загального коефіцієнта міграційного приросту, проте у 25–29-річних мешканок міст загальний коефіцієнт міграційного приросту набув додатного значення. Це може бути наслідком залученості жінок до шлюбних міграцій або їх повернення до сільської місцевості після навчання у закладах вищої і професійної освіти.

Регіональний аналіз показників внутрішньої територіальної мобільності молоді свідчить, що у 2014–2016 рр. для більшості регіонів України характерним було додатне сальдо внутрішньої міграції молоді. Помітне перевищення інтенсивності прибуття молоді віком 15–35 роки над масштабами вибуття у 2016 р., як і в попередні роки, спостерігалось у м. Києві (9368 осіб), Одеській (1440 осіб), Львівській (3667 осіб), Київській (3880 осіб), Сумській (597 осіб) та Кіровоградській (37) областях. У 2014 р. найбільших міграційних втрат молоді зазнали Донецька і Луганська області, що є наслідком тимчасової окупації частини територій у Донецькій та Луганській областях.

Найвищий загальний коефіцієнт внутрішньодержавного міграційного приросту у 2016 р., як і в попередні роки, спостерігався у м. Києві (11,86%) і Київській області (8,58%), тоді як серед лідерів попередніх років (Харківській та Одеській областях) був нижчим, ніж у 2014 р., а в Харківській області цей показник набув від'ємного значення (-2,54%). Це пояснюється найбільшою концентрацією закладів вищої і професійної освіти у м. Києві, Харківській та Одеській, Львівській та Дніпропетровській областях. Найнижчим цей показник у 2016 р. був у Вінницькій (-4,27%), Тернопільській (-3,45%), Хмельницькій (-4,19%), Черкаській (4,93%) та Чернігівській (-3,38%) областях.

Коефіцієнт інтенсивності внутрішнього міграційного обороту серед молоді в Україні є досить високим порівняно з подібним показником міждержавної міграції. У той же час, порівняно з 2014 р., у 2016 р. значно скоротилася інтенсивність внутрішньої міграції молоді. Найбільше скорочення коефіцієнта інтенсивності міграційного обороту молоді відбулося в Одеській (з 32,85% у 2014 р. до 4,80% у 2016 р.), Волинській (з 54,49% до 19,34%), Тернопільській (з 56,00% до 15,23%), Херсонській (з 57,29% до 13,76%) та Чернівецькій (з 45,24% до 11,35%) областях,

а також Донецький і Луганській областях, а найменше – у Житомирській, Закарпатській, Львівській і Сумській областях (див. Додаток Д). Коефіцієнт прибуття внутрішньої міграції молоді знизився в усіх областях. Найвищим цей показник залишався у Житомирській, Київській, Львівській і Сумській областях та у м. Києві. При чому саме в цих областях відбулося найменше скорочення цього показника.

Проаналізувати територіальну мобільність молоді також можна за обсягами переміщення абітурієнтів між областями. Такий аналіз було зроблено аналітичним центром CEDOS у 2017 р. на базі поєднання даних про абітурієнтів, які вступали на бакалаврат (або медичну та ветеринарну магістратуру), надані ЄДЕБО, даних про складання ЗНО, а також даних про студентів, які були зараховані на денну форму навчання [227]. Найбільша частка абітурієнтів, які вступили до закладів вищої освіти у своїх областях, виявлено у Харківській, Київській, Одеській, Львівській та Чернівецькій областях, а найменша – у Чернігівській, Луганській, Хмельницькій, Донецькій та Кіровоградській областях. Переважно покидали свої області студенти, які набрали високі бали ЗНО, з метою вступу до престижних університетів великих міст інших областей. До областей, де кількість абітурієнтів, які приїхали до цього регіону, значним чином перевищувала кількість абітурієнтів, які виїхали до інших областей на навчання, відносилися м. Київ та Київська, Херсонська, Львівська, Чернівецька та Одеська області. Тоді як серед областей, де сальдо міжрегіональної міграції студентів у 2017 р. було від'ємним, виділяли Житомирську, Чернігівську, Кіровоградську, Донецьку, Луганську, Херсонську, Хмельницьку та Закарпатську області. У м. Києві та Київській області частка абітурієнтів, які приїхали з інших областей України, становила половину всіх студентів [227].

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що наявність престижних закладів вищої освіти у містах приваблює студентську молодь до таких областей, тоді як їхня відсутність – сприяє виїзду до інших областей.

Аналіз офіційної статистики щодо внутрішньої міграції також неповною мірою відображає територіальні переміщення населення, а особливо молоді, тому що значна частка населення не реєструє своє фактичне місце проживання, що

ускладнює збір достовірної інформації про територіальну мобільність. Згідно дослідження, проведеного ГО «Територія успіху» в 2011 р., близько третини опитаних в обласних центрах живуть не за місцем реєстрації. За інформацію аналітичного центру CEDOS, 15–30% українців мешкала не за місцем реєстрації [61]. Отже, показники внутрішньої територіальної мобільності молоді можуть бути значно вищими, ніж ті, що відображає статистика та деякі результати досліджень.

Реалізовану територіальну мобільність молоді також можна виявити за результатами соціологічних досліджень, хоча й не з абсолютною точністю. Так, реалізовану мобільність молоді можна оцінити за конкретним фактом територіального переміщення респондента або за зміною місця роботи.

За результатами соціологічного дослідження, у 2016 р. 30%² молоді віком 15–34 роки бували в інших країнах *впродовж свого життя* (у 2015 р. – 38%³, у 2017 р. – 29%⁴), 83% опитаних доводилося бувати в інших населених пунктах своєї області (у 2015 р. – 92%, у 2017 р. – 83%), 77% – в населених пунктах інших областей (у 2015 р. – 84%, у 2017 р. – 89%).

Упродовж останніх 12 місяців 2016 р. 13% молоді віком 15–34 роки бували в інших країнах (у 2017 р. – 13%), 57% опитаних доводилося бувати в інших населених пунктах своєї області (у 2017 р. – 67%), 67% – в населених пунктах інших областей (у 2017 р. – 80%).

Міська молодь більш схильна до зовнішньої і міжрегіональної територіальної мобільності, у внутрішньорегіональних територіальних переміщеннях частка міської і сільської молоді була однаковою (див. рис. 2.19).

² Тут і далі за 2016 р. використані дані соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України. У розробці анкети дослідження автор брав безпосередню участь.

³ Тут і далі за 2015 р. використані дані соціологічного дослідження «Молодь України-2015», проведеного ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН (UNV) та офісу Координатора системи ООН. У розробці анкети дослідження автор брав безпосередню участь.

⁴ Тут і далі за 2017 р. використані дані соціологічного дослідження «Молодь України – 2017», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України. У розробці анкети дослідження автор брав безпосередню участь.

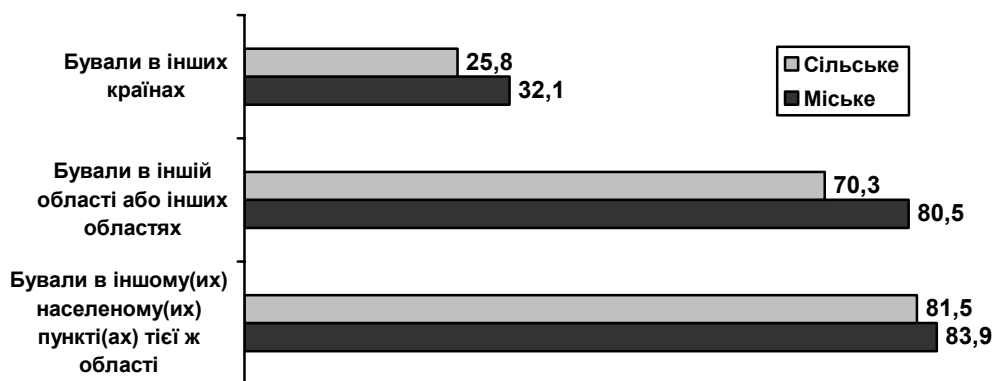

Рис. 2.19. Розподіл відповідей на запитання «Чи доводилось Вам виїжджати за межі свого населеного пункту... **ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ?**»

(серед усіх опитаних, залежно від типу поселення, N=1163), %

Джерело: розрахунки автора за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді України – 2016».

Найбільша територіальна мобільність як внутрішнього, так і зовнішнього характеру виявлена серед молоді, яка мешкає у західних областях України та м. Києві, а найменша внутрішня територіальна мобільність – серед молоді Півдня і Сходу країни (див. рис. 2.20).

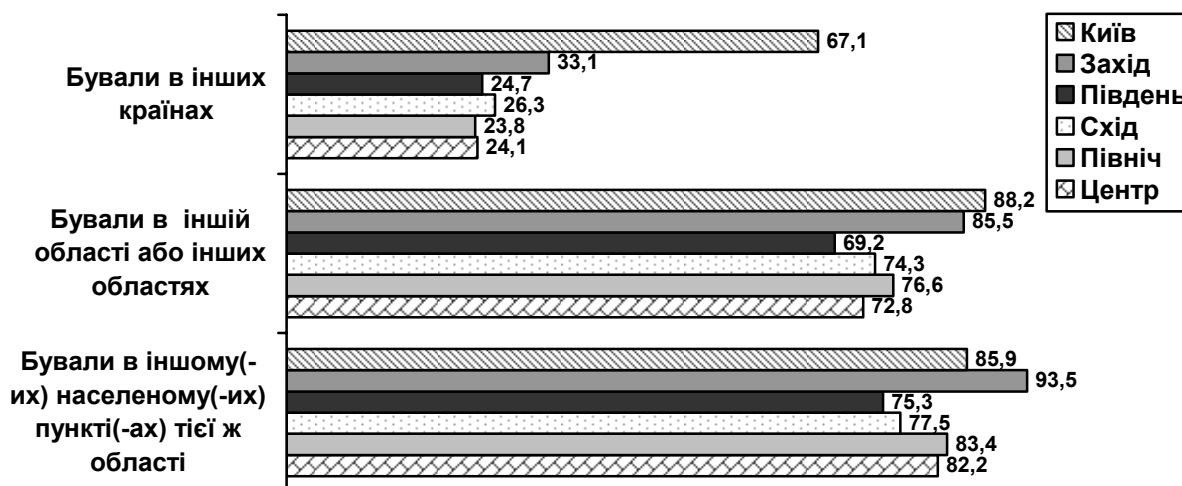

Рис. 2.20. Розподіл відповідей на запитання «Чи доводилось Вам виїжджати за межі свого населеного пункту... **ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ?**»

(серед усіх опитаних, залежно від макрорегіону, N=1163), %

Джерело: розрахунки автора за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді України – 2016».

У 2016 р. серед тих опитаних, хто бував в інших країнах упродовж усього життя, було зазначено, що найбільш відвідуваними країнами були Росія (40%), Польща (29%), Туреччина (13%), Німеччина (7%), Єгипет (8%) (у 2017 р. – Росія (36%), Польща (35%), Туреччина (17%), Німеччина (10%) та Єгипет (8%)), тоді як упродовж останніх 12 місяців найбільш відвідуваними країнами були Польща

(38%), Росія (22%), Туреччина (13%) (у 2017 р. – Польща (37%), Туреччина (18%), Росія (17%) та Німеччина (9%)). Аналіз напрямів зовнішньої територіальної мобільності певним чином відрізнявся за регіоном проживання респондентів. Молодь Півдня, Центру та Сходу України частіше за інших виїздила впродовж свого життя до Росії, тоді як молодь західних областей частіше за інших виїздила до Польщі.

Найчастіше причинами виїздів респондентів за межі свого населеного пункту було відвідування знайомих/родичів та здійснення поїздок з метою подорожі або відпочинку (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Чим Ви переважно займалися під час останнього перебування...?»**

	% серед тих, хто бував...		
	в інших населених пунктах області, <i>N=967</i>	в інших областях, <i>N=900</i>	в інших країнах, <i>N=42</i>
Працював/ла	12,8	11,7	18,9
Навчався/лася	12,8	6,4	2,9
Подорожував/ла, відпочивав/ла	39,5	56,0	61,3
Відвідував/ла знайомих/родичів	29,3	22,1	13,5
Був/ла у службовому відрядженні	2,3	2,8	2,6
Був/ла на лікуванні	2,6	0,6	0,9
Переїхав/ла через військові дії на Сході України	0,1	0,2	-
<i>Інше</i>	<i>0,5</i>	<i>0,2</i>	-

Джерело: розрахунки автора за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді України – 2016».

Для внутрішньорегіональної територіальної мобільності більш притаманні «відвідування знайомих/родичів» (у 2016 р. – 39,5% серед тих, хто бував в інших населених пунктах своєї області), для регіональної і міждержавної територіальної мобільності – подорожування/відпочинок (відповідно 56,0% серед тих, хто бував в інших областях, і 61,3% серед тих, хто бував в інших країнах). З метою працевлаштування зі свого населеного пункту виїжджали до інших країн – 18,9% опитаної молоді з тих, хто виїздив зі свого населеного пункту до інших країн (у 2017 р. – 18,6%); до інших областей – 11,7% опитаних з тих, хто виїздив зі свого населеного пункту до інших областей (у 2017 р. – 11,5%); до інших населених

пунктів області – 12,8% опитаних з тих, хто виїздив зі свого населеного пункту до інших населених пунктів у межах своєї області (у 2017 р. – 12,5%).

За результатами соціологічного дослідження серед молоді у 2015 р. 71% опитаних віком 15–34 роки проживали в тому ж населеному пункті, де й народилися. Серед молоді віком 30–34 роки з тих, хто проживав у населеному пункті, де народився, 63%, 25–29 років – 68%, 20–24 роки – 75%, у віковій групі 15–19 років – 81%. За типом поселення найменша частка тих, хто проживав у тому ж населеному пункті, де народився, в обласних центрах та м. Києві (61%), а найбільше у сільській місцевості – 84% опитаних у віці 15–34 роки, тоді як в інших містах частка постійних мешканців становила 66%.

Офіційна статистика також не надає інформації про масштаби *маятникової міграції* (щоденні або щотижневі переміщення населення з місць проживання до місця зайнятості та в зворотному напрямі). За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2017», за межами свого населеного пункту працювали 23% зайнятої молоді віком 15–34 роки, 3% – працювали за кордоном, 74% – у своєму населеному пункті. Серед тих молодих людей, хто працював за межами свого населеного пункту, більша частка здійснювала щоденні поїздки на роботу (58%), чверть (24%) – декілька разів на тиждень (див. рис. 2.21).

Більше половини працюючої в іншому населеному пункті молоді виїздило на роботу до обласного центру своєї області (54,3%), по 13,6% – до районного центру або до іншого міста своєї області, 8,8% – до м. Києва (див. рис. 2.22). Причому виїздили на роботу до столиці переважно мешканці Київської області (91% молоді Київської області, яка виїздила на роботу до інших населених пунктів, працювали у м. Києві, тоді як 9% – в інших містах області).

Серед причин, через які молодь працювала в іншому населеному пункті, респонденти переважно зазначали відсутність вакансій за фахом (38% від працюючих в іншому населеному пункті), відсутність вакансій взагалі (34%), малооплачуваність роботи (21%) і незадоволеність умовами праці (18%).

Територіальна мобільність може супроводжуватися професійною мобільністю, коли при зміні місця проживання відбувається зміна сфери діяльності,

зміна професій або оволодіння новою. У цьому випадку територіальна мобільність дає кращі можливості для професійної мобільності.

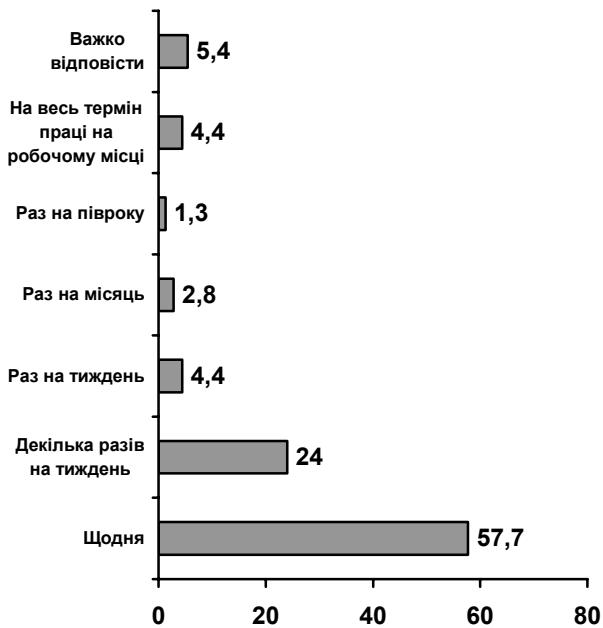

Рис. 2.21. Розподіл відповідей на запитання «З якою частотою Ви виїжджаєте на роботу до інших населених пунктів?», % від тих, хто виїздить на роботу до інших населених пунктів

Джерело: розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2017».

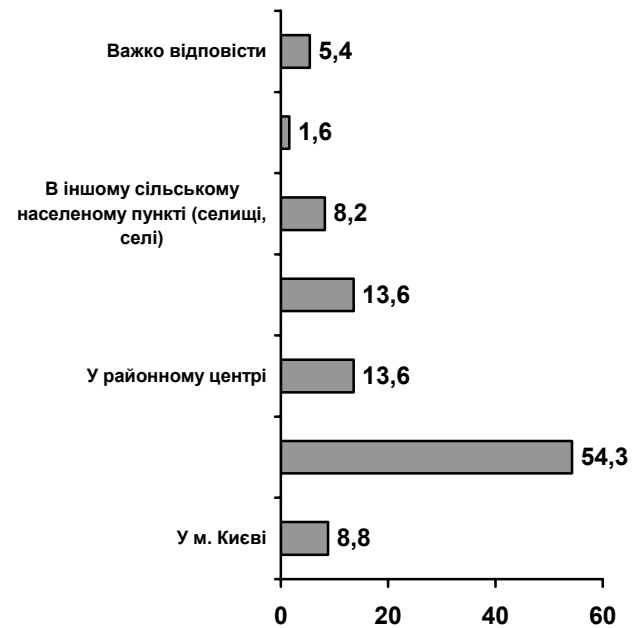

Рис. 2.22. Розподіл відповідей на запитання «В якому населеному пункті України знаходиться місце Вашої теперішньої роботи?», % від тих, хто виїздить на роботу до інших населених пунктів

Джерело: розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2017»

Професійна мобільність. Половина молоді працювала не за фахом (у 2015 р. – 49,0%, у 2017 р. – 47,8%). Серед причин, через які респонденти не працювали за фахом, в основному були названі відсутність вакансій та незадоволеність матеріальною складовою роботи за фахом (див. табл. 2.8).

Для української молоді характерна достатньо висока **трудова мобільність**. Майже половина молоді у віці 15–34 роки коли-небудь змінювала своє місце основної роботи: у 2015 р. – 49% серед тих, хто працював на момент опитування (у 2017 р. – 47,8%). Зокрема, мобільність молоді вимірюється за кількістю змін робочого місяця. На думку сучасних вітчизняних вчених, високою вважається мобільність, яка передбачала зміну місця роботи більше трьох разів [87]. Результати досліджень свідчать, що більше третини молоді віком 15–34 роки, які коли-небудь змінювали місце роботи: у 2015 р. тих, що тричі та більше змінювали 43,6%; два

рази змінювали місце основної роботи 25,7%; один раз – 25,2% (вагалися з відповідями 6% опитаних).

Таблиця 2.8

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якщо Ви працюєте не за фахом, то основними причинами цього стали...», %

<i>Респондент міг обрати декілька варіантів відповіді тому загальна сума не дорівнює 100%</i>	2015*	2017**
	<i>% тих, хто працює не за фахом, N=808</i>	<i>% тих, хто працює не за фахом, N=658</i>
Відсутність вакансій	49	37,2
Не задовольняє в матеріальному плані робота за фахом	34	31,9
Не задовольняють умови роботи за фахом	14	18,7
Компетенції, набуті за фахом, не відповідають вимогам роботодавця	-	10,6
Не подобається робота за фахом	14	9,9
Робота за фахом не престижна	3	7,6
Робота за фахом не передбачає кар'єрного зростання	5	8,2
Робота за фахом не передбачає професійного саморозвитку	2	-
Не задовольняє туманне уявлення роботодавця щодо сутності професійних обов'язків працівника	4	-
Стан здоров'я	1	4,6
<i>Інше</i>	8	0,3
<i>Важко сказати</i>	5	12,0

Джерело: * Розрахунки автора за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2015», проведеного ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН (UNV) та офісу Координатора системи ООН.

** Розрахунки автора за результатами соціологічних досліджень «Молодь України – 2017», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

Основною причиною зміни місця роботи серед опитаної молоді було те, що робота малооплачувана. Таку думку у 2015 р. висловили 42,3% молоді віком 15–34 роки серед тих, хто коли-небудь змінював місце роботи. Також серед важливих причин звільнення залишалися відсутність перспектив кваліфікаційного росту, незадовільна організація праці, сімейні або життєві обставини, пов'язані з переїздом (див. табл. 2.9).

Незадоволеність організацією праці чи умовами праці як поштовх до звільнення з роботи більш притаманна молоді до 30 років (2015 р. – 17%). Для молоді віком 20–35 років – це сімейні або життєві обставини, пов'язані з переїздом, а для молодих людей віком 15–19 років – частіше за інших відсутність перспективи кваліфікаційного росту (у 2015 р. 40% проти 19% серед 20–35-річних осіб). Жінки частіше за чоловіків звільнялися з роботи у зв'язку із сімейними обставинами,

пов'язаними з переїздом (2015 р. – відповідно 24% і 12%), а чоловіки – через малооплачуваність роботи (2015 р. – відповідно 46% і 37%).

Таблиця 2.9

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чому Ви звільнилися з останнього місця основної трудової діяльності?», % тих, хто змінював місце роботи, N=808

<i>Респондент міг обрати декілька варіантів відповіді, тому загальна сума не дорівнює 100%</i>	2015
Робота мало оплачувана/запропонували кращу оплату	42,3
Немає перспективи кваліфікаційного росту	19,7
Незадовільна організація праці, умови праці	17,1
Сімейні або життєві обставини, пов'язані з переїздом тощо	16,3
Реорганізація чи ліквідація організації	13,0
Неофіційне працевлаштування, відсутність соціальних пільг	10,8
Робота фізично важка, нерівномірність завантаження роботою	9,1
Робота не відповідає моїй кваліфікації	8,0
Проблемні відносини у колективі та з керівництвом	7,0
Нерегулярно надаються вихідні дні, відпустка	5,4
Ініціатива адміністрації компанії/організації	3,3
Вирішили відкрити власну справу	3,1
Дискримінація за національною ознакою	0,7
<i>Інше</i>	3,2
<i>Важко відповісти</i>	5,8

Джерело: Розрахунки автора за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2015», проведеного ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН (UNV) та офісу Координатора системи ООН.

Отже, аналіз основних показників територіальної мобільності молоді в Україні демонструє, що молодь є наймобільнішою категорією населення порівняно з іншими віковими групами. Упродовж 2014–2016 рр. зменшився міграційний оборот молоді, як і всього населення, майже в три рази. Певним чином знизилася питома вага молоді в загальному обороті усього населення. Аналіз сальдо міграції за статтю свідчить про значне вибуття чоловіків віком 20–24 і 25–29 років за межі України. Найбільший коефіцієнт вибуття міждержавної міграції молоді був у м. Києві, Харківській і Одеській областях, а найменший – у Донецькій, Луганській і Закарпатській областях. Зросла кількість українських студентів, які навчаються у закордонних закладах освіти. Внутрішня територіальна мобільність молоді як завжди була вищою за міждержавну. Хоча упродовж останніх трьох років інтенсивність внутрішньої територіальної мобільності молоді дещо знизилася. У внутрішньорегіональних переміщеннях переважають молоді жінки, тоді як зі

збільшенням відстані територіального переміщення збільшується частка чоловіків. Найбільш привабливими для молоді у внутрішніх переміщеннях були м. Київ, Київська, Харківська та Одеська області.

2.3. Вплив територіальної мобільності молоді на демографічний та соціально-економічний розвиток України та її регіонів

Територіальна мобільність молоді різнобічно впливає на всі процеси суспільного життя на всіх рівнях економічної системи (міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях). Процес територіальної мобільності молоді відбивається значним чином як на демографічному, так і на соціально-економічному розвитку країни в цілому та окремих її регіонів.

Одним з основних наслідків територіальних переміщень молоді є зміна демографічної ситуації в регіонах або країнах відтоку та прибуття цієї категорії населення. Там, де відбувається приток молоді, має місце омолодження структури населення, а в місцевостях, із яких виїздить молодь, спостерігається старіння населення. Причому, омолодження переважно відбувається за рахунок молоді віком 19–24 роки, якій притаманна найвища територіальна мобільність, коли молодь вступає до закладів вищої або професійно-технічної освіти та працевлаштовується після закінчення навчання або частково повертається додому. У старших вікових групах молоді виникають трудові міграції як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, що є позитивним ефектом для розвитку ринку праці та зростання економічного розвитку регіону або країни прибуття. Територіальна мобільність молоді може сприяти надмірній концентрації населення в одних регіонах або країнах чи призвести до розрідженості щільності населення в інших.

Порівнюючи показники сальдо міграції молоді 15–34 роки в усіх потоках та частку молоді серед усього населення в областях України, можна зробити висновок, що в областях, де сальдо міграції молоді віком 15–34 років є від'ємним, частка молоді серед усього населення області є нижчою, ніж частка молоді від усього населення України (див. рис. 2.23). Отже, в областях України, де спостерігається

додатне сальдо міграції молодого покоління, відбувається омолодження населення області.

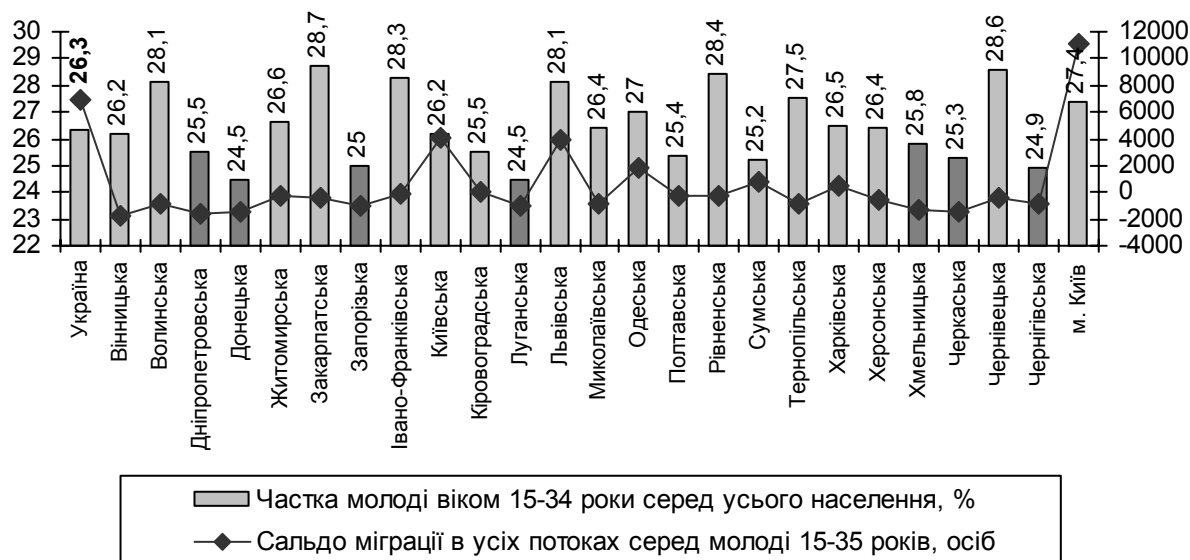

Рис. 2.23. Частка молоді віком 15–34 роки серед усього населення та сальдо міграції молоді віком 15–34 роки у 2016 р., за регіонами України

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2016 р. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Крім того, залежно від направленості та інтенсивності територіальної мобільності молоді змінюється статевовіковий склад населення як регіонів-донорів, так і регіонів-реципієнтів. Виходячи з того, що до зовнішніх міграцій більш схильні чоловіки, а до внутрішніх – жінки, то територіальні переміщення молоді значною мірою впливають на статевий склад людського потенціалу регіонів або країн.

Аналіз розподілу молоді за віком і типом поселення свідчить, що зі збільшенням віку молоді зростає частка молоді в містах, а частка молоді в сільській місцевості зменшується (див. рис. 2.24). З діаграми можна бачити, що частка молоді у віці 19–22 роки серед міського населення зростає, що свідчить про частковий переїзд сільської молоді до міст з метою навчання. У віці 23–24 роки частка міської молоді дещо зменшується, що скоріше пов'язане з поверненням молоді до рідної місцевості після навчання. Тоді як, починаючи з 25 років і до 34 років, частка молоді в містах поступово зростає, а в сільській місцевості зменшується, що пов'язано з переїздом молоді до міст з метою працевлаштування та пошуку кращих можливостей для самореалізації.

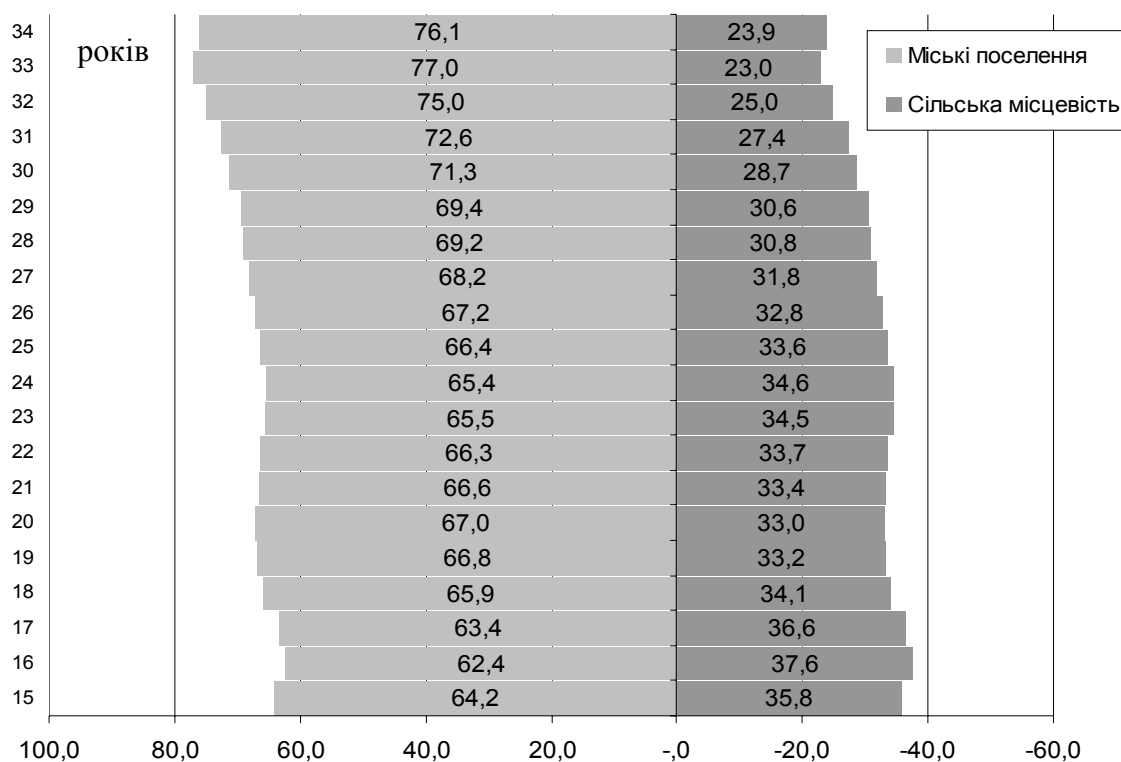

Рис. 2.24. Розподіл молоді віком 15–34 роки за віком і типом поселення в Україні у 2016 р., у % до відповідної вікової групи

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2016 р. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Зміни у статеві-віковій структурі населення також впливають на природний рух населення, а саме на народжуваність, тому що як корінне населення, так і мігранти є безпосередніми учасниками відтворювального процесу. Враховуючи те, що молодь є найрепродуктивнішою частиною населення, то в регіонах прибуття молоді може зростати народжуваність, тоді як в регіонах вибуття – знижуватися. Проте є думка, що серед мігрантів змінюється репродуктивна поведінка як в бік малодітності, так і в бік відкладеного народження [164]. Наприклад, молодь, яка виїхала з метою навчання або працевлаштування за кордон, може відкладати свої плани щодо створення сім'ї та народження дітей, а молода сім'я, що переїхала до іншого населеного пункту в межах країни, не поспішати з народженням дітей поки не придбає житло, не заробить достатньо грошей, не влаштується в місці прибуття.

Варто нагадати, що регіонами притягання молоді є м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Львівська та Київська області. Аналізуючи вікові коефіцієнти народжуваності за регіонами України, можна констатувати, що для цих областей

характерна відкладена народжуваність. Так, коефіцієнт народжуваності в даних областях у віковій групі 25–29 років є вищим, ніж серед 20–24-річних жінок, тоді як в інших областях спостерігається переважання коефіцієнту народжуваності серед жінок віком 20–24 роки над іншими віковими групами (див. рис. 2.25).

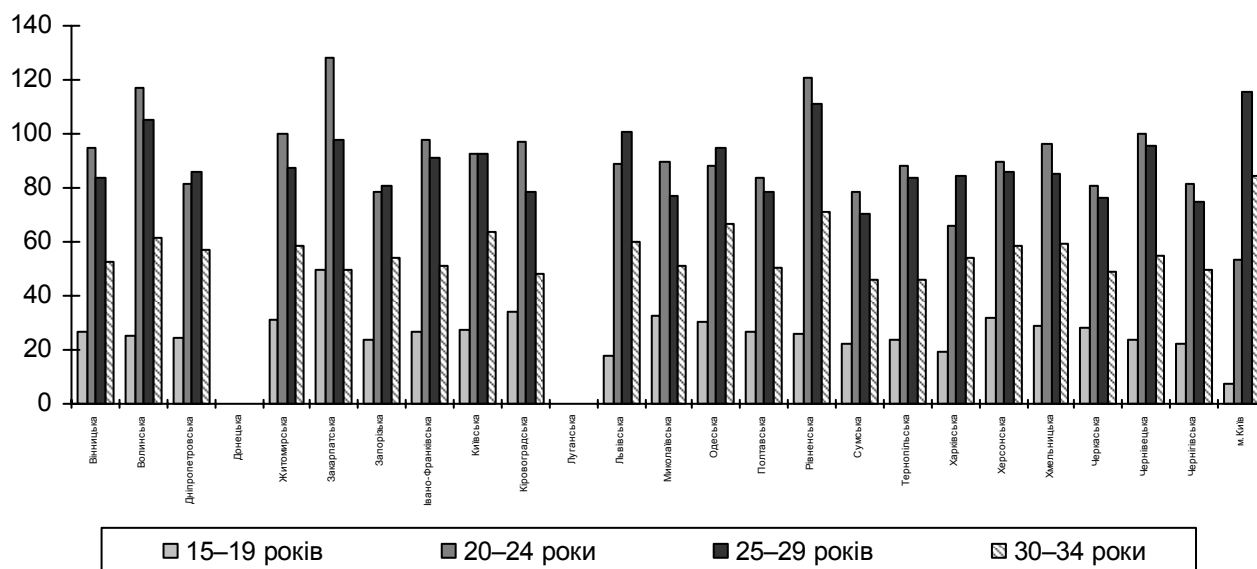

Рис. 2.25. Вікові коефіцієнти народжуваності за регіонами України у 2016 році, число народжених на 1000 жінок відповідного віку

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2016 р. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Вагомий вплив територіальної мобільності молоді відбивається на сім'ї мігрантів, що залежить від складу сім'ї, причин міграції, характеристики місць прибуття і вибуття та інших факторів. А у випадку, коли сім'я залишається в регіоні або країні вибуття мігранта, то тут набувають значення моральні втрати (наприклад, розлука з рідними та близькими тощо).

Отже, зміни у складі населення за статтю, віком, освітою та іншими показниками покращують показники демографічного навантаження на зайняте населення у регіонах або країнах прибуття, тоді як в регіонах та країнах вибуття наслідки територіальних переміщень мають протилежний характер.

З метою впливу на відтворення та формування демографічного потенціалу велике значення має безповоротна міграція, що відображається у демографічній втраті трудового потенціалу продуктивного віку для країни-донора, втраті

надходжень до державного бюджету за рахунок податків тощо. Відсутність постійних і цілеспрямованих дій держави щодо активізації та заохочення зворотної міграції може перетворити тимчасові міграційні рухи на постійні та довгострокові, що значним чином відіб'ється на демографічному потенціалі регіонів або країни вибуття.

Територіальна мобільність молоді є важливою для розвитку особистості, тому що дає змогу молодим людям знайти кращі умови життя, отримати більш високу заробітну плату, розвинути власні здібності та реалізувати свої плани на якісну освіту та професійний розвиток. Внутрішня територіальна мобільність молоді підвищує продуктивність праці, сприяє покращенню рівня життя та призводить до економічного зростання регіону. Дослідження свідчать, що особи, які переїзять до певного регіону або країни, є більш економічно активними, ніж ті, що постійно живуть на одному місці [46]. Це у випадку недостатньої мобільності корінного населення регіону стимулює економічне зростання регіону, зростання ВВП, скорочує дефіцит робочої сили, знижує попит на непрестижні професії, створює конкуренцію між корінним населенням та емігрантами на ринку праці, що може активізувати корінне населення. Не менш важливого значення набуває якісний склад населення за рівнем освіти та кваліфікацією, проте це вже вплив на соціально-економічний розвиток регіонів або країни.

Крім того, що внутрішня територіальна мобільність молоді змінює склад та характеристики економічно активного населення, вона змінює ситуацію на ринку праці, збільшує навантаження на ринок житла та соціальні послуги. Зовнішня територіальна мобільність молоді охоплює ті ж процеси, але у більшому форматі, зачіпає зростання або зниження ВВП, скорочення або збільшення дефіциту робочої сили, підвищення конкуренції на ринку праці, приток капіталу від грошових переказів мігрантів тощо.

Територіальна мобільність молоді впливає на всіх учасників цього процесу та має як позитивні, так і негативні соціально-економічні наслідки. Наприклад, освітня міграція, до якої переважно залучається молодь, відіграє значну роль у розвитку людського потенціалу країни.

Аналіз кількості закладів вищої освіти I–IV рівнів акредитації та внутрішньої територіальної мобільності молоді у віці 15–34 роки у 2016 р. за регіонами свідчить, що регіонами тяжіння молоді з метою навчання є м. Київ, Київська, Харківська, Одеська, Львівська та Дніпропетровська області (див. рис. 2.26). У цих регіонах переважно зосереджена найбільша кількість закладів вищої освіти I–IV рівнів акредитації, що є важливим чинником для молодого покоління. Що стосується Київської області, то частина студентської молоді через високу вартість житла у м. Києві оселяється у передмісті та їздить на навчання до столиці, чому сприяє значний розвиток приміського транспортного сполучення у цій області.

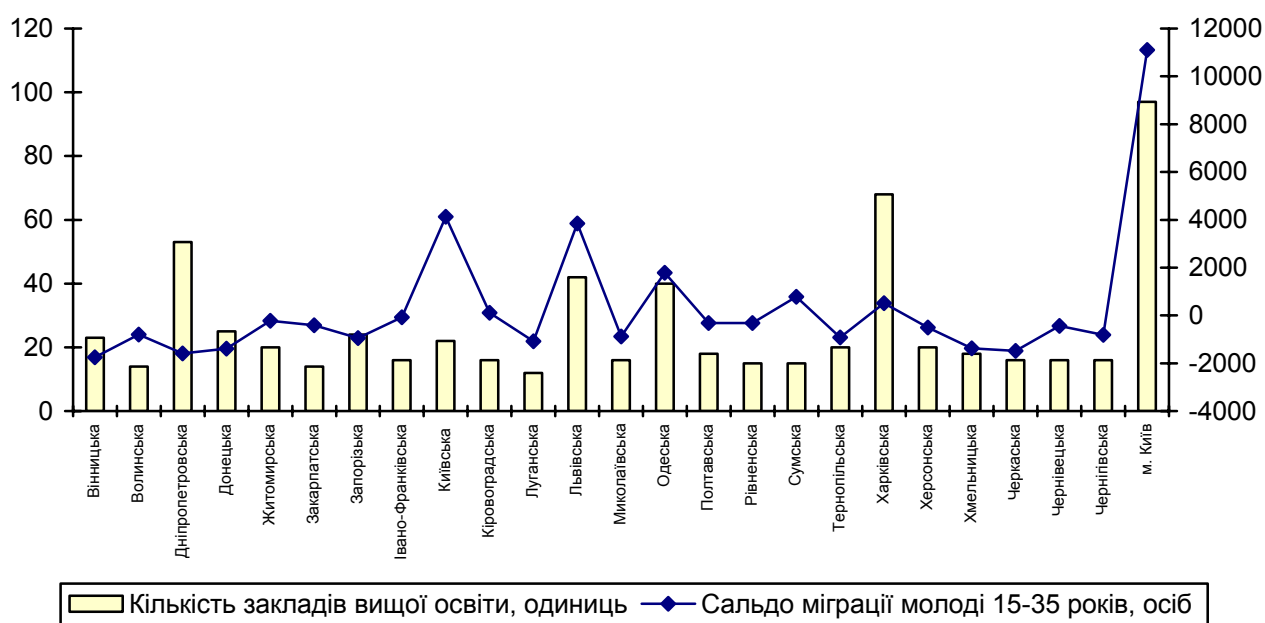

Рис. 2.26. Кількість закладів вищої освіти на початок 2016/17 навчального року та міграційне сальдо молоді віком 15–34 роки у 2016 р., за регіонами України

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2016 р. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

У м. Київ, Київській, Одеській і Львівській областях також спостерігається значна втрата населення 15–34 років, проте сальдо міграції в цих областях залишається додатним. Така ситуація може бути пов'язана із тим, що молодь частково повертається після навчання у закладах вищої освіти до своїх областей, але певна частка молоді залишається (знаходить роботу, створює сім'ю тощо). У Харківській і Дніпропетровській областях, хоча й зосереджена немала кількість закладів вищої освіти, проте сальдо міграції молоді віком 15–34 роки є від'ємним, а

кількість прибулих і вибулих для цих областей досить висока (Харківська – відповідно 7 633 і 9 441 осіб; Дніпропетровська – 5 153 і 6 918 осіб), що може бути наслідком відсутності можливостей для працевлаштування та самореалізації молоді в цих областях.

Відсутність можливостей отримати якісну освіту в українських закладах освіти, висока вартість навчання та неспроможність працевлаштуватися після закінчення навчання спонукають молодь здобувати освіту за кордоном. Як зазначалося у параграфі 2.2, кількість українських студентів, які навчаються за кордоном, поступово зростала. Хоча кількість молоді, яка виїздила за кордон з метою навчання, є незначною, проте вплив таких процесів має неоднозначні наслідки для країни постачання освітніх мігрантів.

Серед позитивних наслідків освітньої міграції для країн і регіонів-реципієнтів можна віднести, передусім, економічні вигоди (збільшення фінансових надходжень у формі оплати за навчання та податкових надходжень до бюджету). Крім того, зростання попиту на освітні послуги у країні приймання призводить до інтеграції закладів освіти у міжнародну освітньо-наукову систему, зростання інноваційної складової освіти та більш ширшого вибору освітніх послуг. Окрім «омолодження» населення за рахунок молоді та в майбутньому поповнення ринку праці кваліфікованими спеціалістами також відбувається економічний і науково-технічний розвиток країни або регіону приймання. Враховуючи вигоду від переходу іноземних студентів з ринку освітніх послуг на ринок праці, більшість розвинутих країн проводить політику сприяння таким студентам у працевлаштуванні. У випадку повернення молоді після навчання за кордоном країни або регіони донори отримують висококваліфікованого спеціаліста, який добре володіє іноземними мовами, має широкий соціальний і культурний потенціал та кращі адаптаційні можливості. Проте є загроза неповернення молоді до країн або регіонів свого походження, що призводить до втрати інтелектуального та трудового потенціалу, скорочення чисельності населення та його старіння [43]. Менших втрат країни-донори зазнають, коли студентська міграція відбувається у рамках академічних обмінів між закладами освіти, що дає змогу студентам отримувати знання та

розширювати культурний і професійний досвід, а закладам освіти – налагоджувати міжнародну співпрацю.

Освітня міграція окрім того, що спрямована на отримання освіти та підвищення кваліфікації, може включати не тільки студентів, але й аспірантів, докторів і викладачів. За роки незалежності України за кордон на постійне місце проживання виїхало 675 українських докторів і більше тисячі кандидатів наук – значна частка з них – це спеціалісти вищої кваліфікації [82; 96]. Проте статистичні дані не відображають тих науковців, які працюють в іноземних науково-дослідних центрах і викладають у закордонних університетах за контрактом [96]. Також не існує офіційної інформації про чисельність молоді серед таких міграційних потоків.

Оцінити матеріальні втрати від «відпливу мізків» досить складно, тому що наслідки від цих втрат проявляються через певний час. На думку деяких науковців, втрати від від'їзду висококваліфікованих спеціалістів з України оцінюють вище, ніж 1 млрд доларів на рік [103]. Для країн-донорів «відплив мізків» – це втрата людського капіталу, занедбання економічними вигодами, втрата можливостей науково-технічного розвитку. Для країн-реципієнтів – залучення на роботу висококваліфікованої робочої сили, що дає змогу економити на витратах на навчання та підготовку кваліфікованих спеціалістів.

Територіальні переміщення молоді переважно мають економічний характер: молодь змінює місце проживання з метою поліпшення умов життя, отримання більш високих доходів, кар'єрного зростання тощо. Висока внутрішня територіальна мобільність молоді має сприяти демографічному та соціально-економічному розвитку регіонів прибуття. Привертає увагу той факт, що за результатами дослідження Світового банку, населення України не переміщується до регіонів з високим рівнем оплати праці та великою кількістю робочих місць: є невелика ймовірність переміщення до міста з низьким рівнем безробіття, а рівень зарплати у місці призначення не має значущого впливу [46]. Результати цього ж дослідження підтверджують, що нових мешканців переважно приваблюють регіони з найбільшою щільністю населення, з більшою чисельністю молоді та меншою чисельністю дітей.

Порівняльний аналіз рівня безробіття та середньомісячної номінальної заробітної плати штатного працівника виявив, що найбільш сприятливими для внутрішніх мігрантів були м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Одеська та Харківська області. У цих регіонах виявлено найменші показники безробіття (за методологією МОП) серед працездатного населення та найвищу середньомісячну номінальну заробітну плату (див. рис. 2.27).

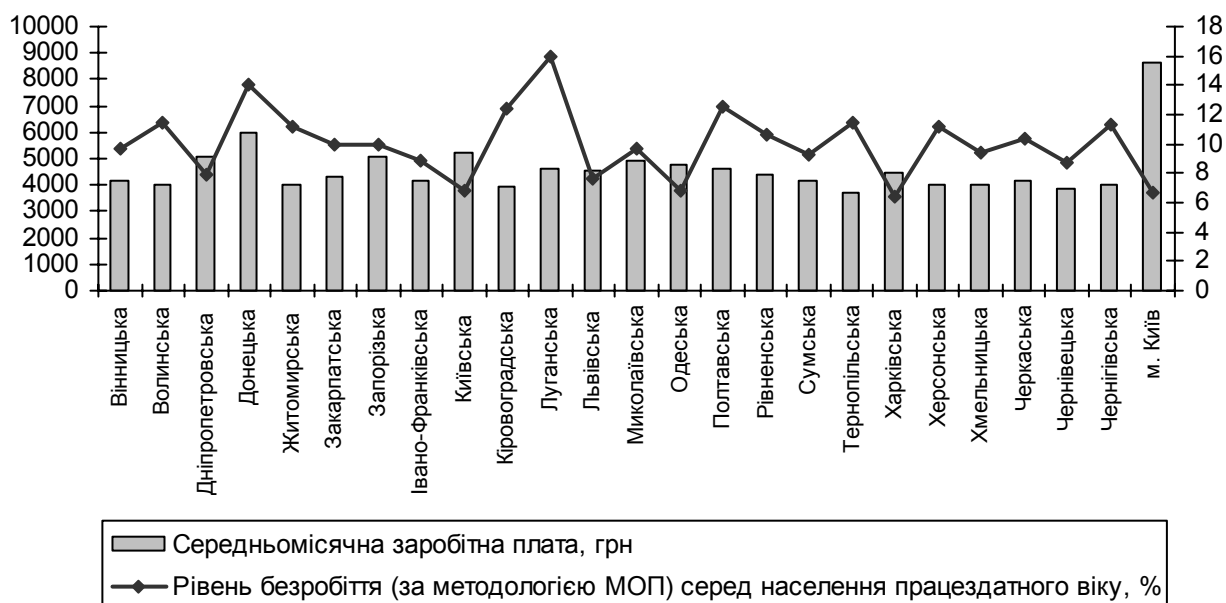

Рис. 2.27. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед населення працездатного віку та середньомісячна заробітна плата, за регіонами України, у 2016 р.

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2016 р. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Для підвищення територіальної мобільності молоді ринок праці має бути динамічним, тобто мати високий рівень плинності робочих місць (створення та ліквідація) та перерозподілу робочої сили, що дасть змогу відтворити наявні робочі місця та сприятиме створенню нових більш привабливих робочих місць для працездатного населення.

При формуванні державної політики варто враховувати те, що усі макроекономічні показники пов'язані з показниками, які характеризують робочу силу. У нашому випадку можна говорити про залежність внутрішньої територіальної мобільності молоді від рівня соціально-економічного розвитку регіонів. Одним з найважливіших показників розвитку економіки регіону є

внутрішній регіональний продукт (ВРП) у розрахунку на душу населення. Чим вища територіальна мобільність молоді в регіоні, тим вищим буде внутрішній регіональний продукт у розрахунку на душу населення цього регіону.

Аналіз внутрішнього регіонального продукту у загальному підсумку за регіонами України дає змогу стверджувати, що найбільш конкурентоспроможними у 2016 р. були м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Одеська та Київська області (див. рис. 2.28).

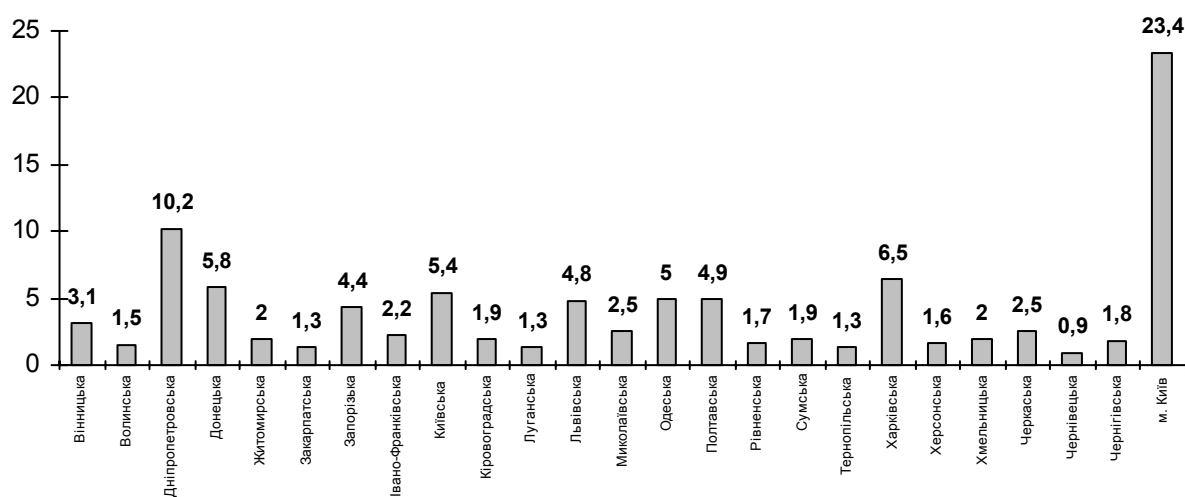

Рис. 2.28. Частка валового регіонального продукту у загальному підсумку у 2016 р. за регіонами України, у фактичних цінах; відсотків до підсумку

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: 2016 р. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Зазвичай освітня та трудова міграція є зворотною, проте через певні обставини вона перетворюється на безповоротну. Як свідчать результати досліджень, чим менша тривалість перебування трудового мігранта за кордоном, тим більша схильність до повернення до України, тоді як збільшення терміну перебування за кордоном знижує бажання повертатися до попереднього місця проживання. Так, 21% довгострокових трудових мігрантів не мали наміру повертатися до України, а 19% – ще не вирішили чи бажають вони повертатися на батьківщину [126].

Висока територіальна мобільність молоді з метою працевлаштування до країн або регіонів-реципієнтів може сприяти підвищенню концентрації трудового потенціалу та розвитку виробничого комплексу регіону або країни. Натомість відтік

молоді здатний знижувати напруженість на ринку праці. Відсутність можливості здійснення трудової міграції може значно підвищити рівень безробіття в країнах-донорах. За розрахунками деяких вчених, рівень безробіття в Україні у 2008 р. міг скласти 12,2%, натомість у цьому році цей показник за методологією МОП становив 6,9% серед працездатного населення країни, а у 2010 р. гіпотетичний рівень безробіття був би 14,1%, але реальний показник цього року становив 8,8% [166].

Якщо трудовий мігрант працює за кордоном за спеціальністю, то як позитивний наслідок міграції можна очікувати підвищення його професійної кваліфікації. Але використання низькокваліфікованої роботи у країнах-реципієнтах призводить до часткової або повної декваліфікації робочої сили, особливо молодого покоління. Результати дослідження МОП «Міжнародна мобільність українських педагогів і науковців» свідчать, що втрата вчителів і науковців через міжнародну міграцію не є критичною проблемою для України, заклади освіти не мають жодних труднощів із заповненням відповідних вакансій [97]. Крім того, якщо робота за кордоном не була пов'язана з викладацькою діяльністю, то відбулася втрата кваліфікації під час перебування вчителів і викладачів за кордоном. Тоді як науковці, які працювали за кордоном за спеціальністю, набули цінного досвіду та навичок, але ці навички неможливо застосувати в Україні через застаріле обладнання та недостатню розвиненість наукового прогресу в Україні. Так, 68,4% вчителів з досвідом міграції зазначили, що їхній закордонний досвід не допоміг їм у пошуку більш високооплачуваної і висококваліфікованої роботи в Україні, а лише 14,8% вчителів, які працювали після повернення, вказали на ефективність іноземного досвіду для їхньої сучасної роботи [97].

Зовнішня територіальна мобільність молоді з метою працевлаштування за кордон може збільшувати грошові перекази мігрантів на батьківщину – це певна плата за експорт робочої сили, що призводить до зростання обсягу національного продукту країни-експортера. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. В.М. Птухи НАН України, сумарний об'єм грошових надходжень мігрантів у 2007 р. склав 4,67 млрд дол. США, у 2010 р. – 4,43 млрд дол. США [166].

Такі грошові перекази мають як короткострокові перспективи, так і довгострокові. Домогосподарства трудових мігрантів у країнах-донорах витрачають грошові перекази переважно на споживчі витрати (харчування, одяг, комунальні послуги, освіта тощо) та заощадження, що стимулює зростання національної економіки в короткостроковій перспективі (сфера послуг, харчова промисловість тощо). Це підтверджують дослідження домогосподарств трудових мігрантів у рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні», що зазначені кошти переважно використовувалися з метою заощаджень (42% опитаних), на щоденні потреби, у тому числі на їжу, сплату комунальних послуг тощо (25%), інвестиції у житло (17%), товари тривалого використання (9%), інвестування (1%) та інше (6%) [126].

Однак найбільший ефект можна отримати від довгострокових перспектив: малий бізнес, розвиток соціальної та житлової інфраструктури тощо. Результати цього ж дослідження свідчать, що тільки 25% опитаних українських довгострокових трудових мігрантів свої заощадження планують спрямувати на інвестування в бізнес, 4% – інвестування в сільське господарство або купівлю землі сільськогосподарського призначення. Інша частина опитаних планували спрямувати свої заощадження на придбання товарів тривалого користування (62%), на випадок надзвичайних ситуацій (53%), купівлю будинку/квартири (51%), фінансування освіти дітей (27%) тощо [126].

Варто зауважити, що вклад трудових мігрантів (грошові перекази) у ВВП України становить від 2 до 5% ВВП країни [126]. А враховуючи те, що молодь складає майже половину трудових мігрантів (за даними вибіркового обстеження трудової міграції у 2008 р., становила 45,3% [141], а у 2012 р. – 45,1% [78]), тому вплив територіальної мобільності молоді більшою мірою спрямований на подолання бідності, а не на підтримку дефіциту торгового балансу та підвищення економічного розвитку країни.

Шляхами залучення коштів трудових мігрантів до економіки країни-донора може стати: покращення умов для підприємництва; перенаправлення грошових переказів через офіційні канали; залучення вітчизняних банків до участі в грошових

переказах; розробка програм захисту інвестицій у вітчизняну економіку. Так, результати дослідження домогосподарств трудових мігрантів у рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» свідчать, що серед довгострокових трудових мігрантів за кордоном (21%) спостерігалась значна частка тих, хто мав намір здійснити інвестиції в Україні, тоді як серед домогосподарств трудових мігрантів в Україні вказали на такі інвестиційні наміри тільки 3%. Тим паче інвестувати у приватний сектор зацікавлена більша частка українських трудових мігрантів (21%), ніж у державний (15%) [126]. Тому активізація інвестиційної діяльності щодо грошових доходів трудових мігрантів можуть сприяти залученню значних інвестицій в українську економіку.

Крім того, ці ж результати дослідження демонструють, що обсяги чистих заощаджень трудових мігрантів у вітчизняних банках складали 20%, а в банках країн-призначення – 80% [126]. Виходячи з цього, постає питання підвищення довіри вітчизняних банків серед трудових мігрантів, що буде сприяти розвитку фінансово-банківського сектору. До негативних наслідків надходження грошових переказів до країн-донорів може бути віднесена активізація інфляційних процесів на національному ринку, що спричинена значними надходженнями валютної маси до незначної частки населення, тоді як переважна більшість населення країни не спроможна збільшити свою купівельну спроможність.

До того ж виїхати за кордон може не кожен, тому на заробітки виїздять заможні громадяни, що і формує в країні-донорі глибоке розшарування за матеріальним становищем. Для країни-реципієнта трудова міграція молоді також має негативні наслідки, які спричинені впливом робочої сили з-за кордону, що підвищує тиск та конкуренцію на внутрішньому ринку праці.

Однією з форм сучасної міграції є нелегальна міграція, яка стимулює попит країн-реципієнтів на дешеву робочу силу. Значна кількість українських трудових мігрантів працюють за кордоном, не маючи офіційного правового статусу, наслідком чого є порушення їхніх прав, дискримінація та експлуатація робочої сили. Крім того, серед трудових мігрантів, а особливо молоді, є ризик формування у них настанов, що досягти рівня добробуту можливо лише через трудові міграції [96].

Отже, виникає небажання працювати в своїй країні та формування у молодій людині міграційних настанов.

Проведений нами аналіз впливу та наслідків територіальної мобільності молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток регіонів України та країни в цілому дав змогу систематизувати та узагальнити позитивні та негативні наслідки як для регіонів або країн-експортерів робочої сили, так і для приймаючої цю робочу силу сторони. На підставі цього нами були розроблені запитання до анкети експертного опитування, що дало змогу більш детально вивчити та ранжувати наслідки територіальної мобільності молоді для регіонів та країн як донорів, так і реципієнтів (див. Додаток Ж).

Експертне опитування щодо наслідків міграції та прогнозування територіальної мобільності молодого покоління в Україні було проведено автором у лютому 2018 р. Одним із завдань цього дослідження було з'ясувати наслідки майбутньої міграції молоді для всіх учасників цього процесу. Для отримання експертних оцінок було залучено 17 експертів. Таку кількість експертів ми вважаємо достатньою для нашого дослідження. До експертів були включені спеціалісти, які займаються питаннями міграції, міграційною, соціальною та молодіжною політикою в Україні, з різних професійних груп (державні службовці, науковці, представники громадськості та міжнародних організацій). Для проведення експертного опитування було використано метод напівструктурованого інтерв'ю. Анкета напівструктурованого інтерв'ю з експертами включала відкриті та закриті запитання, що дало змогу повною мірою отримати інформацію, яка відповідає меті та завданням нашого дослідження.

Під час нашого дослідження експертам було запропоновано визначити **позитивні** та **негативні** наслідки (упродовж найближчих п'яти років) майбутньої міграції молоді для України або регіонів, з яких виїздить молодь, та країн або регіонів, до яких буде мігрувати молодь. Експертам пропонувалося виділити не більше п'яти (сукупно по демографічним та соціально-економічним наслідкам) позитивних і не більше п'яти негативних наслідків цього явища,

зазначивши важливість кожного із зазначених наслідків за такою шкалою, де «1» – найважливіший, а «5» – найменш важливий.

Серед **позитивних наслідків** майбутньої міграції молоді віком 15–34 роки для України або окремих її регіонів, **з яких виїздить молодь**, експертами було визначено: підвищення матеріального добробуту мігрантів; можливість застосування в країні (регіоні) позитивного досвіду, отриманого під час роботи або навчання за кордоном або в іншому регіоні; інвестування коштів у вітчизняну економіку; приток іноземної валюти; зниження рівня безробіття в регіоні-вибуття; збільшення шансів на вступ до закладів освіти для місцевого населення; розвиток фінансово-банківського сектора. Рейтинг позитивних наслідків майбутньої міграції молоді див. у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Позитивні наслідки (упродовж найближчих п'яти років) майбутньої міграції молоді для України або окремих її регіонів, з яких виїздить молодь

Вид	Позитивні наслідки	Кіль-ть відпо-відей	Загальна сума балів	Середнє значення балів у рейтингу	Рейтинг
С-Е	Підвищення матеріального добробуту мігрантів	16	58	3,4	1
С-Е	Можливості застосування в країні (регіоні) позитивного досвіду, отриманого під час роботи за кордоном або в іншому регіоні	15	51	3,0	2
С-Е	Інвестування коштів у вітчизняну економіку	12	38	2,4	3
С-Е	Приток іноземної валюти	9	30	1,9	4
С-Е	Зниження рівня безробіття	12	31	1,8	5
С-Е	Збільшення шансів на вступ до закладів освіти	6	18	1,1	6
С-Е	Розвиток фінансово-банківського сектора	5	14	0,9	7
С-Е	Зростання частки молодих кваліфікованих спеціалістів у структурі робочої сили регіонів (країни), якщо вони працювати або проходили стажування за кордоном (або іншому регіоні) за фахом	4	14	0,8	8
С-Е	Збільшення пропозиції робочої сили	5	19	1,1	9
Д	Зменшення демографічного навантаження з боку непрацездатних верств населення	1	4	0,3	10
Д	Вирішення проблеми виживання старих (батьків мігрантів)	1	4	0,3	10
С-Е	Зменшення навантаження на викладацький склад	1	3	0,2	11
С-Е	Розвиток інноваційних форм зайнятості	1	3	0,2	11
С-Е	Соціокультурний досвід мігранта	1	3	0,2	11
С-Е	Низький рівень злочинності	1	2	0,1	12
С-Е	Покращення якості освітніх послуг у зв'язку з посиленням конкуренції між ними	1	1	0,1	13

Примітка: С-Е – соціально-економічні наслідки, Д – демографічні наслідки.

Серед **негативних** наслідків майбутньої міграції молоді для України або її окремих регіонів, з яких виїздить молодь, більше відповідей експертів набрали: втрата певної частини трудового потенціалу; зменшення чисельності молоді; дефіцит робочої сили у певних галузях; проблеми з пенсійним забезпеченням мігрантів; зниження ВВП; зниження народжуваності; декваліфікація молодих спеціалістів-мігрантів; «соціальне сирітство» дітей при живих батьках-заробітчанах; додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Негативні наслідки (упродовж найближчих п'яти років) майбутньої міграції молоді для України або окремих її регіонів, з яких виїздить молодь

Вид	Негативні наслідки	Кіль-ть відповідей	Загальна сума балів	Середнє значення балів у рейтингу	Рейтинг
Д	Втрата певної частини трудового потенціалу	13	50	2,9	1
Д	Зменшення чисельності молоді	12	43	2,5	2
С-Е	Дефіцит робочої сили у певних галузях	11	39	2,3	3
С-Е	Майбутні проблеми з пенсійним забезпеченням нинішніх молодих мігрантів	13	34	2,0	4
С-Е	Зниження ВВП	5	25	1,6	5
Д	Зниження народжуваності	9	25	1,5	6
С-Е	«Соціальне сирітство» дітей при живих батьках-заробітчанах	8	23	1,4	7
С-Е	Декваліфікація молодих спеціалістів-мігрантів	9	21	1,2	8
С-Е	Додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів	7	18	1,1	9
С-Е	Погіршення фінансово-економічного становища країни (регіону)	1	2	0,3	10
С-Е	Незбалансованість розвитку ринку праці країни (регіону)	1	2	0,2	11
С-Е	Зниження якості освіти, інтелектуальної культури університетів через відтік талановитої молоді	1	2	0,1	12
С-Е	Проблеми із забезпеченням ефективної структури економіки	1	2	0,1	12
С-Е	Зниження рівня наукових досліджень, рівня науки в цілому через відтік талановитої молоді, молодих перспективних науковців, занепад високотехнологічних виробництв	1	1	0,1	13

Примітка: С-Е – соціально-економічні наслідки, Д – демографічні наслідки.

Серед **позитивних наслідків** майбутньої міграції молоді віком 15–34 роки для країни або регіонів, **до яких буде мігрувати молодь**, переважно експертами було

зазначено такі демографічні наслідки, як «омолодження» населення, збільшення кількості працездатного населення у наймолодших вікових групах. Серед позитивних соціально-економічних наслідків для країн або регіонів-реципієнтів експерти називали зростання ВВП в країні або регіоні прибуття молоді, зростання пропозиції робочої сили, зростання інноваційної складової освіти та інтеграція закладів освіти у міжнародну освітньо-наукову систему, інноваційний розвиток та збільшення надходжень від оплати за навчання (див. табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Позитивні наслідки (упродовж найближчих п'яти років) майбутньої міграції молоді для країни або регіонів, ДО ЯКИХ БУДЕ МІГРУВАТИ молодь

Вид	Позитивні наслідки	Кіль-ть відповідей	Загальна сума балів	Середнє значення балів у рейтингу	Рейтинг
Д	«Омолодження» населення	10	44	2,8	1
С-Е	Зростання ВВП	10	39	2,4	2
Д	Збільшення кількості працездатного населення у наймолодших вікових групах	8	29	1,8	3
С-Е	Зростання пропозиції робочої сили	8	19	1,2	4
С-Е	Зростання інноваційної складової освіти	6	19	1,2	5
С-Е	Збільшення фінансових надходжень від оплати за навчання	6	20	1,2	6
С-Е	Інтеграція закладів освіти у міжнародну освітньо-наукову систему	5	19	1,2	7
С-Е	Інноваційний розвиток	5	18	1,1	8
С-Е	Скорочення дефіциту фахівців рідкісної або низької (чи високої) кваліфікації	7	21	1,2	9
С-Е	Збільшення виробництва товарів і послуг	4	17	1,0	10
С-Е	Зменшення витрат на підготовку та навчання кваліфікованих спеціалістів	6	12	0,8	11
С-Е	Низька вартість іноземної робочої сили	5	12	0,7	12
С-Е	Зростання конкуренції на ринку праці	5	11	0,7	13
С-Е	Розширення асортименту освітніх послуг	4	11	0,7	13
Д	Підвищення народжуваності	4	10	0,6	14
С-Е	Інноваційний розвиток країни (або регіону)	1	3	0,2	15
С-Е	Розбудова інфраструктури	1	1	0,1	16

Примітка: С-Е – соціально-економічні наслідки, Д – демографічні наслідки.

Серед **негативних** наслідків майбутньої міграції молоді для країни або регіонів, до яких буде мігрувати молодь, на першому місці наслідки демографічного характеру: надмірна концентрація населення. До негативних наслідків соціально-економічного характеру експертами було віднесено: зростання конкуренції на ринку

праці; висока конкуренція при вступі до закладів вищої освіти; збільшення кількості працездатного населення у наймолодших вікових групах; скорочення дефіциту фахівців рідкісної або низької (чи високої) кваліфікації; конфлікти між корінним населенням і мігрантами; низьку вартість іноземної робочої сили в країні прибуття (див. табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Негативні наслідки (упродовж найближчих п'яти років) майбутньої міграції молоді для України або окремих її регіонів, ДО ЯКИХ БУДЕ МІГРУВАТИ молодь

Вид	Негативні наслідки	Кіль-ть відповідей	Загальна сума балів	Середнє значення балів у рейтингу	Рейтинг
Д	Надмірна концентрація населення	11	43	2,5	1
С-Е	Зростання конкуренції на ринку праці	9	35	2,1	2
С-Е	Висока конкуренція при вступі до закладів вищої освіти	10	34	2,0	3
С-Е	Низька вартість іноземної робочої сили	6	21	1,3	4
Д	Збільшення кількості працездатного населення у наймолодших вікових групах	4	13	0,8	5
Д	Зниження народжуваності	2	10	0,6	6
С-Е	Скорочення дефіциту фахівців рідкісної або низької (чи високої) кваліфікації	4	10	0,6	7
С-Е	Зростання рівня безробіття молоді	2	10	0,6	8
С-Е	Конфлікти між корінним населенням і мігрантами	3	8	0,5	9
С-Е	Посилення навантаження на соціальну інфраструктуру країни (регіону)	2	8	0,5	10
С-Е	Уповільнення зростання рівня заробітної плати	1	5	0,3	11
С-Е	Погіршення міжпоколінських відносин	1	3	0,2	12
С-Е	Незбалансованість розвитку ринку праці країни (регіону) внаслідок перевищення попиту на окремі професії	1	2	0,1	13
С-Е	Проблеми із забезпеченням якості освітніх послуг	1	2	0,1	13
С-Е	Мультикультуралізм, розмивання етнічної / ментальної однорідності місцевого населення	1	1	0,1	14

Примітка: С-Е – соціально-економічні наслідки, Д – демографічні наслідки.

Таким чином, територіальна мобільність молоді є важливою складовою демографічного процесу та впливає на демографічну ситуацію в регіоні або країні: призводить до значних змін у статеві-віковій структурі населення та його концентрації в окремих регіонів країни, «омолоджує» склад населення в одних регіонах або країнах та «зістарює» в інших. Висока територіальна мобільність

молоді до країн або регіонів реципієнтів може сприяти збільшенню фінансових надходжень від оплати за навчання, інтеграції закладів освіти у міжнародну освітньо-наукову систему, зменшенню витрат на підготовку та навчання кваліфікованих спеціалістів, підвищенню концентрації трудового потенціалу, розвитку виробничого комплексу регіону або країни, стимулюванню економічного зростання, скороченню дефіциту робочої сили, зростанню ВВП, збільшенню прибутків до державного бюджету. Негативний ефект від припливу молоді проявляється у зростанні конкуренції при вступі до закладів вищої освіти, скороченні кількості робочих місць, зростанні конкуренції на ринку праці тощо. Для забезпечення економічного розвитку країни або окремих регіонів і підвищення рівня життя населення потрібно знайти ефективні шляхи регулювання територіальної мобільності молоді, що дасть змогу спрямовувати ці потоки до місць, де виникають економічні можливості.

Висновки до розділу 2

1. Проведений аналіз міграційних процесів, які відбувалися в Україні за роки незалежності, дав змогу виокремити п'ять періодів розвитку процесу територіальної мобільності молоді, кожен з яких характеризувався певними масштабами та напрямками територіальних переміщень, особливостями та інтенсивністю цих переміщень. Для першого етапу розвитку міграційних процесів в Україні характерним було переважання в'їзду над виїздом, що пов'язане зі збільшення кількості мігрантів-українців, які повернулися до України. Щодо внутрішньої міграції, то значна кількість населення поверталася до сільського життя. Другий етап розвитку територіальної мобільності характеризувався вимушеною незайнятістю у вигляді зареєстрованого та прихованого безробіття, появою тіньового й кримінального бізнесу, поширенням нелегальної трудової міграції, перевищенням серед молоді кількості вибулих з України над кількістю прибулих майже у два рази. Зменшувалися обсяги міжрегіональної міграції серед усього населення, проте сальдо міграцій молоді в сільській місцевості залишається від'ємним. Під час третього етапу масштаби міграційних втрат населення України

різко скоротилися, відбулося зменшення кількості вибулих з України та збільшення кількості прибулих, хоча міграційний приріст залишався від'ємним серед населення до 2005 р., а серед молоді віком 15–34 роки до 2006 р. Обсяги внутрішньої міграції молоді дещо зросли. Упродовж четвертого періоду сальдо міграції зростало повільними темпами, причому сальдо міграції молодих чоловіків перевищило сальдо міграції молодих жінок майже вдвічі. У внутрішніх міграційних потоках продовжувався перерозподіл між сільським і міським населенням на користь міст.

2. У 2014 р. в Україні виникла нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, що сприяло виділенню п'ятого етапу. У цей період відбулося зниження міграційного сальдо серед усіх потоків міграції як молоді, так і всього населення, скорочення міграційних потоків до Російської Федерації, які переважали серед інших до 2013 р., та зростання обсягів міграції до країн Європейського Союзу (особливо до Польщі). У внутрішніх потоках відбулося скорочення кількості вибулих і прибулих, а сальдо внутрішньої міграції з 2014 р. стало додатним, що є наслідком переміщення населення з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

3. Дослідження реалізованої територіальної мобільності молоді на міждержавному рівні свідчить, що у 2016 р. сальдо міждержавної міграції молоді в Україні дещо знизилося порівняно з попередніми роками. Серед молоді скоротилася кількість прибулих і вибулих упродовж 2014–2016 рр. Знизилася питома вага молоді в загальному обороті населення. Серед сільської молоді обох статей показники вибуття і прибуття були значно нижчими, ніж серед міської молоді. Серед молодих жінок із сільської місцевості показник вибуття з України в останні роки поступово зростав, а серед міських жінок – знижувався. Зросла кількість українських студентів, які навчалися за кордоном, серед яких переважно мешканці міст та особи віком 18–29 років. Найбільш популярними країнами для навчання серед української молоді була Польща, Німеччина, Канада, Чехія.

4. Внутрішня міграція в Україні у 2016 р. порівняно з 2014 р. знизилася. Найбільше молоді переміщувалося в межах області, де вона мешкала, дещо менше – до інших областей України. Молоді жінки більш схильні до внутрішньорегіональних переміщень, а чоловіки – до міжрегіональних. Міська молодь майже вдвічі частіше за сільську здійснювала територіальні переміщення як в межах України, так і за кордон. Найбільш привабливими для молоді були м. Київ, Київська, Дніпропетровська, Львівська, Харківська та Одеська області. Одеська область дещо знизилася свої позиції як регіон притягання, проте там кількість прибулих переважала кількість вибулих. Значно знизилася інтенсивність внутрішніх міграційних потоків молодого покоління у Рівненській та Сумській областях.

5. Результати соціологічних досліджень свідчать про досить високу територіальну мобільність молоді: третина молоді бувала в інших країнах упродовж свого життя, 83% – в інших населених пунктах своєї області, 77% – в населених пунктах інших областей. Міська молодь більш схильна до зовнішньої територіальної мобільності, тоді як у міжрегіональних територіальних переміщеннях частіше брала участь міська молодь, у внутрішньорегіональних частка міської і сільської молоді була однаковою. Найбільша внутрішня та зовнішня територіальна мобільність виявлена серед молоді, яка мешкає в західних областях України та м. Києві, а найменша внутрішня – серед молоді Півдня і Сходу країни. Аналіз напрямів зовнішньої територіальної мобільності певним чином відрізнявся за регіоном проживання респондентів. Молодь Півдня, Центру та Сходу України частіше за інших виїздила до Росії, тоді як молодь західних областей – до Польщі.

6. Дослідження впливу територіальної мобільності молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів дало змогу виявити низку позитивних і негативних наслідків цього впливу. Одним з основних наслідків цього процесу є зміна демографічної ситуації в регіонах або країнах відтоку та прибуття молоді. Там, де відбувався приток молоді, мало місце омолодження структури населення, а в місцевостях, з яких виїздила молодь, спостерігалася старіння населення. Зі збільшенням віку молоді зростала частка молоді в містах, а частка молоді в сільській місцевості зменшувалася. Освітня міграція, до якої переважно

залучається молодь, відіграє значну роль у розвитку людського потенціалу та економіки країни або регіону приймання. Перехід студентів з ринку освітніх послуг на ринок праці продукує висококваліфікованих спеціалістів для країн або регіонів приймання, а неповернення молоді до країн або регіонів походження студентів призводить до втрати інтелектуального та трудового потенціалу. Зовнішня трудова міграція молоді може збільшувати грошові перекази мігрантів на батьківщину, стимулювати зростання національної економіки в короткостроковій перспективі, а в довгостроковій перспективі – розвивати малий бізнес, соціальну та житлову інфраструктуру.

7. Аналіз експертного опитування щодо впливу територіальної мобільності молоді на розвиток регіонів України та країн як донорів, так і реципієнтів, дав змогу виявити позитивні та негативні наслідки майбутньої міграції молоді. Серед позитивних наслідків майбутньої міграції молоді для України або окремих її регіонів, з яких виїздить молодь, виділено: підвищення матеріального добробуту; можливість застосування в країні (регіоні) позитивного досвіду, отриманого під час роботи або навчання за кордоном або в іншому регіоні; приток іноземної валюти; зниження рівня безробіття в регіоні-вибуття, збільшення шансів на вступ до закладів вищої освіти для місцевого населення. Серед негативних – втрата певної частини трудового потенціалу, зменшення чисельності молоді, дефіцит робочої сили у певних галузях, проблеми з пенсійним забезпеченням, зниження ВВП, зниження народжуваності, додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів. Серед позитивних наслідків для країни або регіонів, до яких буде мігрувати молодь, – «омолодження» населення, збільшення кількості працездатного населення у наймолодших вікових групах, зростання ВВП, зростання пропозиції робочої сили, зростання інноваційної складової; серед негативних – надмірна концентрація населення, зростання конкуренції на ринку праці та під час вступу до закладів вищої освіти, низька вартість іноземної робочої сили тощо.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора [22; 240; 243; 244; 245; 248].

РОЗДІЛ 3. РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ

3.1. Моделювання та прогнозування територіальної мобільності молоді в Україні

З метою ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді в Україні потрібно мати аналітичний прогноз майбутньої міграції молоді у короткостроковій (до одного року) і середньостроковій перспективі (на декілька років, переважно до п'яти років), що дасть змогу розробити ефективний механізм державного регулювання цього процесу.

Моделювання та прогнозування потенційної територіальної мобільності молоді, як зазначалося у параграфі 1.3 розділу 1, можна здійснити за допомогою соціологічних досліджень (масового опитування молоді, експертного опитування), економетричного аналізу та економіко-математичних розрахунків майбутніх процесів міграції.

Враховуючи некоректність економіко-математичних розрахунків в наслідок обмеженості доступу до деяких джерел даних, а також те, що останній перепис населення проводився у 2001 р., що вносить похибку у розрахунки більшості демографічних і соціально-економічних показників, нами для прогнозування територіальної мобільності молоді було обрано такі методи прогнозування, як проведення соціологічних досліджень та експертних опитувань за даною тематикою.

По-перше, автором було проведено вторинний аналіз даних різних соціологічних досліджень. Так, за даними Інституту соціології НАН України, у 2016 р. частка населення у віці 18 років і старше, бажаючих виїхати зі свого населеного пункту, становила 22,7%, що дещо вище, ніж у 2014 р. (16,2%), проте менше, ніж у 2013 р. (24,4%). Аналіз динаміки потенційної територіальної мобільності свідчить, що у 2016 р., порівняно з попередніми двома роками (у 2014 р. – 13,9%, у 2015 р. – 18,3%), зросла частка бажаючих виїхати за межі країни

(18,0%), проте порівняно з 2013 р. цей показник є нижчим (20,7%). Тоді як частка бажаючих виїхати до іншої місцевості в Україні залишилась незмінною (у 2014 р. – 10,0%, у 2015 р. – 10,3%, у 2016 р. – 9,8%) [255]. Щодо потенційної територіальної мобільності на міждержавному рівні, то в 2016 р. у найближчий рік планували поїхати на тимчасові заробітки за кордон 10,8% населення України у віці 18 років і старше, тоді як у 2013 р. – 7,2% [254; 255].

Про наміри здійснити трудову міграцію свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного компанією GfK Ukraine у листопаді–грудні 2014 року. Так, 45% молоді віком 16–35 років мали наміри або бажання виїхати з України, водночас, лише 5% планували це зробити найближчим часом, а 9% шукали можливість якимось чином це здійснити. Найбільше респондентів, які мали бажання емігрувати, у південних областях (50%), а найменше – у західних (40%). Серед тих, хто хотів емігрувати з України, близько третини (36%) мали намір виїхати тимчасово, а 22% – бажали поїхати назавжди [168].

За результатами опитування українських трудових мігрантів і домогосподарств в Україні, проведеного у 2014–2015 рр. в рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції та грошових переказів в Україні», висловили бажання найближчим часом здійснити зовнішні трудові міграції 310 тис. осіб, з них: довгострокові – 117,3 тис. осіб, короткострокові – 192,6 тис. осіб. До того ж серед потенційних трудових мігрантів майже половину склала молодь у віці 18–29 років. Крім того, 828,7 тис. осіб були виявлені як потенційні внутрішні трудові мігранти. 95% з них орієнтувалися на міські населені пункти (32% на м. Київ, 34,9% – обласні центри, 25,4% – інші районні центри або інші міста). За прогнозними даними зазначеного дослідження, найближчим часом внутрішня трудова міграція може стати більш привабливою для молоді віком 18–29 років (збільшиться з 28% до 34%) [126].

Крім того, тривожним є те, що серед зовнішніх трудових мігрантів у віці 18–29 років вдвічі більше тих, хто вирішив не повертатися до України (30%), ніж серед 45–55-річних трудових мігрантів. Серед тих молодих трудових мігрантів,

які вирішили повернутися до України, переважно планують переїхати до м. Києва, а не до місця свого попереднього проживання. Дуже високим є частка тих, хто коли-небудь працював за кордоном, хотів би в майбутньому працювати / отримати роботу за кордоном. Серед молоді віком 18–35 років таких 71% (35% – «однозначно так», 41% – «скоріше так») [142].

По-друге, було оцінено потенційну територіальну мобільність молоді за результатами всеукраїнських соціологічних опитувань молоді, у розробці інструментарію та аналізі даних, яких автор брав безпосередню участь. Так, за результатами соціологічного дослідження серед молоді віком 15–34 роки у 2016 р. 39,6% респондентів виявили бажання переїжджати зі свого населеного пункту (у 2017 р. – 39,6%), тоді як у 2015 р. таких бажаючих було значно менше (24,6%). Найбільш виражені міграційні наміри простежувалися в наймолодшій віковій групі молоді (у 2015 р.: 15–19 років – 29%, 20–24 роки – 27%, 25–29 років – 26%, 30–34 роки – 23%; у 2016 р.: 15–19 років – 44%, 20–24 роки – 45%, 25–29 років – 37%, 30–34 роки – 34%), з віком частка бажаючих переїхати зі свого населеного пункту знижувалась [243; 245].

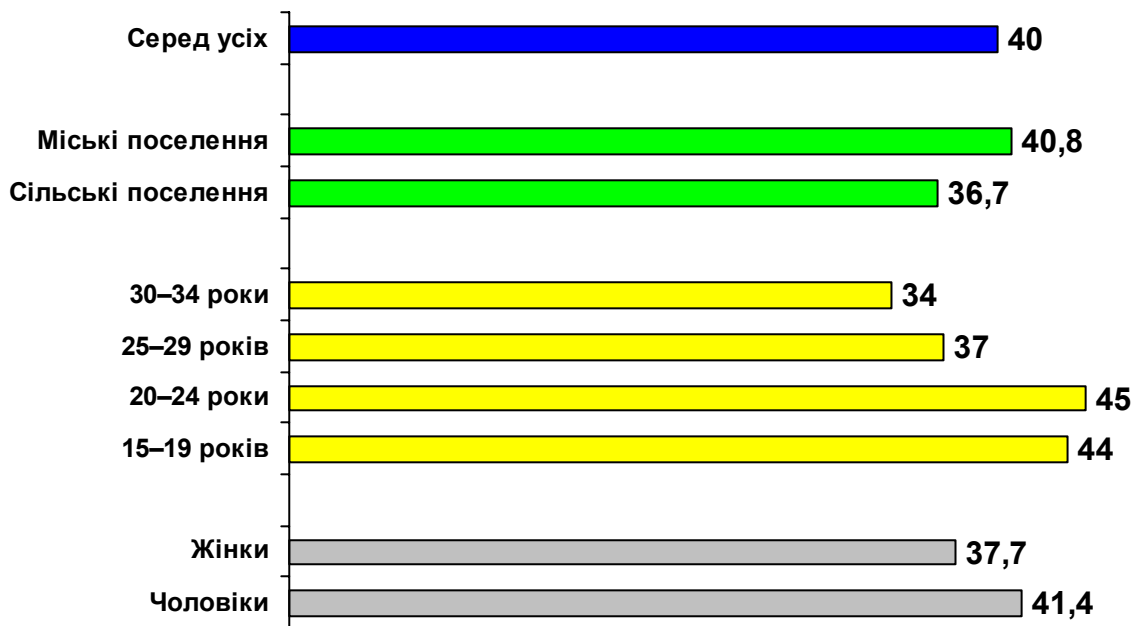

Рис. 3.1. Потенційна територіальна мобільність молоді віком 15–34 роки у 2016 р., %
(N=1163)

Джерело: розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

У 2016 р. найчастіше хотіла б переїхати молодь Дніпропетровської, Луганської і Житомирської областей, найрідше – Волинської, Закарпатської, Полтавської, Рівненської і Київської областей (див. рис. 3.2). Серед молоді м. Києва таких – 32,9%, причому значна більшість з них бажали б переїхати за межі України (68,4%).

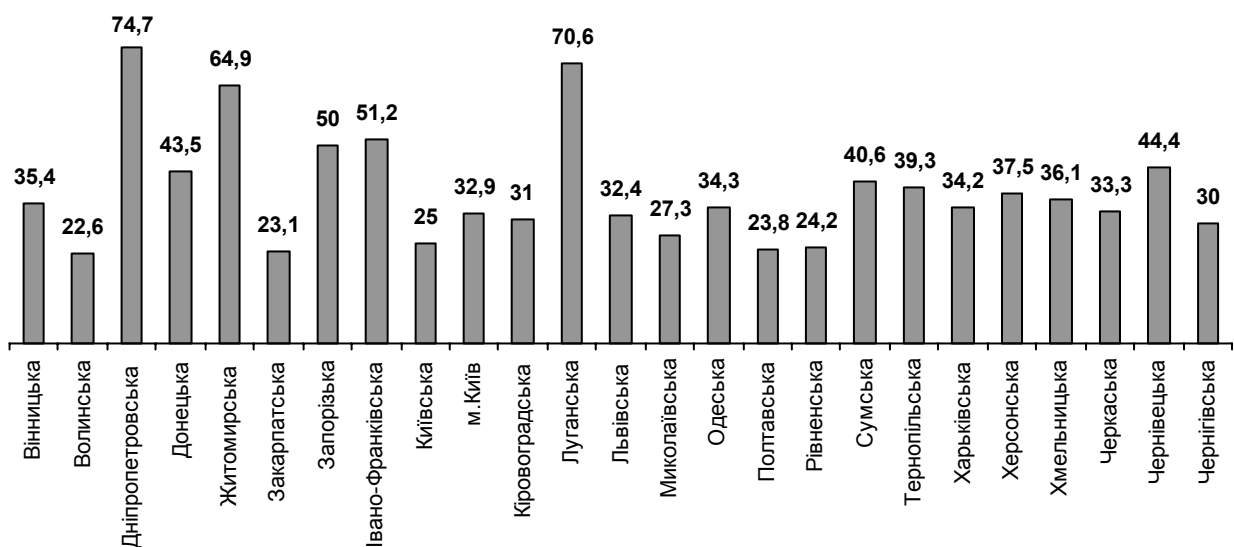

Рис. 3.2. Потенційна територіальна мобільність молоді віком 15–34 роки у 2016 р. за регіонами, % (N=1163)

Джерело: розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

Серед тих, хто хотів би переїхати, у 2016 р. 14,3% молоді хотіли б переїхати до іншої місцевості в Україні (у 2015 р. – 30,9%; у 2017 р. – 25,9%), 61,1% (з них: 6,1% – до країн СНД, 37,2% – до країн ЄС, 17,8% – до інших країн) – виїхати за межі України (у 2015 р. – 52,7%; у 2017 р. – 60,3%), а 24,6% – ще не визначилися (у 2015 р. – 12,5%; у 2017 р. – 13,9%). Отже, останніми роками зросла частка молоді, яка бажає переїхати до країн Європейського Союзу або до інших країн, а частка бажаючих переїхати в межах України скоротилася.

Серед бажаючих переїхати до країн Європейського Союзу переважала молодь віком 25–29 років (2015 р. – 37%; 2016 р. – 44,2%; 2017 р. – 37,3%). Молоді чоловіки виявляли більше бажання переїхати до інших країн, ніж жінки (у 2016 р. – відповідно 59,8 і 55,1%; у 2017 р. – 64,6 і 55,4%), тоді як до іншої місцевості в Україні трохи частіше бажали переїхати молоді жінки (див. табл. 3.1) (у 2015 р. – відповідно 29,6 і 32,3%; у 2017 р. – 21,7 і 30,7%).

Таблиця 3.1

Розподіл відповідей на запитання «Якщо Ви хотіли б виїхати зі свого населеного пункту, то куди?», % серед тих респондентів, які виявили бажання переїхати зі свого населеного пункту

	За віком				За статтю		За типом поселення	
	15–19 років	20–24 роки	25–29 років	30–34 років	чоловіки	жінки	міське	сільське
До країн Європейського союзу	35,1	35,5	44,2	35,3	42,6	32,6	39,8	33,3
До іншої місцевості в Україні	19,3	16,4	12,2	15,4	14,1	17,2	16,5	13,5
До інших країн	13,2	15,6	14,7	11,8	13,1	15,0	14,7	12,3
До країн СНД	7,0	5,3	3,8	7,4	4,1	7,5	5,7	5,8
Ще не знаю куди	13,2	13,2	9,6	16,2	12,7	13,1	11,9	15,2
<i>Важко відповісти</i>	<i>12,3</i>	<i>13,8</i>	<i>15,4</i>	<i>14,0</i>	<i>13,4</i>	<i>14,6</i>	<i>11,4</i>	<i>19,9</i>

Джерело: розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

Серед сільської молоді у 2015 р. виявлено більше бажаючих переїхати до іншої місцевості в Україні (41%), ніж серед мешканців міст (26%), тоді як в наступні роки такої різниці не було виявлено (у 2016 р. – відповідно 13,5 і 16,5%; у 2017 р. – відповідно 27,0 і 25,4%). Зокрема молоді мешканці міст виявляли більше бажання переїхати до будь-якої країни Європейського Союзу (у 2015 р. – 46%, 2016 р. – 39,8%; 2017 р. – 40,8%), ніж мешканці сільської місцевості (2015 р. – 22%; 2016 р. – 33,3%; 2017 р. – 34,1%).

Щодо напрямів потенційної внутрішньої територіальної мобільності, то у 2015 р. молодь віком 15–34 роки виявляла бажання переїхати зі свого населеного

пункту в межах України переважно до м. Києва (19% опитаних серед тих, хто хотів би переїхати зі свого населеного пункту до іншого населеного пункту України), Київської (14,5%), Одеської (10%), Харківської (8,1%) і Закарпатської (8,3%) областей (див. рис. 3.3).

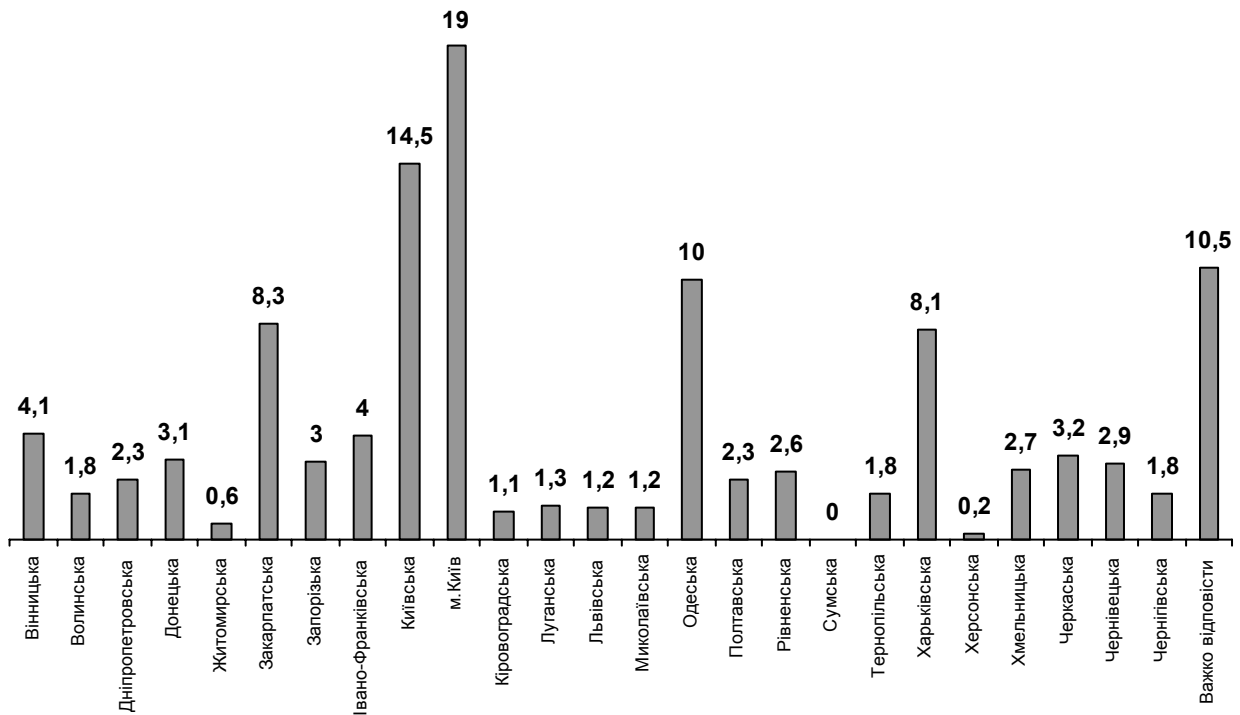

Рис. 3.3. Напрями внутрішньої територіальної мобільності молоді віком 15–34 роки у 2015 р. за регіонами, % (N=186)

Джерело: Розрахунки автора за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2015», проведеного ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН (UNV) та офісу Координатора системи ООН.

Таким чином, для міської молоді більш притаманна міждержавна потенційна територіальна мобільність молоді, тоді як внутрішня потенційна територіальна мобільність – для сільської молоді.

Щодо планів поїхати на заробітки за кордон найближчим часом, то у 2016 р. 20% молоді виявили таке бажання, а 13% – вагалися з відповіддю. Попри високу потенційну міждержавну територіальну мобільність молоді лише незначна її частка планує взагалі виїхати з України. Так, у 2016 р. 4,3% опитаних планували емігрувати найближчим часом (у 2015 р. – 4,0%; у 2017 р. – 9,9%), а 10% – шукали можливостей для еміграції (2015 р. – 13,2%).

Переважно молодь схильна до тимчасових міждержавних міграцій: 11,9% можливо хотіли б повчитися та 28,7% попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернулися б до України (у 2017 р.: 7,7% можливо хотіли б навчатися за кордоном, але потім повернутися та 20,4% попрацювати, але потім повернутися). Майже половина опитаної молоді (2015 р. – 43,9%; 2016 р. – 44,5%; у 2017 р. – 62%) хотіли б жити в Україні і не планують емігрувати. Представники сільської молоді більш схильні жити в Україні та не планують емігрувати (2015 р. – 65%; 2016 р. – 50,1%; 2017 р. – 66,6%), ніж мешканці міст (2015 р. – 34%; 2016 р. – 42,1%; 2017 р. – 60,1%).

Причинами своєї еміграції молоді люди називали можливість заробити за кордоном грошей або заради матеріального добробуту (50,3%), відсутність таких можливостей для роботи в Україні, як в інших країнах (46,8%), відсутність в Україні реальної демократії і законності (32,4%), бажання отримати досвід життя в іншій країні (27,7%), воєнні дії на сході України (20,2%) тощо (див. рис. 3.4).

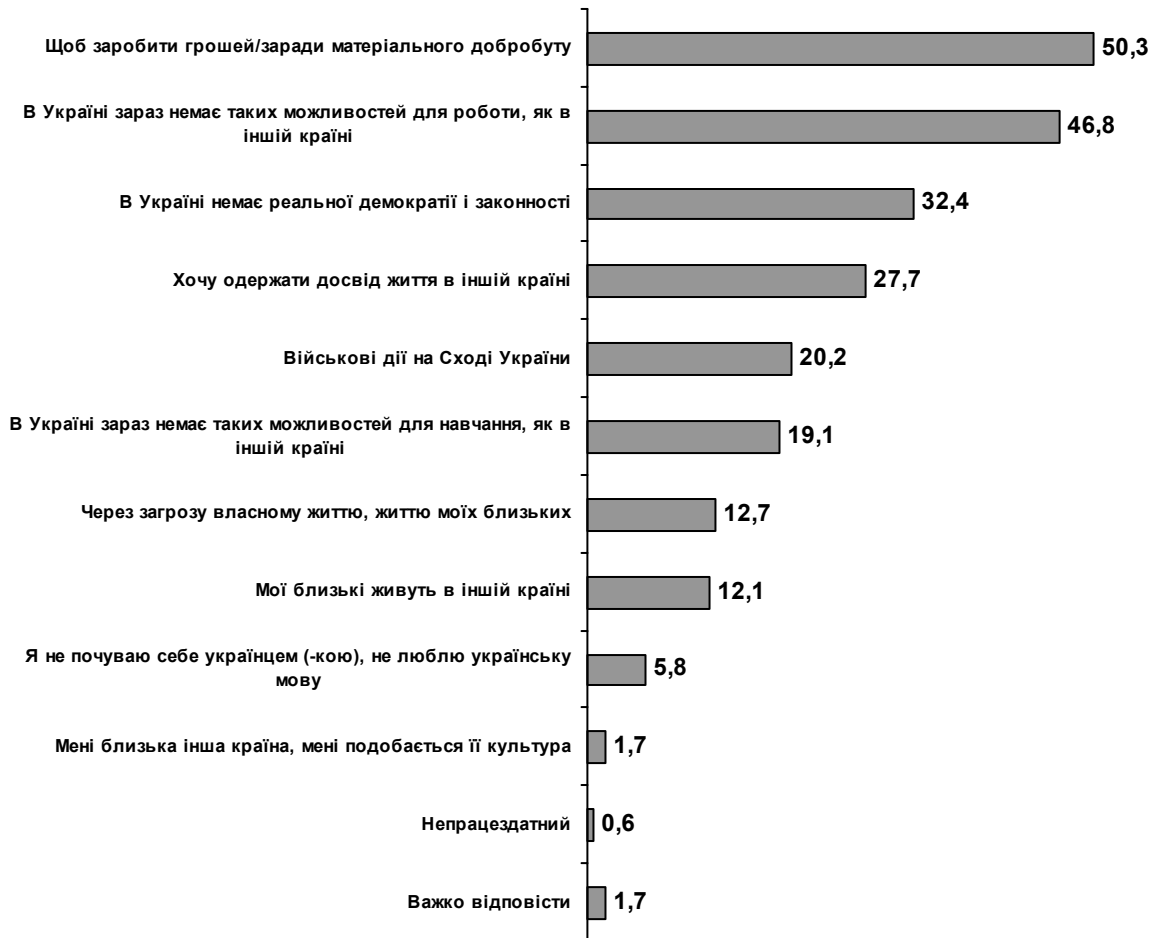

Рис. 3.4. Розподіл відповідей на запитання «Чому Ви хочете емігрувати з України?»,
($N=173$) % від тих респондентів, які виявили бажання емігрувати з України

Джерело: розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

Таким чином, показник потенційної територіальної мобільності молоді в Україні у 2016–2017 рр., порівняно з 2015 р., зростає. Найбільша внутрішня потенційна територіальна мобільність притаманна молоді віком 15–19 і 20–24 роки. Зі збільшенням віку цей показник знижувався, тоді як зовнішня потенційна територіальна мобільність найвищою була серед молоді віком 25–29 років. Міська молодь виявляла більше бажання здійснити міждержавну міграцію, тоді як сільська – внутрішню міграцію, на що переважно впливають економічні фактори. Молоді чоловіки виявили більше бажання переїхати до інших країн, а молоді жінки – до іншої місцевості в Україні.

По-третє, з метою прогнозування територіальної мобільності молоді нами було проведене експертне опитування щодо наслідків міграції та прогнозування територіальної мобільності молодого покоління в Україні. Метою даного дослідження було моделювання та прогнозування внутрішньої та зовнішньої міграції української молоді на найближчі п'ять років. Одним із завдань дослідження було вивчення майбутніх змін у міграційних тенденціях внутрішнього та зовнішнього характеру, а також визначення факторів, які стимулюють або стримують міграцію молоді, як для країн- або регіонів-реципієнтів, так і для країн- або регіонів-донорів.

Для аналізу отриманих результатів було застосовано такі методи аналізу, як: контент-аналіз, метод середнього значення, метод середньоквадратного відхилення, метод ранжування.

За результатами експертного опитування було здійснено *прогноз зовнішньої територіальної мобільності молоді з України*. Так, усі експерти одноголосно зазначили, що зовнішня міграція молоді віком 15–34 роки з України у найближчі п'ять років зростатиме, оскільки буде зростати міграція усього населення («*Її інтенсивність збільшиться...*»; «*Інтенсивність міграційних потоків молоді збільшиться...*»). Один з опитаних експертів зазначив, що обсяги міграції можуть залишитися на нинішньому рівні або зростуть незначним чином («*Залишиться на нинішньому рівні або несуттєво зросте*»).

Основним характером міграції української молоді найближчі роки буде навчання та працевлаштування за кордоном. Особливо зростатиме освітня міграція молоді з метою отримання більш якісної освіти та дипломів європейського зразка: «*...міграція молоді прийме більш освітній характер...*»; «*Мейнстрімом зовнішньої міграції молоді стане «студентська еміграція...*».

Зростанню освітньої міграції української молоді сприяє не тільки економічна та політична ситуація в Україні, а й умови та можливості, що надають інші країни для навчання, а в майбутньому й працевлаштування молоді в країні прибуття: «*...сьогодні вартість вищої освіти у цих країнах є відносно доступною;*

крім того існують можливості (хоча й обмежені) для навчання за рахунок бюджету... Деякі країни Центральної Європи надають українським громадянам можливості безкоштовно здобувати робітничі спеціальності... Польща активно запрошує українську молодь безкоштовно опановувати робітничі спеціальності, надаючи гуртожитки та можливість подальшого працевлаштування».

Дуже тривожним є те, що експерти висловилися про можливість неповернення української молоді після навчання або працевлаштування до України, чому сприятиме складна економічна та політична ситуація в країні: *«...і багато хто не повернеться, залишаться там»; «...з метою навчання та працевлаштування за кордоном.. можливість отримання дипломів європейського зразка, можливості працевлаштування після закінчення навчання...».*

Освітня міграція української молоді надалі буде ставати незворотною, буде переходити в трудову, а можливо й в отримання громадянства тієї країни, до якої виїздить молодь: *«...через деякий час вони будуть отримувати громадянство країн, де перебувають. Насамперед йдеться про країни Центральної Європи (Польща, Румунія, країни Балтії), які переживають демографічну кризу і які намагаються компенсувати відтік власних трудових ресурсів завдяки українським мігрантам».* Окрім освітньої міграції буде зростати й трудова міграція молоді, особливо це стосується висококваліфікованих спеціалістів технічних спеціальностей: *«...найближчим часом українська трудова міграція набиратиме більше рис висококваліфікованої міграції ІТ-спеціалістів, інженерів...».*

Натомість вирішенням даної проблеми може бути покращення ситуації на ринку праці в Україні, економічний та інноваційний розвиток країни та її регіонів, зниження рівня корупції, врегулювання ситуації на Сході країни, що буде сприяти зниженню рівня зовнішньої міграції та хоча б частковому поверненню молоді в Україну: *«Если в Украине «нормализуется» ситуация на рынке труда (уменьшится коррупция, появятся возможности профессионального роста и пр.), то определенная часть молодежи вернется в страну...».*

Щодо лібералізації візового режиму з Україною, що дає змогу громадянам України, які мають біометричні паспорти, подорожувати без віз до ЄС терміном до 90 днів у бізнесових, туристичних цілях або за сімейними обставинам, то думка експертів розділилася. Деякі експерти вважають, що лібералізація візового режиму з Україною у найближчі п'ять років буде сприяти виїзду української молоді за кордон з метою навчання та працевлаштування: *«...щодо лібералізації візового режиму з Україною, то вона однозначно збільшить потоки мігрантів...»*; *«...хоча формально безвізовий режим з Євросоюзом не передбачав нових можливостей для працевлаштування, впровадження «безвізу» біометричних паспортів безумовно розширили можливості для напівлегального і легального працевлаштування українських громадян»*. Дехто з експертів висловлюється, що лібералізація візового режиму з Україною скоріше сприятиме туризму, тоді як на трудову міграцію цей процес не буде впливати: *«...лібералізація візового режиму з Україною сприятиме туристичним подорожам українців... на рівень трудової міграції вона не вплине...»*. На думку інших експертів, *«...лібералізація візового режиму не вплине на обсяги міграції, але дасть змогу потенційним мігрантам ухвалити більш відповідне рішення...»*.

Щодо напрямів майбутньої міграції української молоді, то, на думку експертів, у найближчі п'ять років відбудеться розширення кола країн, до яких буде виїздити молодь. Насамперед буде переважати європейський напрямок, який розшириться до таких країн, як Німеччина, Франція, Велика Британія, а також Канада: *«...характер її буде більш врегульований і охоплюватиме ширше коло країн...»*; *«...у найближчі три-п'ять років відбудеться лібералізація міграції (в'їзду) до країн «старої Європи», Канади, Ізраїлю. Українську молодь розпочнуть активніше залучати Франція, Німеччина, країни Скандинавії...»*. Крім того, варто очікувати появи такого типу міграції серед молоді, яка поєднує подорожі та роботу: *«...азійський напрям буде актуальним для ще одного «нового» типу міграції – life-style – молоді, яка поєднує роботу та подорожі»*.

Аналізуючи відповіді експертів щодо змін у зовнішній міграції молоді віком 15–34 роки у найближчі п'ять років, майже усі вони зазначили, що обсяги зовнішньої міграції можуть зрости (див. табл. 3.2). Зовнішня міграція молоді може зрости на 5–10 в.п. (6 відповідей), проте збільшення цих потоків, на думку деяких експертів, може сягнути й 25–40 в.п. Дехто висловлює думку, що цей показник може зрости у два рази. Туристичні поїздки молоді за кордон можуть зрости на 25 в.п.

Таблиця 3.2

Розподіл відповідей експертів щодо зовнішньої міграції молоді віком 15-34 роки з України у найближчі 5 років

	Кількість відповідей
Зросте...	
на 2 в.п.	1
на 5 в.п.	5
на 5-10 в.п.	2
на 10 в.п.	2
на 10-15 в.п.	1
на 20 в.п.	1
на 25-40 в.п.	1
на 30 в.п.	1
до 60%	1
майже в 2 рази	1
туристичні поїздки на 25 в.п.	1
<i>Важко відповісти</i>	<i>1</i>
<i>Немає відповіді</i>	<i>1</i>
Кількість респондентів (N)	17

Джерело: розраховано автором за результатами експертного опитування, яке проведено автором у лютому 2018 р.

Опитування експертів також дало змогу спрогнозувати **масштаби внутрішньої територіальної мобільності молоді в Україні**. Думки експертів щодо змін, які можуть відбутися у внутрішніх потоках міграції молоді в найближчі п'ять років, різняться. Щодо прогнозування внутрішньої міграції молоді віком 15–34 роки в Україні, то залишатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання та працевлаштування: «...внутрішня міграція молоді продовжує тенденцію виїзду із сільської місцевості у міста...»; «...продовжуватиметься

міграція у напрямку великих міст, передусім столиці, як навчальна, так і трудова. Села та малі міста втрачатимуть населення й надалі...».

Експерти зазначити, що також буде зберігатися тенденція переїзду молоді до більш економічно розвинених регіонів країни, де є кращі можливості для працевлаштування і навчання та більш високі заробітні плати: *«...міграція продовжиться з менш економічно розвинених до більш економічно розвинених регіонів, з сіл до міст, де є робота і вищі заробітні плати»; «...буде здійснюватися до великих міст, де працює економіка».*

Якщо в Україні у майбутньому покращиться економічна ситуація, підвищиться соціально-економічне становище населення, то може відбутися зростання обсягів внутрішньої міграції молоді: *«У випадку, якщо соціально-економічна ситуація в країні покращиться, відбудеться пожвавлення економічного розвитку, може бути збільшення внутрішньої міграції»; «...якщо будуть розвиватися регіони, внутрішня міграція молоді значно пожвавиться».*

У випадку погіршення економічної ситуації та зниження темпів соціально-економічного розвитку регіонів, можна буде очікувати зростання рівня внутрішньої міграції до м. Києва та зниження із сільської місцевості до інших міст: *«...буде зростати у напрямку м. Києва, проте може бути нижчою у напрямку село-місто, якщо знизиться економічне становище населення, а таке, скоріш за все, станеться».* Інші експерти прогнозують зменшення внутрішньої міграції до м. Києва та зростання до інших великих міст: *«...зменшення концентрації внутрішніх мігрантів у Києві, посилення – в інших великих містах».*

На думку одного з опитаних експертів, у найближчий час варто очікувати зниження інтенсивності внутрішньої міграції до рівня 2010–2012 рр., які передували тимчасовій окупації АР Крим, м. Севастополь та частині територій Донецької і Луганської областей, що спричинило пожвавлення внутрішньої міграції та появу значної кількості внутрішньо переміщених осіб: *«Пик внутренней миграции, связанный с перездом ВПО уже прошел. Далее внутренняя миграция останется на среднем уровне, таком, как в 2010–2012 гг.».*

Молодь продовжуватиме виїздити на навчання до великих міст та обласних центрів, що й простежувалося в попередні роки: *«...від'їзд учнівської молоді, навчання на бакалавраті, магістратурі...»*; *«...залишиться тренд внутрішньої міграції з маленьких населених пунктів до великих, враховуючи існуючі тенденції укрупнення в рамках реформи децентралізації: навчання, сезонна праця, працевлаштування на тривалий період»*.

Один з опитаних експертів висловив думку щодо зменшення інтенсивності освітньої міграції міжрегіонального характеру, тоді як освітня міграція молоді в межах області може бути більшою, тому що випускники шкіл обиратимуть заклади вищої і професійної освіти своєї області: *«...освітня міграція буде менш актуальною. Випускники шкіл обиратимуть місцеві виші для отримання освіти, насамперед, за рівнем «бакалавр»»*.

Одним із факторів, що сприяє внутрішній трудовій міграції молоді, є розвиток ІТ-технологій, ринок яких переважно розвивається у м. Києві та Львові, а також у деяких інших обласних центрах України: *«...основним фактором внутрішньої міграції у найближчі роки стане розвиток ІТ-індустрії, яка стрімко розвивається у Києві, Львові, трохи менше – у Харкові, Одесі, Дніпрі. Саме у такі центри й спрямовуватиметься міграція. І що важливо, внутрішня міграція також набуватиме рис висококваліфікованої»*.

Проте, на нашу думку, цей фактор скоріше зменшить інтенсивність внутрішньої міграції, тому що призведе до зростання рівня дистанційної зайнятості серед ІТ-спеціалістів. А з урахуванням того, що у найближчі п'ять років значного економічного зростання в країні не варто очікувати, роботодавцям вигідніше буде наймати фахівців у регіонах (малих містах, селах) у форматі дистанційної зайнятості та платити нижчу заробітну плату, ніж залучати таких же спеціалістів за більшу винагороду у м. Києві та інших обласних центрах.

Внутрішня міграція молоді віком 15–34 роки буде переважно зростати до кількох великих міст України: *«...ймовірніше мобільність зростатиме, в основному до кількох крупних міст-центрів України»*. Щодо напрямів

внутрішньої міграції молоді, то експерти відмічають декілька напрямів руху молоді в межах країни. Так, до м. Києва буде мігрувати молодь центральних регіонів, молодь південних областей буде переміщуватися до мм. Одеси та Харкова, які стануть центром тяжіння для мешканців Донецької і Луганської областей, тоді як у західному регіоні України міграція молоді буде відбуватися до м. Львова: «...до столиці особливо активно молодь виїжджатиме із центральних і північних областей (Чернігівська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська, Житомирська області). На півдні міграційним реципієнтом стане Одеса, сюди активно їхатимуть з Миколаївщини та Херсонщини. На Сході акумулюватиме мігрантів Харків – з Луганщини та Донеччини. На Заході центром переселення стане, насамперед, Львів». Отже, молодь буде виїздити до більш економічно та інноваційно розвинених міст країни.

Крім того, експертами зазначалося про вплив децентралізації влади на активізацію процесу переміщення молоді у напрямку «село-місто». Так, міграція молоді з малих сіл і невеликих селищ буде спрямовуватися до центрів об'єднаних територіальних громад, тому що саме там зосереджена інфраструктура об'єднаних територіальних громад (житлово-комунальне господарство, заклади освіти, медичні заклади і рекреаційна система, заклади соціального забезпечення, заклади культури та дозвілля) та більшість промислового комплексу, тоді як в малих селах така інфраструктура відсутня: «...цьому сприятиме децентралізація влади, розширення повноважень місцевих органів влади ...».

Щодо оціночного значення внутрішніх переміщень, то більшість експертів зазначали, що внутрішня міграція молоді у найближчі п'ять років може зрости від декількох відсоткових пунктів до 30 в.п. На думку одного з експертів, освітня міграція молоді може знизитися на 30% (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Розподіл відповідей експертів щодо внутрішньої міграції молоді віком 15-34 роки в Україні у найближчі 5 років

	Кількість відповідей
Зростає на...	
декілька в.п.	1
5 в.п.	1

10 в.п.	1
5-10 в.п.	1
10-20 в.п.	1
25-30 в.п.	1
30 в.п.	1
Сягне до 70 %	1
Освітня міграція знизиться приблизно на 30%	1
Не зміниться	1
<i>Важко відповісти</i>	3
<i>Немає відповіді</i>	4
Кількість респондентів (N)	16

Джерело: розраховано автором за результатами експертного опитування.

Основні фактори територіальної мобільності молоді. Під час опитування експертам було запропоновано відповісти на запитання «**Якими є головні фактори в країнах або регіонах вибуття, які стимулюють і стримують міграцію молоді з України або з окремих її регіонів?**» та визначити по п'ять факторів стимулювання та стримування міграції, та вказати важливість кожного з цих факторів за такою шкалою, де «1» – найважливіший, а «5» – найменш важливий.

Аналіз відповідей експертів дав змогу скласти рейтинг основних **факторів, які стимулюють** міграцію молоді з України або з окремих її регіонів. Так, перші п'ять позицій займають економічні фактори: низька заробітна плата, бажання підвищити власний матеріальний добробут, низький рівень економічного розвитку регіону або країни, безробіття, відсутність роботи за фахом (див. Додаток 3). Не менш важливим фактором, що стимулює міграцію молоді з України або окремих її регіонів, є наявність міграційних зв'язків в країнах або регіонах-реципієнтах, який займає шосту позицію у рейтингу. Також серед стимулюючих факторів виокремлено інформаційно-комунікаційний (доступність інформації про майбутнє місце переміщення), етнокультурний (володіння іноземними мовами) та інституційний (безвізовий режим з країнами-реципієнтами). Зокрема, до стимулюючих факторів (варто зазначити, що цей фактор є тільки в групі стимулюючих факторів виїзду молоді з України та окремих її регіонів) віднесено фактор загрози життю, де виділені: бажання

уникнути призову до збройних сил України (рейтинг 11) та військові дії на Сході України (рейтинг 12). Отже, можна констатувати, що основними факторами, які стимулюють молодь до виїзду з України або окремих її регіонів, є низький рівень економічного розвитку та відсутність можливостей знайти роботу.

Серед **факторів, які стримують** міграцію молоді з України або з окремих її регіонів, першу позицію посідає такий економічний фактор, як відсутність коштів на переїзд, а другу – демографічний фактор (сімейний стан і наявність дітей). Третю позицію серед стримуючих факторів займає відсутність зв'язків з іншими мігрантами в країнах або регіонах-реципієнтах, четверту – відсутність достатньої інформації про майбутнє місце переміщення. Також серед стримуючих факторів значну роль відіграють інституційні (складності з оформленням паспорту та отриманням візи), інфраструктурні (доступність житла або спроможність сплатити оренду) та етнокультурні (розвиток національної свідомості (патріотизму), незнання або погане знання іноземної мови) фактори. Серед соціальних факторів, які стримують міграцію молоді з України або окремих її регіонів, переважно відмічалися відсутність досвіду роботи, невизнання дипломів більшості вітчизняних закладів вищої освіти, а також високий рівень медичного обслуговування в місці вибуття (цей фактор можна використовувати для стримування молоді, розвиваючи медичну галузь в Україні та надаючи якісні медичні послуги на регіональному та місцевому рівнях). Стримуючими факторами також є суб'єктивні фактори – «невисока мобільність молоді, страх перед невизначеністю», небажання розлучатися з родичами та близькими (див. Додаток 3).

Також було виявлено фактори **в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стимулюють/стримують міграцію молоді з України або з окремих її регіонів**. Серед основних **факторів в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стимулюють** міграцію молоді з України або з окремих її регіонів, перш за все, виділено економічні фактори: високий економічний розвиток регіону або країни прибуття, високий рівень життя, попит на робочу силу, низька вартість навчання

та вища заробітна плата в місці прибуття, порівняно з місцем вибуття. Також стимулюють молодь до переміщення до інших країн або окремих регіонів України соціальні (соціальні гарантії, високий рівень медичного обслуговування), географічні (близьке розташування), інфраструктурні (наявність закладів освіти) та інформаційно-комунікаційні (наявність інформації про установи/організації, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці прибуття; можливість підтримувати зв'язки з родичами/близькими з країни/регіону вибуття) фактори (див. Додаток 3). Варто також назвати такі суб'єктивні фактори, що стимулюють міграцію молоді до інших країн або окремих регіонів України, як можливість самостановлення та особистого розвитку та бажання дати краще майбутнє своїм дітям.

Основними **факторами** в країнах- або регіонах-реципієнтах, **які стримують** міграцію молоді з України або з окремих її регіонів, на думку експертів, є: міграційна політика країн-реципієнтів; відсутність достатньої інформації про установи/організації, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення; невідповідність освіти та рівня кваліфікації; жорстке податкове та правове законодавство; відсутність можливостей підтримувати зв'язки з родичами/близькими з країни/регіону вибуття. Тобто головними факторами, що стримують міграцію молоді, в країнах або регіонах-реципієнтах є інституційний, інформаційно-комунікаційний і соціальний фактори. Також значний вплив на ухвалення рішення щодо міграції молоді мають економічні (недостатньо висока оплата праці, яка має компенсувати витрати на житло, транспортні послуги тощо), географічні (далеке географічне розташування) та етнокультурні (необхідність перебування в іншому соціумі, незнання іноземних мов) фактори (див. Додаток 3). Серед суб'єктивних факторів, що стримують територіальну мобільність молоді, експертами виділено відсутність бажання мігранта здійснити переїзд, який займає четверту позицію в рейтингу факторів стримування.

Підводячи підсумок, зазначимо, що прогнозування процесу територіальної мобільності молоді на підставі аналізу результатів соціологічного дослідження серед молоді та експертного опитування свідчить, що найближчі п'ять років буде зростати зовнішня та внутрішня територіальна мобільність молоді. Основним характером зовнішньої територіальної мобільності української молоді найближчі роки буде навчання та працевлаштування за кордоном. Щодо внутрішньої міграції молоді, то залишатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання та працевлаштування, а в межах об'єднаних територіальних громад – переміщення молоді до центрів об'єднаних територіальних громад. Усім цим процесам будуть сприяти фактори, які стимулюють та стримують процес територіальної мобільності молоді, а саме: економічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інфраструктурні фактори. Держава як система інститутів, які забезпечують регулювання процесу територіальної мобільності молоді, має впливати на фактори та причини цього процесу. Цей вплив повинен здійснюватися через створення сприятливих умов у місці вибуття для стримування молоді на основному місці проживання або у місці прибуття для залучення на ці території певних категорій населення.

3.2. Інституційне та законодавче забезпечення регулювання територіальної мобільності молоді

Регулювання територіальної мобільності молоді багато в чому визначається її інституційним і законодавчим забезпеченням, що являє собою систему правил, принципів, норм, установ і механізмів, які забезпечують розвиток даного процесу на всіх рівнях управління. Основу інституційного забезпечення територіальної мобільності молоді складають різні державні та недержавні інституції, які забезпечують законодавчо-правові, організаційні, соціальні та економічні умови для ефективного використання молодіжного трудового потенціалу.

Перш ніж розглядати інститути, які забезпечують регулювання процесу територіальної мобільності молоді, надамо визначення цього терміна, що дасть змогу надалі здійснити їхню класифікацію та визначити функції кожного з інститутів. Термін «інститут» ввів американський вчений Т. Веблен, який зазначав, що «інститути – це стійкі звичаї мислення, характерні для великої спільноти людей» [84]. Дж. Коммонс поняття «інститут» трактував як «колективну дію з контролю, звільнення та розширення індивідуальної дії» та розглядав такі інститути, як: сім'я, профспілка, торговельне об'єднання, виробничі корпорації, держава тощо [60]. О. Вільямсон визначав інститути як певні «правила гри», які встановлюються законодавчими органами або самими суб'єктами територіальних переміщень [84]. Крім того, існує таке тлумачення терміна «інститут», яке включає в себе домашні господарства, організації (банки, профспілки тощо), інститути ринку праці та бюджетної сфери, а також інститути звичаїв, традицій, моральних та етичних норм [80]. Таким чином, *інститути* – це будь-які державні або громадські об'єднання, що встановлюють правила та норми взаємодії між усіма суб'єктами системи, у нашому випадку – регулюють процес територіальної мобільності молоді.

За рівнем формальності інститути класифікують на формальні та неформальні. До формальних інститутів відносять державні структури національного та регіонального рівня, для виконання функцій яких створюються спеціальні організації – інституції. Такі інституції здійснюють законодавчі, виконавчі, правоохоронні та соціально-забезпечувальні функції [60; 84]. Неформальні інститути – це комплекс неформальних правил і норм, які виникли у суспільстві між людьми та не регулюються формальними законами. Такі інститути можна розглядати як наслідування знань, цінностей та інших чинників, які впливають та формують поведінку людини [84]. До неформальних інститутів відносяться традиції, звичаї, цінності, моральність тощо. Їх функції полягають у соціально-психологічній адаптації людини до нових умов життя, зайнятості, традицій іншої країни тощо.

В умовах постійних трансформацій економіки формальні інститути, зазвичай, перебувають під впливом постійних змін, які характерні не тільки для організацій, які забезпечують регулювання процесу територіальної мобільності молоді, але й для нормативно-законодавчої бази. Проте неформальні інститути зберігають свою основу та передаються від покоління до покоління, встановлюючи норми і функції для формальних інститутів.

В. Шаванс виокремлює три рівні структури інститутів: «1) мова, етика, релігія, сім'я, гроші, власність; 2) соціальні умови, звичаї, традиції, правові норми, внутрішні правила організації, контракти, конституції, суспільні устрої; 3) ієрархія, асоціації, фірми, професійні спілки, організації підприємців, уряди, адміністративні апарати, міжнародні організації та угоди» [84]. М.О. Дерябіна розподіляє інститути за їх значенням: «приватна власність як найважливіший інститут ринкової економіки; правові регульовальні інститути (кодекси, закони тощо); інститути, що відповідають за власність інших осіб (норми бухгалтерського обліку, банківське регулювання, регулювання ринку цінних паперів тощо); інститути, що структурують та роблять передбачливою поведінку партнерів у ринкових відносинах (контрактне право)» [84].

В.О. Мандибуря стверджує, що інститути включають увесь спектр соціальних відносин, та поділяє їх на: «1) владно-організаційні (інститути державної влади, інститути місцевого самоврядування); 2) базисно-господарські та функціонально-економічні (інститут власності, інститут підприємництва, інститут грошей, фінансово-кредитний інститут, інститут ціноутворення); 3) господарсько-асоціативні (домогосподарство, фірма, держава); 4) асоціативно-соціальні (партії, профспілки, громадські об'єднання, громадські організації)» [111]. В.Д. Базилевич та А.О. Маслов виділяють «інститут власності», «інститут грошей», «фінансові інститути» тощо [32].

До **формальних інститутів** забезпечення територіальної мобільності молоді відносимо інститути права (нормативно-правова база, громадянство,

реєстрація), інститути ринку праці, інститути соціального забезпечення (освіта, медицина, ринок житла), інститути культури, інститути масових комунікацій. Далі розглянемо кожен з інститутів окремо.

Інститути права є основними суб'єктами регулювання територіальної мобільності молоді. Одним з інститутів права є *інститут нормативно-правових актів і законів*, який виконує законодавчу, правоохоронну, регулюючу та контролюючу функції цього процесу.

Варто згадати, що до 1991 р. Україна була закритою територіальною одиницею, яка не здійснювала самостійної міграційної політики. Тільки у 1992–1996 рр. було створено низку державних органів регулювання міграційних процесів: Державний комітет у справах охорони державного кордону України (нині – Адміністрація Державної прикордонної служби України), Державний комітет України у справах національностей і міграції (у 2010 р. комітет ліквідовано та реорганізовано: функції з реалізації державної політики у сферах міжнаціональних відносин, захисту прав національних меншин України, релігії покладено на Департамент у справах релігій і національностей Міністерства культури України, а функції щодо міграції, у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів – на Державну міграційну службу України), а також напрацьована відповідна нормативно-правова база з питань міграції. До одного з основних регуляторних органів зовнішньої трудової міграції можна віднести Міністерство соціальної політики України. Згідно із Положенням про Міністерство соціальної політики України серед основних завдань є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, сприяння міжрегіональному перерозподілу робочої сили [182]. Міграційні процеси в Україні регулюються Конституцією України та низкою міграційних законів, серед них: Закони України «Про імміграцію» від 07.06.2001 р. №2491-III, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні»

від 22.09.2011 р. №3773-VI, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. №3671-VI, «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. №1382-IV, «Про громадянство» від 18.01.2001 р. №2235-III та інші нормативно-правові акти.

Анексія Криму та воєнні дії на Сході України спровокували ухвалення низки нових законодавчих актів – Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. №1207-VII.

Основи розвитку галузі трудового права втілені в чинному законодавстві, зокрема в Кодексі законів про працю України, Законах України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI, «Про охорону праці» від 14.10.1992 №3694-XII, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. №1533-III, «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. №3356-XII, Указі Президента України «Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» від 23.01.1996 р. № 77/96 та розпорядженнях.

Щодо молоді, то механізми сприяння зайнятості та трудові права молоді закріплені у Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. №2998-XII та Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр., розробленої на підставі наукового аналізу становища української молоді та на основних програмних вимогах Стратегії розвитку державної молодіжної політики України на період до 2020 року, Хартії основних прав Європейського Союзу, Європейського пакту в інтересах молоді, Молодіжної стратегії Європейського Союзу та інших міжнародних документів [143]. До регулюючого органу у сфері молодіжної політики відноситься Міністерство молоді та спорту України.

Одним з найважливіших правових інститутів України є *інститут громадянства*, який являє собою самостійний інститут та не має аналогів в

європейському та міжнародному праві. Цей інститут виконує регулюючу, контролюючу та виконавчу функції, які реалізуються в регулюванні питання щодо набуття або припинення громадянства України. Уповноваженими державними органами, які беруть участь у вирішенні питань громадянства, є Президент України, Комісія при Президентові України з питань громадянства, спеціальний уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань громадянства і підпорядковані йому органи. Законодавство про українське громадянство втілене в Законі України від 18.01.2001 р. №2235-III «Про громадянство України», ухваленому на основі Конституції України. Норми законодавства, що регулюють питання громадянства України, включають положення міжнародних документів із питань громадянства та позитивний досвід законодавчого регулювання з цих питань в інших державах.

Інститут реєстрації. 14 листопада 2001 р. Конституційним Судом України було ухвалено рішення про скасування інституту прописки [216], проте відповідний закон був ухвалений лише через два роки (Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. № 1382-IV) [202], яким була введена реєстрація за місцем проживання або місцем перебування. Ухвалення цього закону не змінило старої системи прописки, тому що залишилися певні невідповідності у законі та реальній ситуації. Так, цим законом регламентовано, що «відсутність реєстрації місця проживання чи місця перебування особи не може бути умовою реалізації прав і свобод... або підставою для їх обмеження» [202]. Проте, якщо говорити про місце проживання, яке не співпадає з місцем реєстрації, то виникають певні перепони. Саме за місцем реєстрації, а не фактичним місцем проживанням, здійснюється реєстрація безробітних, виплата пенсій або соціальної допомоги. Також проведення державної реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем та має ідентифікаційний номер, провадиться державним реєстратором виключно за місцем реєстрації [173]. Подача податкових декларацій фізичних осіб провадиться тільки за реєстрацію місця проживання [195]. Отже,

відсутність реєстрації місця проживання обмежує здійснення певних прав людини.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 207 «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру» повноваження у сфері реєстрації місця проживання та зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб делегуються органам місцевого самоврядування (виконавчому органу сільської, селищної або міської ради, сільському голові (у випадку, коли відповідно до Закону виконавчий орган сільської ради не утворено) – органу реєстрації) [184].

Таким чином, інститут реєстрації є штучним обмежувачем вільного пересування в багатьох суб'єктах країни та зниженням територіальної мобільності людини. Виходячи з цього, інститут реєстрації виконує правоохоронну, регулюючу, контролюючу та виконавчу функції, які реалізуються через реєстрацію за місцем проживання або місцем перебування та забезпечують стабільність цивільно-правового обігу та захист прав фізичної особи.

Також серед інститутів права існують інститути, які ще досі перебувають на стадії формування, це інститут міжнародно-правового регулювання міграційних потоків, інститут репатріації та інститут інтеграції/асиміляції.

Завданням *інституту міжнародно-правового регулювання міграційних потоків* є укладення міжнародних договорів про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист, врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між державами, укладання міжурядових угод щодо обміну молоддю між країнами. Ці завдання здійснюються через правоохоронну, регулюючу та контролюючу функції.

З метою приведення діючого міграційного законодавства України у відповідність до європейських і міжнародних стандартів Україною ратифіковано цілу низку міжнародних угод: Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод (1997 р.); Конвенцію про статус біженців та Протокол щодо

статусу біженців (2002 р.); Європейську Конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів (2007 р.), а також низку документів Міжнародної організації праці. До того ж Україна є учасницею таких міжнародних документів, як Конвенція щодо статусу апатридів (1954 р.) та Конвенція про скорочення безгромадянства (1961 р.).

Крім того, Україна є стороною 12 двосторонніх угод про працевлаштування громадян – з урядами Республіки Польща, Литовської Республіки, Російської Федерації, Республіки Білорусь, Латвійської Республіки, Словацької Республіки, Республіки Вірменія, Соціалістичної Республіки В'єтнам, Республіки Молдова, Португальської Республіки, Азербайджанської Республіки. Триває робота щодо укладення міжнародних договорів із Грузією – про працевлаштування, з Італійською Республікою – про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист, з Іспанією – щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами [129].

У сфері молодіжної політики з метою розбудови співробітництва та сприяння мобільності молоді у 2015 р. укладені дві міжурядові угоди: Угода між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоддю України та Литви і Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про Українсько-Польську Раду обміну молоддю [186; 187].

Інститут репатріації в українському законодавстві містить норми, що регулюють повернення на батьківщину осіб, що раніше проживали на території України, до яких було застосовано репресійні дії та примусове переміщення за межі України (заслання, вислання, спеціальні поселення в адміністративному порядку тощо). Порядок дій та норми цього інституту регулюються Законом України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 17.04.1991 р. № XII, », проте досі залишається законодавчо не врегульованим порядок, що визначає умови повернення зазначеної категорії осіб, його правове, економічне, соціальне забезпечення [70]. Інститут репатріації у системі державного управління виконує регулюючу та правоохоронну функції.

Інститут інтеграції та асиміляції здійснює інтеграцію мігрантів або переміщених осіб в українське суспільство з метою досягнення рівного розвитку, сприйняття українських цінностей, норм поведінки, культури, забезпечення рівних умов для реалізації прав мігрантів та їхньої інтеграції в політичне, соціально-економічне та культурне середовище країни. Основними функціями цього інституту є правоохоронна та регулююча.

Правовою основою цього інституту виступають двосторонні Угоди між Урядом України та урядами інших країн. Так, з метою вирішення проблем повернення депортованих осіб колишні країни-учасниці СНД уклали Угоду з питань, пов'язаних з поновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів від 09.10.1992 р. та домовилися забезпечувати депортованим особам, які добровільно повертаються в місця їх проживання на момент депортації, рівні з громадянами права та умови для облаштування, працевлаштування, освіти, національного, культурного і духовного розвитку. Ця Угода ратифікована Постановою Верховної Ради України «Про ратифікацію Угоди з питань, пов'язаних з поновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів» від 17.12.1993 р. № 3736-ХІІ [199].

Реалізація Декларації прав національностей України та дотримання міжнародних зобов'язань щодо національних меншин регламентовано Законом України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. № 2494-ХІІ [193] з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток та їхню інтеграцію в українське суспільство.

Угода між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні, від 03.09.1996 р., що ратифікована законом від 18.07.1997 р. [200], передбачає сприяння та інтегрування в усі сфери суспільного життя осіб німецького походження та/або їх нащадків, які були примусово переселені з території України і повертатимуться до України в період дії цієї Угоди.

Задля захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини шляхом забезпечення рівних прав і можливостей для її участі в соціально-економічному та культурному житті держави, а також активізації співпраці з громадськими об'єднаннями ромів підписано Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» від 08.04.2013 р. № 201/2013 [193]

Що стосується кримських татар, то Парламентською Асамблеєю Ради Європи 5 квітня 2000 р. схвалено Рекомендацію 1455 (2000 р.) «Репатріація та інтеграція кримських татар», яка визначила конкретний перелік заходів на підставі вивчення досвіду застосування Рамкової конвенції про захист національних меншин (1955 р.), Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Гаазьких рекомендацій (1996 р.) щодо освітніх прав національних меншин, Рекомендацій, затверджених в Осло (лютий 1998 р.), стосовно лінгвістичних прав національних меншин, розробку або інтенсифікацію спеціальних схем у сфері освіти й працевлаштування.

Крім того, низка положень щодо інтеграції мігрантів і переміщених осіб, а також міжнаціональних та етнічних меншин містяться, зокрема, у Законах України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17.04.1991 р. №XII», «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. №987-XII, «Про об'єднання громадян» від 22.03.2012 р. №4572-VI та інших нормативно-правових актах.

Одним із напрямів у галузі забезпечення територіальної мобільності молоді є система **інститутів ринку праці**, до яких деякі науковці відносять: «державні органи управління ринком праці країни національного, регіонального та місцевого рівнів; недержавні заклади сприяння зайнятості; кадрові та профспілкові служби господарюючих суб'єктів країни; організації роботодавців; громадські організації» [153]. На думку інших науковців, до складу інститутів ринку праці, окрім вищенаведених елементів системи, можна віднести також профспілки та різноманітні інститути суспільного діалогу [8].

Діяльність інститутів ринку праці полягає у розвитку та вдосконаленні інфраструктури ринку праці, організації економічних і правових заходів щодо забезпечення трудової зайнятості населення, наданні правової підтримки, професійної підготовки й соціального захисту. Таку діяльність в Україні здійснює низка державних і недержавних інститутів, таких як: Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, Державна міграційна служба України, Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, Міністерство соціальної політики України, Пенсійний фонд України та інші інституції, які забезпечують і контролюють перерозподіл робочої сили в Україні та за її межами.

Законодавчі норми щодо забезпечення зайнятості та працевлаштування втілені у Кодексі законів про працю України (зі змінами та доповненнями) [89], Законі України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI [176], Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII [190], Постановах Кабінету Міністрів України, а також у колективних договорах і угодах, трудових договорах (контрактах).

Що стосується трудової міграції, то Кодекс законів про працю України її не регулює. Так, згідно з положеннями ст. 8 Кодексу законів про працю України «трудова відносина громадян України, які працюють за її межами, а також трудова відносина іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України», регулюються відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-IV [191]. Порядок здійснення права громадян України на виїзд з країни (у тому числі з метою трудової міграції) і в'їзд, порядок оформлення документів та випадки тимчасового обмеження визначено Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 р. № 3857-XII [196]. Правові основи здійснення прикордонного контролю, порядок його здійснення та умови перетину державного кордону врегульовано Законом України «Про прикордонний контроль» від 05.11.2009 р. № 1710-VI [197].

Крім того, правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції і соціального захисту громадян України за кордоном (трудовах мігрантів) і членів їхніх сімей визначені у Законі України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 р. № 761-VIII [188].

Кожна держава має впливати на процес територіальної мобільності молоді. Одним із механізмів регулювання цього процесу є укладання міждержавних, міжурядових договорів і приєднання до міжнародних документів. Україною укладено двосторонні міждержавні договори про взаємне працевлаштування і соціальний захист громадян, які працюють за межами своїх держав [157]. Україна приєдналася до Європейської конвенції про правовий статус трудових-мігрантів від 24.11.1977 р. [171], Конвенції Міжнародної організації праці № 97 «Про працівників-мігрантів» від 01.07.1949 р. [93] тощо.

Серед основних інститутів ринку праці виділяють *інститути*, які забезпечують мобільність молоді на ринку праці та *надають послуги з працевлаштування*. До них відносяться установи та організації різних форм власності та господарювання: центри зайнятості державної служби зайнятості, кадрові та рекрутингові агентства, відділи із працевлаштування студентів у закладах освіти, громадські організації, молодіжні центри праці.

Основним інститутом надання послуг із працевлаштування є *Державна служба зайнятості України*, яка є централізованою системою державних установ, її діяльність спрямовується та координується Міністерством соціальної політики України [180]. Служба надає послуги у сфері зайнятості населення, трудової міграції і соціального захисту від безробіття; стимулює роботодавців до створення нових робочих місць; залучає безробітних до тимчасової зайнятості (до громадських та інших робіт тимчасового характеру); видає роботодавцям дозволи на застосування праці іноземців та осіб без громадянства [180]; сприяє зайнятості внутрішньо переміщених осіб, які в установленому законом порядку зареєстровані як безробітні. Через Інтернет-ресурси Державної служби зайнятості України (www.dcz.gov.ua, www.trud.gov.ua) здійснюється інформування населення

про діяльність служби зайнятості, інформування про зміни в законодавстві у сфері зайнятості та соціального страхування на випадок безробіття, інформації щодо наявних вакансій і розміщених резюме. Окрім Центрального апарату (Державна служба зайнятості України) до Служби входять обласні, районні, міжрайонні, міські, районні у містах центри зайнятості, центри професійно-технічної освіти та Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

Варто наголосити також на *молодіжних центрах (біржах) праці*, які вирішують питання працевлаштування молоді, забезпечують її зайнятість у вільний від навчання час, сприяють розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, займаються перепідготовкою та підвищенням кваліфікації молоді [185]. На даний час їхню роботу координує Міністерство молоді та спорту України.

Чималий вплив на регулювання територіальної мобільності молоді здійснюють *відділи з працевлаштування студентів у закладах освіти*. Їхня діяльність переважно спрямована на створення умов для ефективної реалізації прав студентів і випускників на працю, забезпечення випускників першим робочим місцем, спрямування абітурієнтів на затребувані професії, підвищення конкурентоспроможності майбутніх випускників, можливості навчатися та проходити виробничу практику за кордоном. Відділи з працевлаштування студентів співпрацюють із місцевими органами виконавчої влади, службою зайнятості, підприємствами, установами та організаціями та проводяться різні заходи (презентації, круглі столи, дні кар'єри, ярмарки вакансій тощо).

Отже, основними функціями інститутів, які надають послуги з працевлаштування молоді, є: стимулююча, яка здійснюється шляхом створення нових робочих місць, залучення безробітних або молоді до тимчасової зайнятості (до громадських та інших робіт тимчасового характеру); соціальна, яка полягає у наданні послуг у сфері соціального захисту від безробіття; вирішенні питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час; сприянні розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері тощо; регулююча – видача роботодавцям дозволів на застосування праці іноземців та осіб без

громадянства; інформаційна – надання інформації щодо наявних вакансій, проведення ярмарок вакансій, залучення молоді до участі в різноманітних фестивалях, культурних акціях, олімпіадах тощо; освітня, яка здійснюється через перепідготовку та підвищення кваліфікації молоді, міжнародні зв'язки із метою сприяння навчанню молоді, стажування та проходження практики як в Україні, так і за кордоном.

Інститут міжнародних структур та організацій в Україні. Питаннями формування та функціонування міжнародного ринку праці, розширенням міждисциплінарних зв'язків з цієї проблематики займаються відповідні підрозділи Організації Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародної організації праці (МОП), Міжнародної організації з питань міграції (МОМ) та низка інших організацій. Ці організації являють собою ієрархію організаційно-правових інститутів, що відповідають нормам міжнародного трудового законодавства.

Активну участь у регулюванні міжнародних міграційних процесів і захисті прав мігрантів бере Міжнародна організація з питань міграції (МОМ) [127]. Представництво МОМ в Україні почало працювати у 1996 р. у м. Києві. Його діяльність спрямована на сприяння усвідомленню можливостей і проблем міграції в Україні, протидії торгівлі людьми, наданню допомоги Уряду України з метою покращення його системи управління міграційними процесами [127]. Представництво МОМ в Україні співпрацює з Державною міграційною службою України, Державною прикордонною службою України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством соціальної політики України, Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та іншими державними установами і громадськими організаціями. У співпраці з Урядом України та українськими громадськими організаціями МОМ відкрило Центри консультування мігрантів (ЦКМ), які є складовою Програми зміцнення потенціалу у сфері управління міграцією, що діє в Україні з 2005 р. ЦКМ надають інформацію про законні шляхи міграції, включаючи трудову міграцію; візові процедури та умови отримання віз; ризики нелегальної міграції тощо [128; 181].

Одне з провідних місць серед міжнародних організацій посідає Міжнародна організація праці (МОП), діяльність якої полягає у розширенні можливостей жінок і чоловіків займатися гідною та продуктивною працею в атмосфері свободи, рівності, безпеки та людської гідності та передбачає тристоронню співпрацю за участю представників роботодавців, організацій трудящих і представників урядових структур. В Україні МОП працює з початку 1990-х років та надає допомогу Урядові в експертній оцінці законопроектів, ознайомленні урядовців, представників профспілок і роботодавців із міжнародними стандартами статистики праці та її національною систематизацією [36].

Представництво Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців в Україні, Білорусі та Молдові (УВКБ ООН) – це агентство системи Організації Об'єднаних Націй, що займається захистом та підтримкою біженців, сприяє їхній інтеграції, добровільному поверненню на батьківщину чи переселенню до третьої країни.

До головних функцій інститутів міжнародних структур та організацій можна віднести регулюючу (регулювання міжнародних міграційних процесів і захист прав мігрантів), посередницьку (надання допомоги Уряду України з метою покращення його системи управління міграційними процесами; розширення міждисциплінарних зв'язків щодо формування та функціонування міжнародного ринку праці), соціальну та правозахисну (проти дія торгівлі людьми та захист прав мігрантів).

Регулювання територіальної мобільності молоді державою також здійснюється через розвиток *інституту ліцензування посередницької діяльності із працевлаштування за кордоном*. Цей інститут реалізує посередницьку та контролюючу функції, які полягають у наданні права суб'єкту господарювання здійснювати посередництво у працевлаштуванні громадян за кордоном та у здійсненні контролю за дотриманням суб'єктами господарювання відповідних ліцензійних умов.

Ця діяльність регулюється Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. № 222-VIII [190] та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном» від 16 грудня 2015 р. № 1060 [178]. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423 «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» [182] органом ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном та контролем за дотриманням суб'єктами господарювання відповідних ліцензійних умов є Міністерство соціальної політики України. У структуру міністерства входить Департамент ринку праці та зайнятості, де структурною одиницею, яка відповідає за цей напрям, є відділ ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном та з питань трудової міграції. Посередницька діяльність у працевлаштуванні за кордоном здійснюється виключно на підставі ліцензії, яка є єдиним документом дозвільного.

Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство внутрішніх справ України, і який реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [167]. Проте, згідно із Положенням про міграційну службу до основних завдань органів міграційної служби питання трудової міграції взагалі не відноситься.

Також одним із регулюючих органів міжнародної трудової міграції є Міністерство закордонних справ (МЗС) України, яке забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері зовнішніх зносин [181].

Серед інститутів ринку праці можна виділити *інститут профспілок*. Професійна спілка (профспілка) – це добровільна неприбуткова громадська організація, яка об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх

професійної (трудової) діяльності (навчання) [198]. При плановій економіці профспілки були частиною державного управління, тоді як у ринкових умовах, коли ринок праці стає незалежним від держави, з'являються незалежні профспілки, які мають право на проведення страйків, вільне укладання колективних договорів, механізм трьохсторонніх угод між профспілками, роботодавцями і державою. Ці зміни закріплені у Законі України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. № 3356-ХІІ [198].

Серед основних функцій цього інституту варто виділити: правозахисну, яка полягає у захисті прав та інтересів найманих працівників перед роботодавцями; представницьку, яка представляє та захищає інтереси найманих працівників перед роботодавцями; культурно-виховну – укріплення трудової дисципліни; нормативну, яка встановлює та забезпечує норми трудової поведінки; контролюючу, яка здійснюється через контроль за дотриманням законодавства про охорону праці та захист прав працівників.

З метою розвитку й посилення процесів територіальної мобільності молоді потрібна активна участь **інститутів соціального забезпечення**, до них відносимо: інститут освіти та науки, інститут медицини та інститут інфраструктури ринку житла.

Інститут освіти та науки – це сукупність установ/осіб, які забезпечені певними матеріальними та технічними засобами, що забезпечують систему правил, норм, стандартів поведінки учасників освітньої діяльності [58]. Інститут освіти, на думку деяких вчених, включає в себе такі компоненти: «1) органи управління освітою та підвідомчі їм установи та організації; 2) мережу освітніх установ (школи, коледжі, університети тощо), включаючи інститути підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів; 3) творчі спілки, професійні асоціації, наукові та методичні ради та інші об'єднання; 4) установи інфраструктури освіти і науки; 5) підручники та навчально-методичні посібники для викладачів і учнів; 6) періодичні видання» [55].

Серед функцій інституту освіти та науки можна виокремити такі: освітня, яка полягає у засвоєнні молоддю наукових знань, формуванні професійних вмінь і навичок, отриманні досвіду, формуванні моральних норм і правил, стандартів і традицій соціальної і трудової поведінки; інформаційна – реалізується через залучення молоді до збирання, засвоєння та використання суспільно-корисної інформації з метою реалізації її у своїй професійній кар'єрі в майбутньому; професійно-економічна – виконується шляхом задоволення власних і суспільних потреб у відтворенні різних категорій працівників, залучення молоді до праці та її підготовки до виконання різних видів професійної діяльності; інтегруюча – полягає в інтеграції молоді у соціальну систему; соціальна – реалізується через соціалізацію особистості, адаптацію молоді до соціальних відносин, суспільного життя [155; 35]; науково-дослідна – полягає у проведенні системних наукових досліджень [238]; інноваційна – сприяє змінам і розвитку суспільства, забезпечує втілення у життя нових технологій та створення однакових можливостей для територіальної мобільності усіх категорій молоді; виховна – забезпечує процес гармонізації і вдосконалення людських якостей, формує новий тип особистості; селекційна – сприяє соціальній мобільності молоді, створює можливості просування вгору на вищий соціальний щабель; стимулююча – допомагає молоді отримати навички самостійної роботи з різними інформаційними джерелами.

Отже, інститут освіти та науки сприяє змінам і розвитку суспільства, а також забезпечує втілення у життя нових технологій та створення однакових можливостей для територіальної мобільності молоді.

Ще одним із соціальних інститутів є *інститут медицини*, який включає установи (лікарні, санаторно-профілактичні заклади, аптеки, підприємства із виробництва лікувальних засобів та інструментарію, санітарно-гігієнічні заклади тощо), страхову медицину та платну медичну допомогу; медичних працівників, які задовольняють соціальні потреби, та їхню підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації; сукупність норм і стандартів із забезпечення здоров'я та взаємовідносин між медичними працівниками та пацієнтами [214]. Цей інститут

забезпечує ринок праці здоровою та активною робочою силою, схильною до територіальної мобільності. Серед функцій інституту медицини виділяємо соціальну, інформаційну та регулюючу. Ці функції реалізуються через лікування, профілактику та реабілітацію молоді; охорону та підтримку здоров'я молоді; трансляцію молодій людині норм здорового способу життя; збереження та зміцнення фізичного й психічного здоров'я молоді задля виконання своїх соціальних ролей на ринку праці.

Інститути (інфраструктури) ринку житла є невід'ємною складовою інституційного забезпечення територіальної мобільності молоді. Цей інститут є важливою складовою сучасних економічних систем та виконує низку функцій: соціальну (сприяє утворенню нових робочих місць, знижує соціальну напругу в суспільстві); адаптаційну, яка реалізується через формування житлового фонду, розвиток іпотечних й орендних форм житлового забезпечення; економічну (пільгове кредитування молодих сімей, ціноутворення на житлові послуги).

Доступність і розвиненість ринку житла сприяє територіальним переміщенням людини, тоді як нерозвиненість цього ринку, навпаки, стримує цей процес. З метою підвищення територіальної мобільності молоді необхідно розвивати іпотечні й орендні форми житлового забезпечення, сприяти формуванню фонду соціального житла, який в Україні досі розвивається повільно. Зокрема, для забезпечення житлом молодих громадян було створено Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву [203], який реалізує програму пільгового довготривалого кредитування молодих сімей.

Інститути культури спрямовані на формування та поширення матеріальних і духовних цінностей, які забезпечують реалізацію потреб і соціальних інтересів людини. Культура як соціальний інститут реалізує свою діяльність через творчу функцію, функцію накопичення, збереження, передачі знань, вмінь, норм поведінки, ціннісно-нормативну функцію, комунікативну функцію, світоглядну функцію, адаптаційну функцію та функцію соціального контролю [114]. Ці функції сприяють процесу інтеграції молодої людини у нове

соціально-культурне середовище та активізують процес прийняття нових звичаїв і форм поведінки, формування та поширення матеріальних і духовних цінностей. Цей інститут поєднує у собі інститути дозвілля та відпочинку, які включають кінотеатри, бібліотеки, театри, клуби, музеї, виставкові зали, картині галереї, молодіжні центри тощо.

Варто зазначити, що молодіжні центри або молодіжні простори є осередком практичної молодіжної роботи та об'єднання суспільно активної молоді, які забезпечують роботу з молоддю як у містах, так і в сільських і селищних територіальних громадах. Робота молодіжних центрів регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі» від 20 грудня 2017 р. № 1014 [132]. Молодіжні центри або молодіжні простори організують діяльність тематичних гуртків і клубів за інтересами, проводять різні інформаційні кампанії та надають інформаційні та консультаційні послуги, допомагають молоді у виборі професії та підвищенні її рівня професійних знань і вмінь, сприяють соціалізації та адаптації молоді до суспільного життя.

Інститути масових комунікацій підвищують інформаційну культуру молоді, зміцнюють норми суспільної моралі, впливають на формування цивілізаційної системи цінностей через значну кількість джерел (телебачення, радіомовлення, друкарську продукцію, Інтернет тощо). Інститути масових комунікацій, перш за все, виконують інформаційні функції, а також освітні, соціальні та адаптаційні функції. Розвиток інститутів масових комунікацій розширює можливості отримання інформації та доступу до інфраструктури ринку праці, що впливає на підвищення рівня територіальної мобільності молоді.

Отже, територіальна мобільність молоді має тісний зв'язок з поняттям формальних інститутів, а останні, в свою чергу, визначають межі взаємодії її суб'єктів.

Також значну роль у розвитку територіальної мобільності молоді здійснюють *неформальні інститути*. Ці інститути формують морально-етичні

цінності, звичаї, переконання, табу, традиції, моральні та етичні норми, відображаючи загальний цивілізаційно-культурний рівень індивіда та суспільства в цілому. Серед основних неформальних інститутів можна виділити інститут міграційних мереж та інститути звичаїв, традицій, цінностей, моралі.

Інститут міграційних мереж впливає на трансформацію усіх інститутів територіальної мобільності молоді.

Міграційна мережа – це комплекс міжособистісних зв'язків, які існують між мігрантами та потенційними мігрантами в країнах призначення і країнах походження. Такі зв'язки можуть підтримуватися родинними зв'язками, країною походження, дружбою [45], а також національно-культурними центрами або осередками, які допомагають мігрантам адаптуватися. Міграційна мережа є однією із форм соціального капіталу, яку мігрант використовує для доступу на міжнародний ринок праці [18].

Інститут міграційних мереж виконує інформаційну, соціальну, адаптаційну та комунікативну функції. Ці функції реалізуються через надання доступу до міжнародних ринків праці та освітніх послуг, допомогу в адаптації до умов в іншій країні або іншому регіоні, забезпеченні зв'язків, спілкуванні, взаємодії між людьми за рахунок певної організації їх спільної життєдіяльності. Цей інститут сприяє підвищенню територіальної мобільності молоді, а також знижує міграційні витрати та ризики міграційного руху.

Серед **інститутів звичаїв, традицій, цінностей, моралі** можна виділити: національні, релігійні, місцеві та сімейні традиції; звички людей; інститут взаємовідносин на ринку праці; інститут дискримінації.

Інститут взаємовідносин на ринку праці виконує регулюючу (регулює відносини між роботодавцями та працівниками на неформальному рівні), адаптаційну (допомагає адаптуватися до неформальних умов праці), комунікативну (забезпечує взаємодію, спілкування і зв'язки між роботодавцями та працівниками за рахунок певної організації їх спільної діяльності) та соціальну (встановлює етичні норми і правила поведінки) функції. У межах цього інституту

забезпечуються неформальні домовленості щодо регулювання тривалості робочого часу, форми та обсягів виплати заробітної плати (тіньові схеми), виникає неформальна форма зайнятості.

У сучасних умовах ринку праці особливу увагу варто приділити *інституту дискримінації*. Іноді виявити дискримінацію важко, але вона проявляється при прийомі на роботу або звільненні, просуванні по службі, оплаті праці тощо. Досі в будь-якій країні при прийомі на роботу існує дискримінація жінок, яка відображається як у розмірі заробітної плати (заробітна плата жінок нижча, ніж у чоловіків), так і при прийомі на роботу (надають перевагу працівникам чоловічої статі). Також можна зустріти й дискримінацію за віком працівника, коли роботодавець воліє брати на роботу осіб віком не старше 40 років. Крім того, актуальною проблемою сучасної економіки є дискримінація молоді на ринку праці, яка має освіту, але не має досвіду роботи за спеціальністю.

Функціями інституту дискримінації є комунікативна та соціальна, які реалізуються через обмеження у доступі та рівних прав молодих людей на ринок праці через відсутність необхідного досвіду роботи, а для молодих жінок – через нижчу заробітну плату або відмову бути прийнятою на роботу після декретної відпустки та догляду за дитиною, а також при наявності у жінки малолітніх дітей.

На противагу інституту дискримінації існує *інститут заборони дискримінації*, який в Україні знаходиться у стадії формування та відноситься до формальних інститутів, а саме інститутів права.

В європейських країнах інститут заборони дискримінації відображається у Директиві Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р. [201] (недискримінація за ознаками расового та етнічного походження), Директиві Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р. (недискримінація за ознаками релігії або переконань, інвалідності, віку або сексуальної орієнтації), Директивах 76/207/ЄЕС від 9 лютого 1976 р. та інших джерелах права ЄС [54] (забезпечення рівноправ'я чоловіків і жінок у професійній сфері), Директива Ради 75/117/ЄЕС від 10 лютого 1975 р. (про наближення законодавств держав-учасниць стосовно принципу рівної

оплати праці чоловіків та жінок). Доповненням до законодавства є рішення Суду Європейського Союзу, до яких належать основні принципи рівності чоловіків і жінок у питанні оплати за рівну працю [54].

В Україні норми, які спрямовані на запобігання та протидію дискримінації у всіх сферах життя, а також і в трудовій сфері, зазначені у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. №5207-VI [177]. Пізніше Верховною Радою України був ухвалений законопроект № 4581 від 13.05.2014 р., яким внесені зміни і доповнення до Законів України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-VI, «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. №2866-IV [174] та до Цивільного процесуального кодексу України. В українському законодавстві неможливо визначити реальний рівень дискримінації, оскільки неможливо порівнювати оплату праці на різних роботах, незалежно від галузі, професії чи посади [54]. Тому концепцію рівної оплати за працю рівної цінності ще потрібно впроваджувати в Україні.

Інститут заборони дискримінації виконує правоохоронну, регулюючу та контролюючу функції. Ці функції реалізуються шляхом усунення нерівності між чоловіками і жінками на ринку праці; принципом рівності чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування, професійного навчання, просування по службі та умовах праці; наданням гарантій забезпечення рівності статей (зокрема надання відпустки за сімейними обставинами для обох статей); встановлення норм і правил компенсації шкоди особами, які постраждали від дискримінації, та передбачає широкий спектр засобів захисту їхніх прав.

Таким чином, вивчення інституційного та законодавчого забезпечення процесу територіальної мобільності молоді дало змогу здійснити класифікацію інститутів, які беруть участь у регулюванні цього процесу, та визначити функції кожного з них, які наведені у Додатку И. З'ясовано, що в Україні взаємодія між формальними і неформальними інститутами в сфері міграційної політики та на ринку праці виявляється не дуже ефективною. Деякі інститути створюють певні

перешкоди, які заважають підвищенню продуктивності та стримують зростання й економічний розвиток як окремих регіонів, так і країни в цілому. Переважно це стосується функціонування таких формальних інститутів, як інститут реєстрації, інститут ринку житла, інститут освіти та інститути ринку праці. Обґрунтована державна та регіональна політика з регулювання територіальної мобільності молоді має передбачати підтримку вищевказаних соціальних інститутів, які сприяють внутрішній і міжнародній міграції населення, а особливо молоді. Узгодження політики регулювання на національному рівні з політикою на місцевому рівні сприятиме підвищенню готовності та здатності молоді до територіальних переміщень.

3.3. Напрями вдосконалення державного регулювання процесу територіальної мобільності молоді

Останнім часом в Україні відбуваються події, які мають значні соціальні та економічні наслідки. Анексія Криму, військові дії на Сході України та окупація частини території Донецької та Луганської областей спричинили нову хвилю внутрішньої та зовнішньої міграції населення та призвели до появи значної кількості вимушених переселенців. Неконтрольовані міграційні потоки (як в середині країни, так і за її межами) потребують від держави невідкладного вирішення цієї проблеми та формування нової політики регулювання територіальної мобільності молоді. Для подолання наявних соціальних та економічних труднощів потрібне ефективне управління цими процесами.

У процесі управління здійснюються різноманітні за своїм призначенням і характером функції. Деякі науковці до загальних функцій управління відносять організацію, прогнозування та моделювання, планування, регулювання, кадрове забезпечення і контроль [31]. Регулювання є однією з основних функцій управління, що охоплює усі об'єкти та процеси в суспільстві, які є значущими для розвитку та існування життєдіяльності людини. Під регулюванням (від лат. *regulo* – приведення у порядок) розуміють таку форму цілеспрямованого впливу, яка зорієнтована на підтримку рівноваги в управлінському об'єкті та на його

розвиток шляхом застосування певних методів та інструментів [50]. Отже, *регулювання* – це цілеспрямований вплив на усі суб'єкти та процеси в суспільстві з метою внесення порядку та контролю за їхньою діяльністю.

Суть процесів регулювання відображається в таких поняттях як «державне регулювання», «економічне регулювання», «соціальне регулювання», «саморегулювання» [95]. Розглянемо кожне з них окремо.

Під державним регулюванням розглядають «сферу діяльності органів державної влади щодо цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів господарювання шляхом застосування різноманітних методів і засобів» [162]. Виходячи з цього, *державне регулювання* – це діяльність держави через комплекс заходів адміністративного, правового, економічного та організаційного характеру, спрямованих на підтримку та захист суб'єкта процесу регулювання, на контроль за дотриманням цим суб'єктом встановленого законодавства.

Державне регулювання економіки трактують як «втручання державних органів влади за допомогою різних методів та інструментів у розвиток основних економічних процесів з метою забезпечення позитивних соціально-економічних результатів» [52], як «сукупність форм, методів і засобів впливу на економіку, що охоплюють економічні відносини, які склалися між суб'єктами та об'єктами регулювання» [122]. Таким чином, *економічне регулювання* – це втручання держави за допомогою фінансових, податкових, адміністративних і правових інструментів у процес керування суб'єктами економічної діяльності в напрямку розвитку, підтримки та контролю за економічними процесами в країні.

Термін «*соціальне регулювання*» у науковій літературі трактується як вплив громадянського суспільства та держави на поведінку суб'єктів процесу регулювання через сукупність соціальних інструментів з метою упорядкування соціальних відносин, врегулювання конфліктів і забезпечення компромісу [72]. Соціальне регулювання здійснюється за допомогою таких інструментів як моральні, релігійні, правові норми, правовідносини, звичаї.

До того ж значну роль у регулюванні територіальної мобільності молоді відіграє *саморегулювання*. У сфері підприємницької та економічної діяльності під саморегулюванням розуміється самостійна та ініціативна діяльність недержавних інститутів з метою розробки і встановлення правил поведінки та контролю за виконанням цих правил [135]. Підґрунтям саморегулювання є ідея виконання особами, що діють на визначеному ринку, правил і стандартів, які встановлюються і розробляються не державою, а самими особами [62]. Отже, саморегулювання територіальної мобільності – це процес самостійної діяльності недержавних інститутів з метою ефективного регулювання територіальної мобільності через правила та стандарти поведінки, які розробляються та встановлюються цими інститутами.

Виходячи з вищевикладеного, *державне регулювання територіальної мобільності молоді* – це система методів, інструментів та інститутів у межах держави, що сприяють територіальному переміщенню молодої людини на основі пізнання прав, закономірностей і тенденцій розвитку з метою оптимального розподілу молодіжного трудового потенціалу на певній території.

Головним інструментом державної політики щодо регулювання процесу територіальної мобільності молоді є міграційна політика, яка здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства з метою регулювання процесу територіального переміщення населення як в межах країни, так і за її межами [159; 256]. Якщо ми говоримо про молодь, то додатковим інструментом регулювання територіальної мобільності молоді є молодіжна політика, яка представлена «системною діяльністю держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України» [175]. **Об'єктом** молодіжної політики виступає молодь, серед

якої спостерігається висока внутрішня та зовнішня територіальна мобільність, що було виявлено у попередньому розділі. **Суб'єктами** молодіжної політики виступають, перш за все, держава, державні органи, громадські організації та об'єднання, соціальні інститути (освіта, культура, сім'я тощо), а також окремі громадяни та сама молодь [259].

Результати проведеного нами аналізу у попередніх розділах свідчать про те, що основними перешкодами для реалізації територіальної мобільності молоді є адміністративні бар'єри, відсутність інформації про ринки праці, нерозвиненість ринку житла та нестача грошей на переїзд. Зазвичай молодь є найбільш мобільною частиною населення, проте саме молоді спеціалісти мають низькі доходи, а ті, що не працюють, їх зовсім не мають, що є одним із вагомих обмежувачів їхньої мобільності. Серед проблем, які виникають в молодіжному середовищі, потрібно виділити: відсутність мотивів і навичок до самостійного отримання знань; відсутність вакансій на ринку праці за отриманою спеціальністю; складність і тривалість переходу молоді від навчання до роботи; повільні темпи розвитку молодіжного підприємництва; недостатнє застосування потенціалу неформальної освіти з метою підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці; низький рівень профорієнтаційної роботи серед молоді [208], а особливо в напрямку інформування молоді про затребувані на ринку праці професії.

З метою ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді необхідно, перш за все, сформулювати план дій щодо вдосконалення регулювання територіальної мобільності молоді. Для цього необхідно визначити завдання, напрями, принципи та інструменти, які дадуть змогу сформулювати міграційну та молодіжну політику щодо регулювання територіальної мобільності молоді.

Отже, для розробки плану дій щодо вдосконалення регулювання процесу територіальної мобільності молоді можна визначити такі **пріоритетні завдання** державного регулювання цього процесу, як: забезпечення умов для молоді щодо

досягнення гідного освітнього та професійного рівня; сприяння молоді у виборі професії і покращення якості профорієнтаційних послуг; сприяння працевлаштуванню, розвитку самозайнятості та гідному рівню життя молодого покоління; збереження та розвиток вже сформованого в Україні молодіжного трудового потенціалу.

Основними **напрямами** поліпшення регулювання процесу територіальної мобільності молоді, на яких базуються інструменти та засоби реалізації державної міграційної та молодіжної політики, мають бути:

- вдосконалення нормативно-правової бази, що сприяє ефективному регулюванню процесу територіальної мобільності молоді;
- розвиток інформаційної політики з метою інформування молоді про стан і потреби ринку праці як в окремих регіонах України, так і в країні в цілому, розширення профорієнтаційної роботи, а також підвищення обізнаності щодо безпечних каналів працевлаштування за кордоном;
- формування необхідних інститутів та організаційних структур управління, визначення і вдосконалення їхніх функцій у сфері міграційної та молодіжної політики;
- забезпечення наукового супроводу питань регулювання територіальної мобільності молоді;
- удосконалення процедури розробки та реалізації молодіжної політики (оцінка ситуації; розробка та впровадження політики; моніторинг і контроль).

Механізм регулювання процесу територіальної мобільності молоді ґрунтується на загальному розумінні закономірностей, принципів, форм, методів та інструментів, якими керуються при формуванні міграційної та молодіжної політики. До **основних принципів** регулювання цих процесів відносять: законність; ефективність; регіональність; захист прав і свобод особистості; послідовність; результативність; вирішення соціальних, економічних, культурних проблем молоді; комплексність (взаємодія органів законодавчої і виконавчої

влади з органами місцевого врядування та громадськістю); раціональний територіальний перерозподіл молодіжного трудового потенціалу [57].

Принципи державного регулювання територіальної мобільності здійснюються через *методи прямого регулювання* (нормативно-правові акти, цільові комплексні програми, державний бюджет) та *методи непрямого регулювання* (інструменти бюджетно-фінансової, грошово-кредитної, інвестиційної, інноваційної політики держави) [122].

Кожен з методів державного регулювання має певний комплекс **інструментів**, які використовуються для впливу на об'єкт з метою його зміни або отримання корисного ефекту.

Адміністративно-правовий вплив державного регулювання представлений такими інструментами, як закони і нормативно-правові документи. Такий вплив здійснюється шляхом формування, удосконалення та реалізації національного законодавства з питань міграції, приведення його у відповідність до міжнародних норм і вимог; приєднання до багатосторонніх міжнародних договорів із питань праці й соціального захисту трудових мігрантів, контролю та забезпечення їх реалізації; укладання міждержавних і міжурядових договорів щодо працевлаштування мігрантів; співробітництва прикордонних регіонів сусідніх країн щодо розвитку прикордонної міграції та регулювання переміщень громадян та їхньої трудової діяльності за межами держави; укладання договорів та досягнення домовленостей щодо умов перетину кордонів та перебування громадян на території інших держав; взаємну співпрацю щодо відкриття закордонних філій банків, протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції [117].

Як організаційні методи державного регулювання держава може використовувати інформаційну політику через створення інформаційних центрів, надання консультаційних послуг, проведення інформаційних кампаній щодо основних прав та обов'язків, умов працевлаштування та проживання, наявності вакансій на національному і регіональному рівнях тощо [258]. Також організаційним інструментом в регулюванні цього процесу можуть виступати

«міграційні мережі», як комплекс міжособистісних зв'язків, які існують між мігрантами та потенційними мігрантами в місці (країні) призначення і місці походження.

Серед інструментів економічної політики регулювання територіальної мобільності молоді можуть бути: матеріальне стимулювання і санкції; регулювання заробітної плати [258]; надання пільг роботодавцям, які працевлаштовують молодь на перше робоче місце; підтримка і розвиток підприємництва та самозайнятості серед молоді шляхом надання кредитів або податкових пільг. Ці інструменти реалізуються через фінансові та податкові методи.

Як інформаційний інструмент регулювання процесу територіальної мобільності молоді можна використовувати інформаційні бази, інформаційно-комунікаційні технології (мережа Інтернет, радіо- та телепередачі тощо), програми обміну молоді, програми підробітку влітку, здійснення моніторингу молодіжного середовища, проведення соціологічних досліджень та здійснення науково-обґрунтованого аналізу. На національному та регіональному рівнях реалізації молодіжної міграційної політики може бути використано територіальний маркетинг для формування та покращення іміджу та привабливості, підвищення конкурентоспроможності регіону або країни в цілому [261]. За допомогою цього механізму впливу на зовнішнє середовище можна залучити молодь в регіон або стимулювати зворотну зовнішню міграцію, а за допомогою впливу на внутрішнє середовище закріпити молодь у регіоні або країні походження.

Серед соціально-психологічних інструментів регулювання територіальної мобільності молоді важливу роль відіграє розробка та реалізація регіональних цільових програми у сфері молодіжної і міграційної політики, соціальні програми з допомоги незаможним прошаркам молоді, цільові комплексні програми, спрямовані на профорієнтацію молоді, програми адаптації та інтеграції молодих мігрантів і внутрішньо переміщених осіб та членів їхніх сімей.

Все вищесказане дає змогу нам сформувати механізм регулювання процесу територіальної мобільності молоді (див. рис. 3.5), де певні інструменти системи регулювання процесу територіальної мобільності молоді можуть реалізовуватися виключно на національному рівні, інші – тільки на регіональному чи місцевому рівнях, а є такі, що можуть реалізуватися на всіх рівнях регулювання.

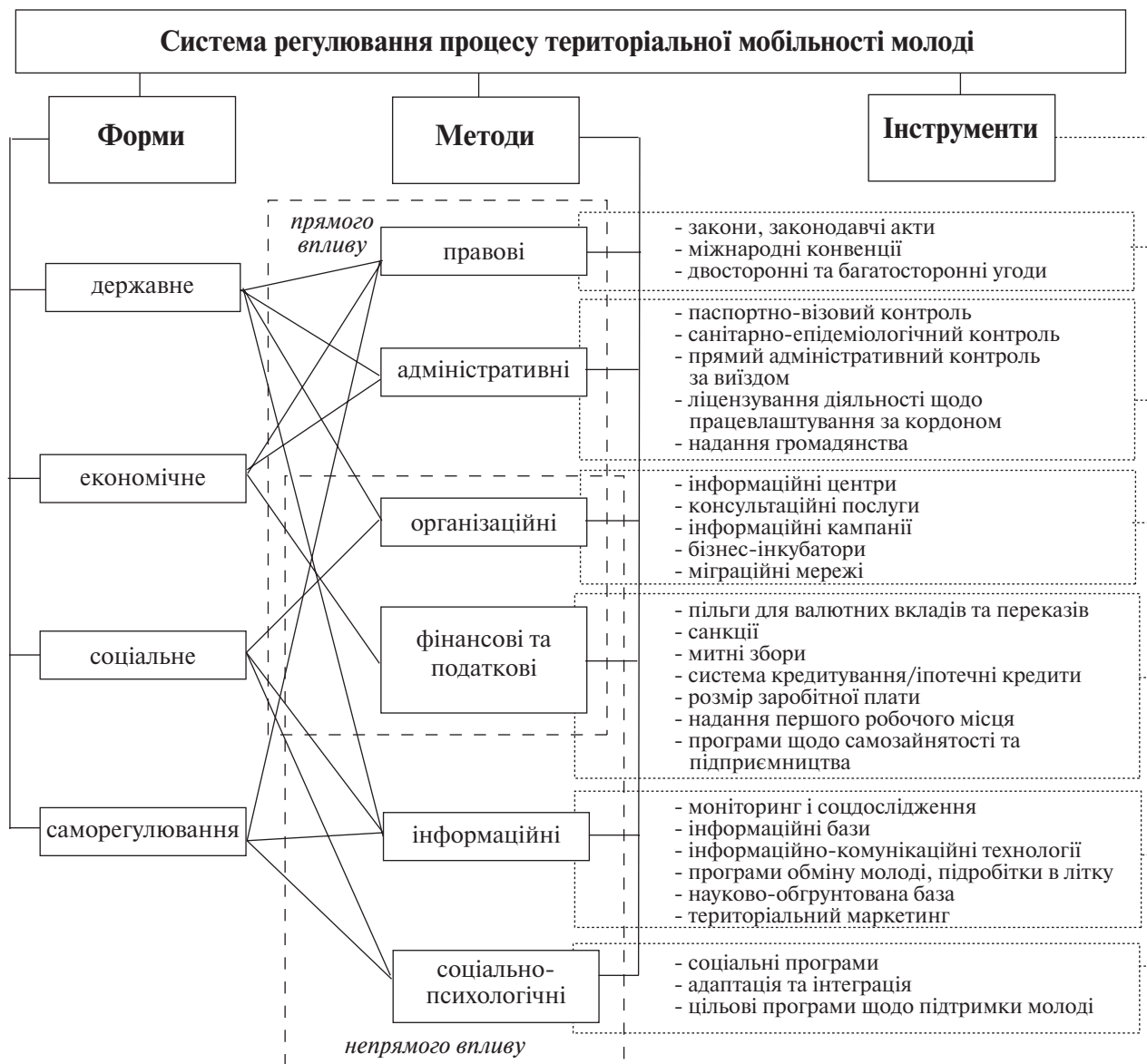

Рис. 3.5. Формування механізму регулювання процесу територіальної мобільності молоді

Джерело: узагальнено автором.

Регулюючий вплив держави на процес територіальної мобільності молоді не повинен перешкоджати вільному руху молоді, але й не повинен сприяти

неконтрольованому переміщенню трудового потенціалу та нелегальній міграції. Окрім позитивного економічного ефекту від територіальної мобільності молоді, необхідно враховувати й певні негативні ефекти. Наприклад, додаткові фінансові витрати, які лягають на державний бюджет приймаючого регіону або країни.

Державне регулювання на національному та міждержавному рівнях може спиратися на селективний підхід, коли вводять кількісне обмеження для в'їзду осіб певної національності, професії або навіть статі. Також можуть реалізуватися державні програми щодо обмеження притоку робочої сили або створення умов для повернення тимчасових трудових мігрантів на батьківщину.

На регіональному рівні державна політика з регулювання територіальної мобільності молоді має реалізуватися через розробку та реалізацію регіональних програм з урахуванням особливостей цієї категорії населення, а також особливостями соціально-економічного розвитку та територіального розташування регіону, тенденцій, обсягів та інтенсивності міграційних процесів молоді в цьому регіоні. Основним інструментом регіональної політики в сфері регулювання територіальної мобільності молоді можна вважати усунення дисбалансу соціально-економічного розвитку регіонів. Важливим також є стимулювання переміщення молоді з регіону з високим рівнем безробіття до регіону, де є попит на робочу силу, сприяння максимальній мобільності молоді через гнучку систему професійного навчання, підготовку фахівців відповідно до сучасних вимог ринку праці, розвиток інфраструктури та транспортного сполучення.

З метою забезпечення умов для молоді щодо досягнення гідного освітнього та професійного рівня важливим є підвищення якості освітніх послуг згідно досягнень національного й світового розвитку науки і техніки та удосконалення системи формування державного замовлення. У цьому випадку державна політика у сфері освіти має спрямувати свої зусилля на оновлення структури та змісту переліку спеціальностей відповідно до потреб сучасного ринку праці, а також запроваджувати систему безперервного навчання населення впродовж

усього життя. Крім того, у часи швидкого розвитку науки та техніки виникає нагальна потреба у введенні до освітнього процесу нових професій, які мають забезпечувати потреби підприємств та організацій у спеціалістах із новітніх технологій.

З метою вільного доступу молоді до отримання якісної освіти та підвищення професійно-кваліфікаційного рівня одним з механізмів впливу може стати створення системи кредитування навчання через цільові державні програми та надання пільг комерційними банками та роботодавцями, які фінансують освітні послуги.

На регіональному рівні необхідно формувати систему перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів через скоординовану роботу регіональних служб зайнятості та органів управління освітою в регіоні (інформування про наявну та перспективну структуру робочих місць, якісний склад незайнятої молоді тощо). Потрібно стимулювати внутрішню територіальну мобільність молоді для отримання вищої освіти шляхом створення належної соціальної інфраструктури для студентів (гуртожитків, їдалень, бібліотек тощо), запровадження обмінів між закладами освіти різних регіонів, надання субсидій на житло молодим сім'ям та науковцям. Нагальним є розвиток транспортного сполучення у сільській місцевості, що призведе до підвищення зайнятості сільської молоді та залучення її до ринку праці міст, де є вільні робочі місця.

В умовах децентралізації влади актуальним є регулювання процесу територіальної мобільності молоді, тому що саме місцева влада має найбільший вплив на внутрішню міграцію та вирішення проблем розвитку регіону. Майже в усіх областях України спостерігаємо суттєвий відтік молоді до міст з сільської місцевості, де існує багато соціальних і економічних проблем. Проте не завжди така міграція є можливою, тому що в містах ринок житла залишається недоступним для звичайних громадян як за ціною оренди, так і за вартістю купівлі, що стримує територіальну мобільність молоді.

Недостатня практика та досвід не дають змоги молоді знайти роботу після закінчення закладів вищої освіти. Активізація роботи щодо вдосконалення системи професійної освіти на загальнодержавному рівні потребує перегляду планів прийому та випуску, освітніх програм закладів освіти усіх рівнів акредитації з метою скорочення підготовки спеціалістів і кваліфікованих працівників за професіями, які найменш затребувані на ринку праці.

З метою *сприяння молоді у виборі професії і покращення якості профорієнтаційних послуг* важливим кроком має стати поліпшення інформаційного забезпечення як державних структур, так і молоді шляхом розроблення та реалізації цільових комплексних програм, спрямованих на профорієнтацію молоді в залежності від потреб ринку праці. Потребує посилення координаційна діяльність служби зайнятості із закладами освіти щодо перепідготовки незайнятої молоді за робітничими професіями та впровадження постійного прогнозування ринку праці за його кваліфікаційними та структурними ознаками. Дуже важливим є підвищення ефективності профорієнтаційних послуг і рівня довіри молоді до них.

Зокрема, потрібне створення загальнодоступної програми, де буде передбачено певний об'єм інформації, який забезпечить ефективний контроль і виконання програм для молоді, що шукає роботу. Наприклад, МОП для Азійської регіональної програми про міжнародну робочу силу розробило нескладну комп'ютерну інформаційну систему, словник 908 професійних термінів і гнучку класифікацію робітників [134]. Саме така комп'ютерна програма дасть змогу мати аналітичні дані щодо напрямів передбачуваних робіт, розподілу різних категорій робочих за регіонами призначення в країні за віком, статтю, секторами працевлаштування та за багатьма іншими параметрами.

Міністерством молоді та спорту України за підтримки Програми розвитку ООН в Україні у 2015 р. розроблено сайт «Моя кар'єра» (www.mycareer.org.ua), що мав би надавати інформацію про ринок праці та актуальні професії, можливості для розвитку власної кар'єри молоді. На сайті розміщено

ліцензований міжнародний тест для визначення інтересів, вмінь та навичок і вибору майбутнього напрямку навчання [211]. Проте сайт не містить повноцінної інформації щодо зазначених напрямів, не надає молоді розуміння професії, яку вони б хотіли обрати. На ньому відсутня інформація щодо затребуваних на ринку праці спеціальностей; інформація про зміст, характер і сферу обраних професій; відсутні корисні посилання на сайти щодо стажування, пошуку роботи тощо.

Регулювання процесу територіальної мобільності молоді також потребує науково-обґрунтованої бази, яка може бути реалізована через тісну співпрацю Міністерства молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України та інших відомств з науково-дослідними установами та організаціями. Така співпраця дасть змогу ґрунтовно вивчити досвід зарубіжних країн щодо збереження та розвитку молодіжного трудового потенціалу; аналізувати стан і робити прогноз наслідків регулювання територіальної мобільності молоді; проводити прикладні дослідження з молодіжної політики; науково обґрунтувати управлінські рішення у сфері молодіжної політики щодо регулювання територіальної мобільності молоді.

Не менш важливим для регулювання процесу територіальної мобільності молоді є моніторинг стану молодіжного середовища, інформаційними джерелами для якого є: адміністративні статистичні дані; обстеження підприємств з питань статистики праці, статистики міграційного руху (статистичний аналіз чисельності та складу населення); перепис населення; вибіркове обстеження домогосподарств; соціологічні дослідження.

Ефективна молодіжна політика потребує повної і достовірної статистичної інформації. Однак сучасна статистика має деякі недоліки. Останній перепис населення проводився у 2001 р., що вносить похибки у подальші розрахунки як статистичної інформації, так і в репрезентативність соціологічних досліджень. Крім того, офіційна статистика не дає точних даних про чисельність населення, яке працює за кордоном, їхній вік, стать, рівень освіти тощо. Тому інформаційне

забезпечення України в галузі статистики міграції потребує вдосконалення механізму збору та оцінки масштабів зовнішньої трудової міграції.

Ефективному регулюванню територіальних переміщень населення, а особливо молоді, може істотно допомогти інформація, отримана в результаті соціологічних досліджень. Такі результати дають уявлення про причинно-наслідкові зв'язки, взаємовплив явищ, які виникають усередині та між міграційними процесами, допомагають отримати якісну оцінку міграційної ситуації в регіонах та в країні в цілому. Це дасть змогу інтегрувати інформацію про характеристики учасників процесу та особливості їхньої міграційної поведінки в шляхи та методи впливу на них та допоможе управлінцям ухвалювати найоптимальніші рішення.

З метою моніторингу соціально-економічного становища молоді та контролю за ефективною реалізацією Державної цільової програми молодіжної політики потрібна розробка і затвердження Національних показників молодіжної політики. На початку 2016 р. вони були подані на розгляд Міністерству молоді та спорту України. Показники ґрунтуються на теоретико-методологічних засадах оцінки молодіжної політики країн Європейського Союзу та рекомендаціях Економічної та Соціальної Ради ООН «Пропонований набір показників для Всесвітньої програми дій, що стосується молоді» (Комісія соціального розвитку. П'ятдесят перша сесія. 6–15 лютого 2013 р.). Зокрема, показники передбачають збір даних щодо внутрішньої і зовнішньої міграції молоді та розрахунок потенційної і реалізованої територіальної мобільності. Здійснювати збір і розрахунок Національних показників молодіжної політики потрібно щорічно (а окремі показники – раз на два роки), що дасть змогу відстежувати динаміку змін в молодіжному середовищі України та моніторити ефективність заходів, які проводяться в рамках молодіжної політики. У розробці Національних показників молодіжної політики автор брав активну участь.

Досить вагомим чинником регулювання процесу територіальної мобільності молоді є розвиток внутрішнього туризму шляхом запровадження дотацій на

часткове або повне покриття видатків на екскурсії для учнів і студентів, що дасть змогу інтегрувати та асимілювати молодь одних регіонів в культурний простір інших регіонів.

Задля *сприяння працевлаштуванню, розвитку самозайнятості та гідному рівню життя* молоді необхідним є підвищення рівня добробуту всіх верств населення й стандартів оплати праці в Україні, що дасть змогу молоді вільно інвестувати в освіту та підвищувати професійно-кваліфікаційний рівень. У сфері законодавчого забезпечення необхідним є введення зафіксованого механізму щодо запровадження прямих і непрямих пільг роботодавцям, які інвестують кошти в систему професійної освіти, надають робочі місця для виробничої практики і приймають на роботу випускників закладів освіти.

Заходи з підтримки та розвитку самозайнятості мають включати розробку методики реалізації бізнес-плану; надання консультаційної і фінансової допомоги; навчання та підготовку молоді, яка планує зайнятися підприємництвом; створення бізнес-інкубаторів; збір інформації про вакансії; надання допомоги у пошуку роботи; створення нових робочих місць; супровід молодих підприємців та створення умов для їхнього розвитку.

Одним із соціально-психологічних методів регулювання процесу територіальної мобільності молоді можуть бути використані ініціативи віртуального повернення. Дієвою формою «віртуального» повернення є залучення кваліфікованих спеціалістів, які виїхали з країни або регіону, що буде сприяти розвитку регіону походження через обмін знаннями та навичками із тими, хто залишився вдома. Прикладом такого методу, є німецько-молдовський проект «Можливості мігрантів для розвитку молдовської системи охорони здоров'я», який був реалізований у рамках спільного проекту ЄС та ООН «Міграція в цілях розвитку» у жовтня 2009 р. – квітня 2011 р. Мета цього проекту полягала у вивченні потенціалу молдовської діаспори лікарів (як вчених, так і практиків) з розвитку молдовської системи охорони здоров'я [97].

Вагомим заходом зростання територіальної мобільності молоді є розвиток іпотечних кредитів. Але на даний час в Україні високі ціни на нерухомість і великі відсотки на кредити не дають змогу населенню, а особливо молоді, користуватися даним видом банківських послуг.

Територіальна мобільність є природною реакцією людини на несприятливі умови на території проживання або місці прикладання праці. Держава в цьому випадку має покращувати ситуації на внутрішньому ринку праці, збільшувати кількість робочих місць, надавати існуючим та новоствореним робочим місцям привабливості для молоді, насамперед за рівнем оплати праці, підвищенням їх престижності та задовільної організації та умов праці.

Для збереження та розвитку молодіжного трудового потенціалу молодіжна, соціальна та міграційна політики повинні комплексно спрямовувати свої дії на соціально-економічні заходи держави, заходи місцевих органів влади, бізнес-сектору та інших організацій для формування національних цінностей, які допоможуть знизити рівень еміграційних настанов серед молодого покоління та підвищити мобільність молоді в межах країни.

На національному рівні необхідно сприяти підвищенню соціальної захищеності українських працівників-мігрантів за кордоном та розширенню можливостей легального працевлаштування українських громадян. Потрібно сприяти зворотній зовнішній міграції молоді через запровадження грантів, програм підтримки та додаткових пільг при працевлаштуванні або відкритті власної справи для молоді, яка повертається з-за кордону після навчання або працевлаштування.

Задля збереження і розвитку молодіжного трудового потенціалу сільських територій необхідним є запровадження матеріальних і соціальних стимулів для молоді під час працевлаштування у сільській місцевості, залучення молоді до сезонних робіт у сільській місцевості, стимулювання сільськогосподарських виробників, які працевлаштовують молодь.

Реалізація державної молодіжної політики у напрямку регулювання територіальної мобільності молоді буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності молоді, зростанню рівня освітньої та професійно-кваліфікаційної мобільності, покращенню трудового потенціалу, активізації громадської позиції та поліпшенню якості освітніх послуг. Молодіжна політика має стати саме тим інструментом допомоги всім категоріям молоді для вільного розвитку їхніх здібностей, отримання якісної освіти, реалізації трудового потенціалу, запобігання та подолання структурного та регіонального безробіття. Іншим напрямом має стати підтримка і розвиток підприємництва та самозайнятості серед молодого покоління. З метою розв'язання зазначених проблем державної молодіжної політики щодо збереження та розвитку молодіжного трудового потенціалу потрібно спрямовувати на створення відповідних умов і можливостей ефективного збільшення та реалізації потенціалу молоді.

Міграційна політика стосовно молоді має реалізуватися як взаємозв'язок соціально-економічної політики, політики у сфері інформації і комунікацій, молодіжної політики та політики у сфері освіти та науки з урахуванням сучасних інноваційних розробок. Регулювання процесу територіальної мобільності молоді має відбуватися з урахуванням факторів, які впливають на ухвалення молоддю рішення про переміщення. У зв'язку з цим має проводитися регулярне комплексне вивчення територіальної мобільності молоді з урахуванням специфічних чинників, які властиві саме цій віковій категорії населення, з метою розробки політики, що відповідає соціально-економічному розвитку регіону, потребам ринку праці в робочій силі, інноваційним можливостям і потенціалу виробництва регіону, максимальному рівню престижу та конкурентоспроможності регіону або країни в цілому, та, відповідно, пріоритетів державної чи регіональної цільової програми, спрямованої на розвиток молоді.

Враховуючи вищевикладене та результати анонімного експертного опитування щодо наслідків міграції і прогнозування територіальної мобільності

молодого покоління в Україні, можна сформулювати основні рекомендації щодо регулювання цього процесу:

1) у сфері правового забезпечення:

на національному рівні:

- удосконалення законодавства з регулювання міграційних процесів із урахуванням міжнародного досвіду та міжнародних стандартів;
- удосконалення державної міграційної політики у напрямку стимулювання повернення мігрантів до України;
- укладання двосторонніх та багатосторонніх угод щодо соціального захисту українських мігрантів між зацікавленими країнами та створення механізмів їхнього виконання;
- внесення до Державної програми молодіжної політики як пріоритету молодіжної політики такого напрямку, як сприяння й активізація територіальної мобільності молоді з метою створення сприятливих умов для розвитку і самореалізації української молоді;
- внесення змін та доповнень до примірного Положення про відділ освіти, молоді та спорту виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади, що стосуються молодіжної сфери;

на регіональному рівні:

- удосконалення регіональної міграційної політики у напрямку підвищення територіальної мобільності молоді та стимулювання повернення мігрантів в регіони, залучення їх до розбудови економіки регіонів;

2) у сфері інституційного (адміністративного) забезпечення:

на національному та регіональному рівнях:

- посилення міжвідомчої координації стосовно регулювання територіальної мобільності молоді;
- зменшення масштабів трудової еміграції молоді через виявлення чинників, які сприяють трудовій міграції за кордоном, та впровадження механізмів їхнього послаблення;

– розвиток громад як самостійних суб'єктів управління з метою створення та забезпечення умов для молоді щодо досягнення гідного освітнього та професійного рівня, соціального становлення та розвитку особистості;

3) у сфері організаційного забезпечення:

на національному та регіональному рівнях:

– підвищення ефективності профорієнтаційних послуг із урахуванням потреб сучасного ринку праці;

– посилення координаційної діяльності служби зайнятості із закладами освіти щодо перепідготовки незайнятої молоді за робітничими професіями;

на рівні об'єднаних територіальних громад:

– співпраця представників місцевих органів виконавчої влади/місцевого самоврядування та бізнес-сектору об'єднаних територіальних громад із закладами вищої і професійної освіти щодо навчання молоді громад в цих закладах та організація стажування студентів на підприємствах, організаціях цих ОТГ;

– активізація молодіжної участі на рівні громади (залучення молоді до ухвалення рішень, підготовка молодих людей до громадянсько-активної діяльності);

4) у сфері економічного забезпечення (фінансового, податкового):

на національному рівні:

– підвищення рівня добробуту всіх верств населення й стандартів оплати праці в Україні;

– введення законодавчо зафіксованого механізму щодо запровадження прямих і непрямих пільг роботодавцям, які інвестують кошти в систему професійної освіти, надають робочі місця для виробничої практики і приймають на роботу випускників закладів освіти;

– введення ефективних механізмів і нових підходів до працевлаштування випускників і молоді на перше робоче місце;

– забезпечення стажування студентів закладів вищої та професійної освіти, які завершили навчання за відповідною спеціальністю;

- впровадження інноваційних технологій і розвиток високотехнологічних виробництв, що дасть змогу підвищити продуктивність праці та сприяти економічному розвитку країни та регіонів;

- розробка системи заходів, спрямованих на стимулювання молоді до роботи в Україні, у тому числі через розвиток молодіжного підприємництва (зокрема шляхом інвестування діяльності малих і середніх підприємств, заснованих молодими підприємцями) та участі в громадських роботах;

- реалізація заходів щодо надання пільг молоді, яка повернулася з-за кордону, при працевлаштуванні в Україні та відкритті власної справи;

на регіональному рівні:

- створення нових регіональних економічних центрів та розвиток регіональної економіки;

- залучення інвестицій в економіку регіону, що дасть змогу створювати нові робочі місця для молоді та підвищувати соціально-економічне становище;

- створення сприятливих умов молоді для започаткування бізнесу та організації власної справи;

- створення висококваліфікованих та добре оплачуваних робочих місць в промисловому та сільськогосподарському секторі економіки;

на рівні об'єднаних територіальних громад:

- запровадження матеріальних і соціальних стимулів для молоді під час працевлаштування у сільській місцевості;

- розвиток молодіжного підприємництва на рівні громади та підтримка підприємницького потенціалу мігрантів шляхом розробки і реалізації цільових програм із залучення заробленого капіталу до започаткування власної справи;

- сприяння у виборі професії для молоді з наданням фінансування на навчання в іншому місті або області з метою майбутнього повернення до попереднього місця проживання, де надалі молоді люди будуть працевлаштовані та забезпечені житлом;

– залучення бізнес-сектору до фінансування підготовки необхідних для них спеціалістів та сприяння у стажуванні та проходженні виробничої практики для студентської та учнівської молоді безпосередньо на виробництві;

5) у сфері соціального забезпечення (освіта, медицина, житло, транспортна інфраструктура):

на національному рівні:

– формування у молодого покоління бажання і вміння до обов'язкового здобуття повної середньої освіти та отримання професійної або вищої освіти;

– формування іміджу закладів освіти, підвищення якості освітніх послуг, які вони надають, відповідно до досягнень національного й світового розвитку науки та техніки;

– створення системи кредитування навчання через цільові державні програми та надання пільг комерційним банкам;

– збільшення можливостей для студентської молоді з метою залучення до освітніх програм «Еразмус+» та інших освітніх програм шляхом розширення інформаційної кампанії про ці програми;

– розвиток співпраці України з іншими країнами та міжнародними організаціями з метою розширення програм обміну студентами, молоддю, молодими науковцями;

– удосконалення системи формування державного замовлення, приведення переліку професій та спеціальностей, за якими проводиться підготовка кадрів, у відповідність до потреб національного й регіональних ринків праці;

– забезпечення молоді можливостями поєднання навчання та працевлаштування через використання механізмів гнучкої зайнятості;

на регіональному рівні:

– налагодження партнерства між закладами вищої освіти і роботодавцями, що дасть змогу покращити практичну підготовку випускників;

– сприяння доступності ринку житла для молоді та поліпшення їхніх житлових умов шляхом розширення послуг державного молодіжного

кредитування, активізації позабюджетних ресурсів для поліпшення житлових умов й підвищення територіальної мобільності молоді;

- розбудова соціальної та транспортної інфраструктури на рівні регіонів;
на рівні об'єднаних територіальних громад:
- розвиток культурно-розважальної інфраструктури (розвиток культурно-побутової сфери, створення молодіжних центрів, молодіжних просторів тощо);
- сприяння доступності ринку житла для молоді шляхом активізації позабюджетних ресурсів для поліпшення житлових умов;
- покращення транспортного сполучення у сільській місцевості, що дасть змогу молоді без перешкод здійснювати маятникову міграцію з метою працевлаштування у містах, де є потреба у робочій силі;

б) у сфері інформаційного забезпечення:

на національному та регіональному рівнях:

- удосконалення міграційної статистики та запровадження систематичних обстежень населення щодо трудової і освітньої міграції з виокремлення вікових груп молоді;
- створення бази даних молоді, яка перебуває за кордоном з метою навчання, стажування, волонтерства або працевлаштування, хоча б тих, які були направлені через рекрутингові агентства, спеціальні програми обміну молоддю та програми стажування;
- розширення інформаційних послуг для молоді щодо потреб ринку праці на найбільш затребувані професії;
- впровадження постійного прогнозування ринку праці за його кваліфікаційними та структурними ознаками;
- посилення інформаційної роботи молодіжних центрів, молодіжних центрів праці та інших осередків по роботі з молоддю;
- вивчення світового досвіду із залучення міграційного капіталу до розвитку та впровадження механізмів і продуктів, орієнтованих на мігрантів, та залучення фінансового сектору до співпраці в таких програмах;

- формування української національної ідеї, виховання у дітей та молоді національних цінностей, що протидіятимуть еміграційним установкам;

- підвищення рівня довіри молоді до профорієнтаційних послуг шляхом проведення інформаційних кампаній;

на рівні об'єднаних територіальних громад:

- підвищення інформаційної роботи молодіжних центрів та інших осередків по роботі з молоддю щодо профорієнтації та можливостей працевлаштування на рівні громади;

- проведення семінарів, тренінгів для молоді зі створення власних цікавих для молоді проектів, які молодь буде втілювати на рівні своєї громади;

- підвищення обізнаності молоді та трудових мігрантів шляхом розповсюдження інформації щодо безпечних каналів працевлаштування за кордоном;

7) у сфері соціально-психологічного забезпечення:

на національному рівні:

- розробка та реалізація програм і заходів на національному та регіональних рівнях щодо збереження й розвитку молодіжного трудового потенціалу;

- розширення державної підтримки молоді шляхом збільшення грантів на навчання та проведення конкурсів молодіжних проектів;

- сприяння залученню молоді до волонтерської роботи, наприклад, шляхом створення Національної волонтерської служби в Україні, впровадження волонтерських проектів для молоді;

- розробка та реалізація цільових комплексних програм, спрямованих на профорієнтацію молоді в залежності від потреб ринку праці;

- розробка програм щодо активізації зворотної міграції та сприяння поверненню молоді, особливо тієї, міграція якої мала інтелектуальний характер;

на регіональному рівні:

- реалізація освітніх програм обміну між регіонами та програм зайнятості для молодого покоління;

- розробка та реалізація цільових програм циркулярної міграції, які базуються на потребах та інтересах регіону;

на рівні об'єднаних територіальних громад:

- запровадження стипендій школярам та премій обдарованій молоді;

- залучення молоді до колегіальних консультативно-дорадчих органів на рівні громади, до ухвалення рішень;

- використання ініціативи віртуального повернення через залучення кваліфікованих спеціалістів, що виїхали з громади та мешкають в інших регіонах України або інших країнах, з метою обміну знаннями та навичками з молоддю, яка залишилась в громаді;

- запровадження підтримки та надання відповідних послуг молоді упродовж усього міграційного циклу (перед виїздом, під час перебування за кордоном і після повернення) з метою адаптації та інтеграції до нових умов.

Висновки до розділу 3

1. Прогнозування процесу територіальної мобільності молоді за результатами опитувань молоді та експертного опитування дало змогу зробити висновок, що найближчі п'ять років буде зростати зовнішня та внутрішня територіальна мобільність молоді. Основним характером зовнішньої міграції української молоді найближчі роки буде навчання за кордоном. Освітня міграція молоді надалі буде переходити у трудову, а можливо й в отримання громадянства тієї країни, до якої буде виїздити молодь. Окрім освітньої міграції буде зростати й трудова міграція молоді, особливо це стосується висококваліфікованих спеціалістів технічних спеціальностей. Лібералізації візового режиму з Україною буде сприяти виїзду української молоді за кордон з метою навчання, працевлаштування та подорожей. У майбутньому буде переважати європейський напрямок, який розшириться до таких країн, як Німеччина, Франція, Велика

Британія. Щодо внутрішньої міграції молоді, то залишатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання і працевлаштування. Децентралізація влади, яка відбувається останніми роками в Україні, буде сприяти переїзду молоді до центрів об'єднаних територіальних громад, де зосереджена інфраструктура ОТГ та більшість промислового комплексу.

2. Аналіз факторів, які можуть стимулювати або стримувати міграцію молоді у найближчі п'ять років, дав змогу виявити, що головними факторами територіальної мобільності молоді є економічні (рівень економічного розвитку регіону або країни, рівень заробітної плати, рівень безробіття), соціальні (соціальні гарантії, рівень освіти та можливості для навчання, рівень медичного обслуговування тощо), інформаційно-комунікаційні (інформація про майбутнє місце переміщення, інформація про організації/установи, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання тощо, можливість підтримки зв'язків із родичами/близькими) та інфраструктурні (рівень побутово-культурного забезпечення, розвиток транспортної і соціальної інфраструктури тощо).

3. Вплив на фактори та причини територіальної мобільності молоді має здійснювати через систему інститутів, які забезпечують регулювання цього процесу та створення сприятливих умов у місці вибуття для стримування молоді на основному місці проживання або у місці прибуття для залучення на ці території певних категорій населення. Це має бути цілеспрямована діяльність системи інститутів – державних органів влади, органів місцевого врядування та інститутів громадянського суспільства у сфері оптимізації внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів з метою ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді. Кожен із інститутів має будувати свою політику щодо регулювання територіальної мобільності молоді на засадах розподілу своїх функцій та формувати стратегічні програмні заходи щодо ефективного регулювання цього процесу.

4. Вивчення та систематизація соціальних інститутів, які беруть участь у формуванні настанов молоді на здійснення територіальної мобільності, дало змогу виділити формальні та неформальні інститути. До формальних інститутів забезпечення територіальної мобільності молоді відносяться інститути права (інститут нормативно-правових актів і законів, інститут громадянства, інститут реєстрації, інститут міжнародно-правового регулювання міграційних потоків, інститут репатріації, інститут інтеграції та асиміляції, інститут заборони дискримінації), інститути ринку праці (інститути, які надають послуги з працевлаштування, інститут ліцензування посередницької діяльності із працевлаштування за кордоном, інститут профспілок), інститути соціального забезпечення (інститут освіти та науки, інститут медицини, інститут ринку житла), інститут культури, інститути масових комунікацій. Серед основних неформальних інститутів виділено інститути міграційних мереж та інститути звичаїв, традицій, цінностей, моралі.

5. Результатом систематизації інститутів, які беруть участь у формуванні настанов молоді на здійснення територіальної мобільності, стало визначення функції кожного з цих інститутів. Інститути права виконують законодавчу, правоохоронну, регулюючу, контролюючу та виконавчу функції. Інститути ринку праці – стимулюючу, соціальну, регулюючу, інформаційну, освітню, посередницьку функції та функцію суспільного поділу праці. Інститути соціального забезпечення – освітню, інформаційну, професійно-економічну, соціальну, адаптивну та інші функції. До функцій інститутів культури належать творча, інформаційна, ціннісно-нормативна, комунікативна, світоглядна та адаптаційна. Серед функцій інститутів масових комунікацій виділено інформаційну, освітню, соціальну та адаптаційну функції. Інститутам міграційних мереж та інститутам звичаїв, традицій, цінностей, моралі належать такі функції, як інформаційна, комунікативна, соціальна та адаптаційна.

6. Головним інструментом державної політики щодо регулювання процесу територіальної мобільності молоді є міграційна та молодіжна політики.

Задля ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді необхідним є розробка плану дій щодо вдосконалення регулювання територіальної мобільності молоді, який включає завдання, напрями, принципи та інструменти. Державне регулювання територіальної мобільності молоді здійснюється через методи прямого та непрямого регулювання, які мають певний комплекс інструментів, що використовуються для впливу на цей процес. Вивчення форм, методів та інструментів державного регулювання територіальної мобільності молоді дало змогу сформулювати механізм регулювання цього процесу, основною метою якої є створення умов для ефективного розвитку молодіжного трудового потенціалу та зростання рівня конкурентоспроможності молоді на сучасному ринку праці.

7. З огляду на необхідність підвищення ефективності перерозподілу трудового потенціалу України, у даному дослідженні нами було виокремлено основні напрями впливу на територіальну мобільність молоді. Вивчення даної проблематики дало змогу дійти висновку, що ефективне регулювання процесу територіальної мобільності сприяє економічному розвитку регіону та країни, ефективному перерозподілу робочої сили, зниженню напруги на ринку праці регіону або країни вибуття, а також підвищенню конкурентоспроможності молоді.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора [239; 246; 247].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове бачення розвитку теоретико-методичних засад дослідження тенденцій та особливостей територіальної мобільності молоді в Україні, проведено оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді та на цій основі обґрунтовано напрями регулювання цього процесу. Результати дисертаційної роботи дали змогу зробити такі висновки:

1. Аналіз концептуальних підходів до понять «міграція», «трудова міграція», «мобільність», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили» дав змогу здійснити їх диференціацію. Принцип розмежування понять «міграція» і «мобільність» спирається на той факт, що міграція не включає такі стадії переселенського процесу, як формування готовності до міграції та інтеграцію й адаптацію мігранта в місці переміщення. На основі систематизації та узагальнення методичних підходів до структурної класифікації мобільності виділено основні типи, види та форми мобільності, де виокремлено таку економічну категорію, як «територіальна мобільність». Визначення категорії «молодь» дало змогу трактувати термін «територіальна мобільність молоді» як процес потенційного або реалізованого переміщення соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 роки через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинений специфічними чинниками, які властиві саме цій віковій категорії.

2. Виділення стадій просторового переміщення та дослідження послідовності прийняття рішень про міграцію дало змогу сформувати модель реалізації територіальної мобільності молоді. Цей процес формується під впливом низки факторів, серед яких можна виокремити суб'єктивні та об'єктивні. До об'єктивних належать фактори умов (економічний, соціальний, природно-географічний, фактор загрози життю) і фактори структури (інфраструктурний, інституційний, етнокультурний, демографічний, інформаційно-комунікаційний,

фактор міграційних потоків). З'ясовано, що кожна з цих груп факторів має певний набір ознак, які можуть бути як схожими на всіх економічних рівнях, так і відрізнятися в залежності від того, на якому економічному рівні (національному, регіональному чи рівні об'єднаних територіальних громад) відбувається процес територіальної мобільності молоді.

3. Встановлено, що науково-методичне забезпечення оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності потребує подальшого доопрацювання, яке полягає в удосконаленні: методики кількісного оцінювання реалізованої територіальної мобільності молоді, яка ґрунтується на розрахунку показників міграції та трудової міграції; системи інформаційного забезпечення оцінювання територіальної мобільності молоді; системи збору статистичної інформації про міжнародну міграцію для отримання найповнішого відображення міграційних процесів в Україні, а особливо працевлаштованої за кордоном молоді. Також необхідним є впровадження збору інформації про кількість студентів з України, які проходять навчання або стажування в іноземних закладах освіти; чисельність молоді, яка після здобуття освіти або стажування за кордоном повернулася до України або залишилася за кордоном. Потребує доопрацювання збір інформації щодо регіонального розподілу студентів, які навчаються в закладах вищої та професійної освіти, залежно від регіону вибуття та типу поселення (особливо по сільській місцевості).

4. Аналіз міграційних процесів, які відбувалися в Україні за роки незалежності, дав змогу виокремити п'ять періодів розвитку процесу територіальної мобільності молоді, кожен з яких характеризується певними особливостями, напрямками та інтенсивністю територіальних переміщень молодого покоління. Особливої уваги заслуговує п'ятий період розвитку процесу територіальної мобільності молоді, який розпочався з 2014 р. та триває донині. У цей період в Україні виникла нова хвиля міграції – рух внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованої території; відбулося зниження міграційного сальдо серед усіх потоків міграції; скоротилися міграційні потоки до Російської

Федерації та зросли обсяги міграції до країн Європейського Союзу (особливо до Польщі). Знизилися обсяги внутрішньої міграції, зменшилася кількість вибулих і прибулих в межах країни, а сальдо зареєстрованої міграції залишається додатним, зокрема, внаслідок переміщення населення з тимчасово окупованих територій АР Крим і м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей.

5. Проведені розрахунки показників реалізованої територіальної мобільності молоді в Україні дали змогу виявити, що у 2016 р., порівняно з попередніми роками, знизилася інтенсивність зовнішньої та внутрішньої міграції молоді. У зовнішніх потоках майже в чотири рази зменшився міграційний оборот молоді. Молоді чоловіки більш активно беруть участь у зовнішній міграції, ніж молоді жінки, причому інтенсивність цих процесів зростає у віці 20–24 і 25–29 років. До зовнішніх міграцій більшою мірою залучена міська молодь обох статей, ніж молоді мешканці сільської місцевості. Серед молодих жінок з сільської місцевості рівень вибуття з України за останні роки зріс, а серед міських жінок – знизився. Зросла кількість студентів з України, які навчаються за кордоном (Польща, Німеччина, Канада, Чехія), серед яких переважають мешканці міст та особи віком 18–29 років. Інтенсивність внутрішньої міграції серед молоді у 2016 р. залишилася вищою, ніж серед усього населення. Переважно молодь переміщувалася в межах області, де вона мешкала, дещо менше – до інших областей України. Найінтенсивніша внутрішня міграція молоді спостерігалася до м. Києва, Київської, Дніпропетровської, Львівської, Харківської та Одеської областей, тоді як до Рівненської та Сумської областей інтенсивність міграцій знижувалася. Найбільша територіальна мобільність виявлена серед молоді, яка мешкає в західних областях України та м. Києві, а найменша – серед молоді Півдня і Сходу країни.

6. Дослідження взаємозв'язків територіальної мобільності молоді та інших складових демографічного і соціально-економічного розвитку України та її регіонів дало змогу виявити значний вплив цього процесу на статево-вікову

структуру населення, на народжуваність, на сімейні стосунки та соціальний і психічний стан молодого мігранта, на економічний і науково-технічний розвиток, на виробничий комплекс регіону або країни. Територіальна мобільність молоді змінює склад та характеристики економічно активного населення, змінює ситуацію на ринку праці, збільшує навантаження на ринок житла та ринок соціальних послуг. Проведений аналіз експертного опитування щодо впливу територіальної мобільності молоді на розвиток регіонів України та інших країн (як донорів, так і реципієнтів), дав змогу визначити позитивні та негативні наслідки майбутньої міграції молоді та розробити на цій основі ефективні інструменти впливу на процес територіальної мобільності молоді, сформулювати план дій щодо вдосконалення регулювання цього процесу.

7. Прогнозування процесу територіальної мобільності молоді дало змогу дійти висновку, що у найближчі п'ять років будуть зростати обсяги як зовнішньої, так і внутрішньої територіальної мобільності молоді. Серед української молоді виявлено досить високу потенційну територіальну мобільність, яка за останні два роки дещо зросла. Значно підвищилася частка молоді, яка бажає переїхати до країн Європейського Союзу або до інших країн, а частка бажаючих переїхати в межах країни скоротилася. Зі збільшенням розмірів населеного пункту зростає потенційна міждержавна територіальна мобільність молоді. Молоді чоловіки виявляли більше бажання переїхати до інших країн, тоді як жінки – до іншої місцевості в Україні. Вища потенційна територіальна мобільність зафіксована серед молоді, яка мешкає у Дніпропетровській, Луганській, Житомирській областях, найнижча – у Волинській, Закарпатській, Полтавській, Рівненській і Київській областях. Основними цілями зовнішньої територіальної мобільності молоді в Україні в найближчі роки буде навчання та працевлаштування за кордоном. Щодо внутрішньої міграції молоді, то зберігатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання та працевлаштування, а в межах об'єднаних територіальних громад виникне переміщення молоді до їхніх центрів, де

зосереджена інфраструктура та більшість промислового комплексу. Попри високу потенційну територіальну мобільність серед молодого покоління, її перехід в реалізовану форму спроможна здійснити не кожна молода людина, чому сприятимуть суб'єктивні та об'єктивні фактори. Аналіз факторів, які можуть стимулювати або стримувати міграцію молоді, дав змогу виявити, що головними чинниками територіальної мобільності молоді є економічні та соціальні, а інформаційно-комунікаційні та інфраструктурні є другорядними.

8. На основі дослідження інституційного та законодавчого забезпечення процесу територіальної мобільності молоді здійснено класифікацію інститутів, які сприяють процесу територіальної мобільності молоді, визначено основні функції кожного з них. Виявлено, що використання у повному обсязі ресурсів цих інститутів буде сприяти переміщенню молоді до потрібних регіонів, подальшому розвитку та ефективному використанню молодіжного людського потенціалу в Україні.

9. З'ясовано, що основними напрямками попередження відтоку молоді з України є покращення економічного становища населення, вирівнювання темпів розвитку регіонів, залучення інвестицій в економіку, створення умов для започаткування бізнесу та розвиток програм сприятливого податкового клімату. Щодо інших заходів, то тут варто виділити боротьбу з корупцією та стабілізацію ситуації на сході України. Впровадження заходів щодо регулювання процесу територіальної мобільності молоді через розповсюдження інформації про потреби регіональних і національного ринків праці, розвиток ринку доступного житла, застосування стимулів щодо створення нових робочих місць та інноваційних методів працевлаштування (тимчасових або дистанційних) дасть змогу уникнути негативних наслідків впливу територіальної мобільності молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів, а також здійснити ефективний перерозподіл робочої сили на ринку праці регіонів, де існує надлишок робочої сили за окремими спеціальностями, і регіонів, де є нестача робочої сили або робоча сила не відповідає потребам ринку праці.

Таким чином, представлені у дисертації теоретико-методичні розробки розширюють можливості подальших досліджень територіальної мобільності молоді, дають змогу виявити основні напрями її регулювання; визначають нові підходи до формування політики у напрямку розвитку та збереження молодіжного трудового потенціалу України та її регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. An Introduction to International Protection. Protecting Persons of Concern to UNHCR, 2015. 169 p. URL:<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4214cb4f2.html> (Last accessed: 24.01.2017).
2. Becker G. Human Capital. Chicago: Chicago Press, 1993. 327 p.
3. Bijak J., Wiśniowski A. Forecasting of Immigration Flows Until 2025 for Selected European Countries Using Expert Information. Idea Working Paper, 2009. No. 7.
4. Brettell C., Hollifield J.F. Migration Theory: Talking Across Disciplines. New York: Routledge, 2007. 304 p.
5. Cholewinski. Geneva: IOM, 2008. V.4. 504 p.
6. Continued Effectiveness of the Organization in View of the New Challenges: Doc. MC/1631. Intergovernmental Committee for Migration. Geneva, 1989. P. 12–14.
7. Earle J., Sabirianova K. Understanding Wage Arrears in Russia. *Journal of Labor Economics*. Chicago, 2002. Vol. 20. pp. 661–707.
8. Freeman R. B. Labour Market Institutions (an electronic resource). The New Palgrave Dictionary of Economics. London: Macmillan Publishers Ltd, 2008. 7680 p. URL: http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_L000006&q=labour%20market%20institutions&topicid=&result_number=1%5D (Last accessed: 20.03.2016).
9. Rowe G., Wright G. Experts Opinions in Forecasting: The Role of the Delphi Technique / (in:) J.S. Armstrong (ed.). Principles of Forecasting: A Handbook of Researchers and Practitioners. Boston: Kluwer Academic Publications, 2001. pp. 125–144.
10. Global Education Digest 2006: Comparing Education Statistics Across the World. UNESCO Institute for Statistics. Montreal, 2006. 132 p. URL: www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/ged/2006/GED2006.pdf (Last accessed: 21.10.2017).

11. Global Education Digest 2011: Comparing Education Statistics Across the World. UNESCO Institute for Statistics. Montreal, 2011. 312 p. URL: www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/ged/2006/GED2011.pdf (Last accessed: 21.10.2017).

12. International Migration Law Glossary on Migration. International Organization for Migration. URL: www.iom.int (Last accessed: 24.10.2017).

13. IOM Ukraine 2017 Crisis Response Plan. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_ukraine_2017_crisis_response_plan_final.pdf (Last accessed: 20.11.2017).

14. Judgment of the Court of 4 February 1988. *Mary Murphy and Others v An Bord Telecom Eireann*. Reference for a preliminary ruling: High Court Ireland. Equal pay for men and women. Case 157/86. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61986CJ0157> (Last accessed: 24.01.2017).

15. Judgment of the Court of 8 April 1976. *Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena*. Reference for a preliminary ruling: Cour du travail de Bruxelles Belgium. The principle that men and women should receive equal pay for equal work. Case 43–75. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/?uri=CELEX:61975CJ0043> (Last accessed: 24.01.2017).

16. Lee E.S. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. Vol. 3. No. 1. P. 47–57. URL: <http://www.students.uni-mainz.de/jkissel/Skripte/Lee.pdf> (Last accessed: 24.01.2017).

17. Light I., Bhachu P., Karageorgis S. *Migration Networks and Immigrant Entrepreneurship*. Institute for Social Science Research. Los Angeles: University of California, 1990. 20 p. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.194.7879&rep=rep1&type=pdf> (Last accessed: 24.01.2017).

18. Massey Douglas S. *The Settlement Process among Mexican Migrants to the United States: new methods and finding*. *Immigration Statistic: a Story of Neglect*. Washington, D.C.: National Academy Press, 1986. №51. P. 255–292.

19. Migration as an Enabler of Development in Ukraine. International Organization for Migration (IOM), Mission in Ukraine. 2016. 116 p. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_as_an_enabler_of_development_in_ukraine.pdf (Last accessed: 24.01.2017).
20. Narendranathan W., Nickell S. Modelling the Process of Job Search. *Journal of Econometrics*. 1985. №28. P. 29–49.
21. Piore, Michael J. *Bird of Passage. Migrant Labour and Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press, 1979. 229 p. URL: <http://www.shggle.com> (Last accessed: 24.01.2017).
22. Tilikina N. Study of Forced Migration as a Major Reason for Internal and External Migration in Ukraine. *EUREKA: Social and Humanities*. 2016. P. 23–28.
23. UNESCO database. URL: <http://data.uis.unesco.org/> (Last accessed: 24.01.2017).
24. *World Migration 2008: Managing Labor Mobility in the Evolving Global Economy* / Ed.-in-Chief G. Appave, R. Geneva: International Organization for Migration. 2008. 562 p. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_1.pdf (Last accessed: 24.01.2017).
25. Yap L. Y. L. The Attraction of Cities: A Review of the Migration Literature. *Journal of Development Economics*. 1944. №4. P. 239–264.
26. Zelinsky W. The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*. 1971. No. 61. P. 219–249 URL: <http://jstor.org/journals/00167428.html> (Last accessed: 24.01.2017).
27. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. *Экономика и социология труда: учебник для вузов*. Москва: ЮНИТИ, 1999. 407 с.
28. Адеподжу А. Взаимосвязь между внутренней и международной миграцией: африканская действительность. *Международный журнал социальных наук*. 1999. № 024. С. 101–111.
29. Аитов Н.А. Управление социальными процессами в новых условиях хозяйственного механизма. *Научный коммунизм*. 1988. № 7. С. 29–35.

30.Анурин В.Ф. Проблема эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности. Социологические исследования. 1993. №4. С.18–24.

31.Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. Москва: Юридическая лит., 1997. 400 с.

32.Базилевич В.Д., Маслов А.О. Інституційна архітектоніка: філософія і методологія багатоаспектного дослідження. Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: матеріали наук. симпозиуму. Харків: ХНУ, 2005. С. 32–42.

33.Бандур С.І., Ковенська О.А. Теоретико-методологічні імперативи державного регулювання ринку праці в контексті реформування економіки України. Ринок праці та зайнятість населення. 2015. № 2. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_2_3 (дата звернення: 08.06.2016).

34.Башкатов Б.И., Карпухина Г.Ю. Международная статистика труда: учеб. Москва: Дело и Сервис, 2001. 208 с.

35.Бжезинский З. План игры: геостратегическая структура ведения борьбы между США и СССР / Пер. с англ. Москва: Прогресс, 1986. 243 с.

36.Биковець В., Курінько Р., Маршавін Д. Діяльність роботодавців та їхніх об'єднань у попередженні нерегульованої зовнішньої трудової міграції, протидії торгівлі людьми та ліквідації дитячої праці: навч. посібн. / За заг. редакцією С. Литвин, В. Аніщенко. Київ, 2007. 174 с. URL: http://www.conf.eu.org/assets/files/Employers_are_in_warning_of_labour_migration.pdf (дата звернення: 17.12.2016).

37.Білик О.М. Мобільність в системі людського капіталу: методика оцінювання та напрями активізації: автореф... канд. економ. наук. Київ, 2009. 20 с.

38.Білик О.М. Трудова мобільність у системі активів людського капіталу. Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спецвип. до 100-річчя Київського національного економічного університету та 40-річчя кафедри управління персоналом. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та

практики. Т. 1. Сучасні технології управління людськими ресурсами. Київ: КНЕУ, 2005. С. 44–51.

39.Бляхман Л. С. Мобильность кадров на промышленном предприятии. Київ: Наук. думка, 1981. 209 с.

40.Бойченко Е.Б. Оцінка трудової мобільності жінок на регіональному ринку праці: автореф. ... канд. екон. наук. Донецьк, 2008. 20 с.

41.Борисов В.А. Демография: учеб. для вуз. Москва: NOTA BENE Медиа Трейд Компания, 2005. 344 с.

42.Бреев Б.Д. Подвижность населения и трудовые ресурсы. Москва, 1977. 187 с.

43.Брензович К.С. Міжнародна студентська міграція та її вплив на соціально-економічний розвиток країн. Економіка і суспільство. 2017. №10. С. 32–36. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/7.pdf (дата звернення: 15.01.2018).

44.Бублій М.П. Фактори міграції робочої сили та особливості її статистичного обліку. Державне будівництво. 2008. № 1. URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2008/doc/5/03.pdf (дата звернення: 08.05.2011).

45.Бычков А.Г. Трансформация института миграции под воздействием миграционных сетей на примере миграционного потока Турция Германия. Современное искусство экономики. 2012. № 6. С. 27–31.

46.В пошуках можливостей. Яким чином мобільніша робоча сила може сприяти процвітанню України. Том I: зведена доповідь. Світовий Банк, 2012. 37 с. URL: <http://www.worldbank.org/> (дата звернення: 11.11.2016).

47.Васильченко В.С., Гриненко А.М., Грішнова О.А., Керб Л.П. Управління трудовим потенціалом: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2005. 403 с.

48.Вениге Ю., Иожа Е., Дьетвай Л. Структура и мобильность рабочей силы / Пер. с венг. Москва: Экономика, 1978. 198 с.

49. Глушков В.М. ДИСПЛАН новая технология планирования. Управляющие системы и машины. 1980. № 6. С. 5–11.
50. Государственное регулирование рыночной экономики / Под ред. В. И. Кушлина. Москва: РАГС, 2002. 832 с.
51. Гринда Н. Політичні і правові рамки спільної міграційної політики Європейського Союзу. Вісник Львівського університету (Серія міжнародні відносини). 2001. Вип. 4. С. 48–54.
52. Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Харків : ІНЖЕК, 2004. 753 с.
53. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник. Київ: Знання, 2007. 559 с.
54. Гуменюк І.О. Інститут заборони дискримінації в соціальному законодавстві ЄС: досвід для України. Наук. записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. №3. С. 60–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_3_13 (дата звернення: 18.10.2016).
55. Давидов С.А. Социология: конспект лекций. Москва: Эксмо, 2008. 160 с.
56. Дані офіційного сайту Державної статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.12.2017).
57. Данюк М., Леонтенко О. Удосконалення державної міграційної політики України. Україна: аспекти праці. 1999. № 6. С. 47–51.
58. Дворецька Г.В. Соціологія: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2002. 472 с.
59. Демографическая политика: осуществление и совершенствование в условиях развитого социализма / В.С. Стешенко, Л.В. Чуйко и др. Київ: Наук. думка, 1982. 352 с.
60. Державна служба: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; редкол.: Ю.В. Ковбасюк, О.Ю. Оболенський, С.М. Серьогін та ін. Київ, Одеса: НАДУ, 2012. Т. 1. 372 с.
61. Для чого потрібна «прописка»? Аналітичний центр CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/080/original/%D0%A0%D0%>

9C%D0%9F_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD_upd.png?1507542880 (дата звернення: 08.06.2016).

62. Долинская В.В. Частноправовые формы и методы экономического саморегулирования. Законы России: опыт, анализ, практика. 2009. № 2. С. 22–30.

63. Дорин А.В. Экономическая социология. Минск: Экоперспектива, 1997. 254 с.

64. Дослідження в Україні проблем економіки праці, демографії, соціальної економіки і політики (науково-інформаційне видання) / відп. ред.: Т.А. Заєць. Київ: РВПС України, 2000. 69 с.

65. Дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів / Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні, 2014. 104 с. URL: <http://www.iom.org.ua/sites/default/files/study.pdf> (дата звернення: 16.06.2016).

66. Дослідження ситуації у сфері трудової міграції: Україна. Аналітична доповідь. Київ, 2005. 56 с. URL: <http://www.idss.org.ua/public.html> (дата звернення: 07.12.2015).

67. Дяків О.П. Оцінка і механізми регулювання зайнятості населення: автореф. дис... канд. екон. наук. Львів, 1996. С. 13–17.

68. Евростат. Гросарій: міграція URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Migration (дата звернення: 14.07.2015).

69. Економічна історія / Н.О. Тимочко, О.А. Пучко, Л.М. Рудомьоткіна та ін. Київ: КНЕУ, 2000. 268 с.

70. Елементарний курс міграційного права України: конспект лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2004. 216 с. URL: http://topkatalog.at.ua/_ld/0/15_FnV.pdf (дата звернення: 10.06.2014).

71. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24 листопада 1977 р. № ETS N 93. Офіційний вісник України. 2007. № 74. Ст. 216.

72.Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

73.Занятость, безработица, служба занятости: толковый словарь терминов и понятий. Москва: Нива России, 1996. 288 с.

74.Заробітна плата в Україні: на шляху до економічного зростання і добробуту. Національна безпека і оборона. Київ: Центр Разумкова, 2010. №7. 78 с. URL: http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD118_ukr_1.pdf (дата звернення: 12.05.2014).

75.Заславская Т.И. Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования. Методологические проблемы социологического исследования мобильности трудовых ресурсов. Новосибирск: Наука, 1974. 256 с.

76.Заславская Т.И., Рыбаковский Л.Л. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе. Социологические исследования. 1978. № 1. С. 56–66.

77.Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні. Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи Будапешт МОП, 2013. 98 с.

78.Зовнішні трудові міграції населення України: моногр. / ред.: Е.М. Лібанова; О.В. Позняк. Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. К., 2002. 206 с.

79.Зовнішня трудова міграція населення України. Державний комітет статистики України, 2009. 120 с.

80.Зотов В.В., Пресняков В.Ф., Розенталь В.О. Институциональные проблемы функционирования и преобразования российской экономики. Экономическая наука современной России. 1999. № 2. С. 7–8.

81.Ионцев А. Международная миграция населения: Россия и современный мир. Социологические исследования. 1998. № 6. С. 38–48.

82.Исакова Л. Куда текут «украинские мозги». Товарищ, 2009. №134. С. 6.

83.Іванченко Є.А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2005. 181 с.

84.Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко; за ред. А.А. Чухна. Київ: Знання, 2010. 688 с.

85.Калашнікова Є.Д., Мацола М.М. Роль і місце трудової міграції в системі всіх міграційних переміщень населення, її економічні і соціальні наслідки. Вісник Прикарпатського університету. Економіка. 2004. Вип. 1. С. 99–112.

86.Караханова Т.М. Некоторые вопросы миграции населения в Узбекской ССР: автореф. дисс. канд. экон. наук. М., 1971.

87.Коваліско Н.В. Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці: автореф. дис... канд. соціол. наук. Харків, 1999. 22 с.

88.Коваліско Н.В., Хоронжий А.Г. Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 174 с.

89.Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971. № 322-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page> (дата звернення: 12.05.2014).

90.Козориз А. Грани украинского дауншифтинга: вынужденная мера или модный тренд? Независимый аудитор. 2016. №9–10 (56–57). URL: https://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/1450.html?view=material (дата звернення: 10.08.2017).

91.Колосницына М.Г. Экономика труда: учеб. пособ. для студентов бакалаврата экон. вузов. Москва: Академдрук, 2003. 345 с.

92.Кон И.С. Социология молодежи. Краткий словарь по социологии. М., 1988.

93.Конвенція про працівників-мігрантів (переглянута 1949 року) №97 від 01.07.1949. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_159 (дата звернення: 18.06.2016).

94. Косовська Г.В., Крушельницька О.В. Управління трудовими ресурсами: навч. посібник. Київ: Кондор, 2003. 224 с.
95. Костарев С.В. Самоорганизация и управление природопользованием. Философские аспекты: монография. Омск: Диалог-Сибирь, 1999. 176 с.
96. Кукурудза І.І., Ромащенко Т.І. Україна у світових процесах трудової міграції: монографія. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. 252 с.
97. Купець О. Міжнародна мобільність українських педагогів і науковців. Міжнародна організація праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МРП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2013. 139 с.
98. Курило І. Зайнятість української молоді як основний чинник формування її сучасного соціально-економічного складу. Демографічні дослідження: збір. наук. праць НАН України. Київ: Ін-т економіки, 2003. №25. С. 116–117.
99. Курман М.В. Движение рабочих кадров промышленного предприятия. Москва, 1971. 152 с.
100. Кучко Е.Е. Использование метода экспертных оценок для социологического прогнозирования. Вестн. БГУ. Сер. 3. 1993. № 1. С. 40–42.
101. Либанова Э.М. Рынок рабочей силы (методы анализа и возможности регулирования): учеб. пособие. Київ: ИПК ГСЗУ, 1994. 106 с.
102. Либанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. із соц. політики. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 491 с.
103. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій: монографія / За ред. Е.М. Либанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006. 356 с.
104. Майданік І.П. Трудові міграції у період трансформації соціально-економічних відносин в Україні: дис... канд. наук. Харків, 2007. 20 с.
105. Майєр Джеральд М., Раух Джеймс Е., Філіпченко А. Основні проблеми економіки розвитку. Київ: Либідь, 2003. 688 с.

106. Макознак Е. Международная классификация категорий мигрантов. Соціальні виміри суспільства: збірник наук. праць. Вип. 5. Київ: Інститут соціології НАН України. 2002. 516 с.
107. Малиновская Е.А. Украина без барьеров. Отечественные записки. 2004. №4. URL: <http://www.strana-oz.ru/?numid=19&article=918> (дата звернення: 17.10.2017).
108. Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. Київ: НІСД, 2011. 40 с.
109. Малиновська О., Позняк О. Оцінка порядку збору, розподілу, зберігання та аналізу інформації у сфері міграції. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні, 2015. 76 с. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/migration_data_assessment_engl_press.pdf (дата звернення: 13.02.2017).
110. Мальцева И.О., Роцин С.Ю. Гендерная сегрегация и трудовая мобильность на российском рынке труда. Москва: Изд. дом. ГУ-ВШЭ, 2006. 295 с.
111. Мандибуря В.О. Інституційна архітектоніка власності та закономірності її функціонування. Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: матеріали наукового симпозиуму. Харків: ХНУ, 2005. С. 110–116.
112. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Москва: Госполитиздат, 1960. Соч. 2-е изд. Т. 23. 970 с.
113. Масаева А.И. Тенденции и особенности мобильности рабочей силы в регионе: автореф... канд. экон. наук. Пенз. гос. ун-т архитектуры и стр-ва, Саратов. гос. соц.-экон. ун-т. Нижний Новгород, 2005. 25 с.
114. Матецкая А.В. Социология культуры: учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. 260 с.
115. Медведев Н. П. Переоценка ценностей как социальный феномен. Ставрополь: Изд-во Ставроп. ун-та Нонпарель, 1995. 104 с.
116. Мезенцев К., Яковенко Є. Особливості динаміки міграційних процесів в Сумській області. Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний

збірник наукових праць. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2012. Вип. 13 (2). С. 81–85 URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8765/2/Mez_Yak.pdf (дата звернення: 05.10.2016).

117. Методология и методы изучения миграционных процессов. междисциплинарный учеб. пособ. / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. Москва: Центр миграционных исследований, 2007. 370 с.

118. Методологічні положення державного статистичного спостереження «обстеження підприємств із питань статистики праці». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2014/241/met_polog.zip (дата звернення: 15.09.2016).

119. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Кількісний та якісний склад і професійна підготовка працівників на виробництві»: Наказ Держстату України від 25.12.2013 № 416. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/416/metod_pol_416.zip (дата звернення: 16.09.2016).

120. Методологічні положення щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nas/nas_04.pdf (дата звернення: 16.09.2016).

121. Миграция сельского населения / Под ред. Т.И. Заславской. Москва, 1970. 348 с.

122. Михасюк І.Р., Мельник А.Ф., Крупка М.І., Залога З.М. Державне регулювання економіки: підруч. для вищ. навч. закл. Київ: Атіка, 2000. 592 с.

123. Міграційний профіль України: 2010–2015. URL: <http://dmsu.gov.ua/images/files/MR2015.pdf> (дата звернення: 27.08.2016).

124. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика. Енциклопедія / упоряд. Ю. І. Римаренко; за ред. Ю. Римаренка. Київ: Довіра, 1998. 912 с.

125. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи : монографія / О.В. Позняк (наук. ред.). Умань : СПД Сочінський, 2007. 276 с.

126. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. У рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» за фінансової підтримки Уряду Канади. Представництво МОМ в Україні. Київ, 2016. 116 с. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 01.11.2017).

127. Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні. URL: <http://www.iom.org.ua/ua/mom-v-ukrayini> (дата звернення: 08.08.2016).

128. Міністерство закордонних справ України. URL: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua> (дата звернення: 08.08.2016).

129. Мінпраці: У боротьбі з нелегальною міграцією, у запобіганні торгівлі людьми мають об'єднатися державні органи, соціальні партнери, громадські організації. 2007. URL: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=67783&cat_id=93560 (дата звернення: 12.03.2017).

130. Мкртчян Н.В. Причинно-факторный механизм миграции населения. Миграция населения. Москва, 2001. Вып. 1: Теория и практика исследования. С. 51–54.

131. Моисеенко В.М. Внутренняя миграция населения. Москва: ТЕИС, 2004. 285 с.

132. Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І.В. Пешої; авт. кол. Беляєва І.І., Комарова Н.М, Пеша І.В., Тілікіна Н.В. та ін. Київ: ДІСМП, 2018. 28 с. URL: <http://dismp.gov.ua/molodizhna-politika-v-umovakh-decentralizaciyi-2018> (дата звернення: 12.01.2018).

133. Молодь України-2015. Міністерство молоді і спорту України. Київ: ГФК Юкрейн, 2015. 88 с.

134. МОТ: Професійна класифікація робочих, вовлечених в міграцію. Азійська регіональна програма по міжнародній трудовій міграції, регіональний офіс для Азії і Тихої Океанії. Бангкок, 1990.
135. Мрясова Ю.Р. Саморегулювання в системі державного регулювання. Підприємницьке право. 2009. № 1. С. 47–51.
136. Муромцева Ю.І. Демографія: навч. посібник. Київ: Кондор, 2008. 300 с.
137. Народонаселення: Енциклопедический словарь / Под ред. Г.Г. Меликьян. Москва: Большая Российская Энциклопедия, 1994. С. 230–231.
138. Населення України за 2010 рік: Демографічний щорічник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/nasel/nasel_2010.zip (дата звернення: 15.12.2016).
139. Населення України за 2013 рік: Демографічний щорічник. Київ: Державна служба статистики України, 2013. 294 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/12/naselen_2013pdf.zip (дата звернення: 18.10.2016).
140. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. Київ: Ін-т демог. та соціал. досліджень НАН України, 2007. 463 с.
141. Населення України. Трудова еміграція України / ред. кол. Е.М. Лібанова, О.В. Позняк. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. 233 с. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/poznyak_2010.pdf (дата звернення: 14.10.2016).
142. Настрої серед українців-заробітчан. Грудень 2016. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_sredi_ukraincev-zarobitchan.html (дата звернення: 17.01.2017).
143. Національно-патріотичне виховання державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) / редкол.: Жданов І. О., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін. Київ: Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2015. 200 с.

144. Никифорова А.А. Рынок труда: занятость и безработица. Москва: Дело, 1991. 215 с.
145. Нуреев Р. Теории развития: новое понимание дуализма. *Вопросы экономики*. 2000. № 10. С. 137–141.
146. Овчинникова Е.Р. «Потенциальная миграция» как начальная стадия миграционного процесса: анализ ситуации и изучение тенденций развития. *Moldoscope: (Probleme de analiza politica)*. Univ. De Stat din Moldova. Centrul de Analiza Politica si Tehnologii Sociale “Captes”; coord. Valeriu Mosneaga. Ch.: Centrul Ed. al USM, 2002. P. XVIII. С. 84–100. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Potentialinaea%20migratiea%20cac%20nacalinaea%20stadiea%20migrationnogo%20protessa.pdf
147. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / РАН. институт рус. яз. им. В. В. Виноградова. Москва: Азбуковник, 1997. 944 с.
148. Олесневич Л.А. Мобильность кадров на промышленном предприятии. Київ: Наукова думка, 1981. 218 с.
149. Оникиенко В.В. Вопросы методологии и методики исследования трудовых ресурсов. Київ: Наук. думка, 1978. 185 с.
150. Оникиенко В.В., Поповкин В.А. Комплексное исследование миграционных процессов. Анализ миграций населения УССР. Москва, 1973. 256 с.
151. ООН. URL: https://twitter.com/intent/follow?screen_name=UnitedNationsRU (дата звернення: 19.10.2016).
152. Панченко П. П. Деформації в розвитку українського села у 80 на початку 90 рр. *Український історичний журнал*. 1992. № 1. С. 18–28.
153. Панюк Т.П. Характеристика ринку праці в сучасних умовах. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 6 (108). С. 204–208.
154. Панюков В.С. Устойчивость кадров в промышленности. Київ: Наук. думка, 1976. 275 с.

155. Парсонс Т. Структурно-функциональный анализ в современной социологии. Информационный бюллетень. Серия: переводы и рефераты. Москва, 1968. Вып. 6. С. 96–117.

156. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения / АН СССР, Ин-т междунаrodn. рабочего движения. Москва: Наука, 1975. 231с.

157. Перелік міжнародних договорів України з питань праці, зайнятості та соціального забезпечення. URL: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=40706&cat_id=36525 (дата звернення: 20.05.2017).

158. Петрова І.Л., Коваліско Н.В. Трудова мобільність: соціологічний та економічний аналіз. Зайнятість та ринок праці: міжвід. наук. зб. Київ: НАН України, 1999. Вип. 9. С. 227–236.

159. Петрова Т.П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки / НАН України, Н.-д. центр з проблем зайнятості населення та ринку праці. Київ, 1996. 41 с.

160. Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект: монография / Совет нац. безопасности и обороны Украины, Нац. ин-т проблем междунар. безопасности. Київ: НИПМБ, 2003. 134 с.

161. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / Європ. екон. комісія ООН, Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ: Академпрес, 1997. 128 с.

162. Пирожков С.И. О концепции трудового потенциала населения. Современная концепция трудового потенциала: сб. науч. тр. / АН УССР, Ин-т экономики; редкол.: С. И. Пирожков (отв. ред.) и др. Киев: ИЭ, 1990. 76 с.

163. Пирожков С.И., Малиновская Е.А., Хомра А.У. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект: моногр. Київ: НИПМБ, 2003. 134 с.

164. Плоских Е.В., Межеріцький В.П. Влияние миграции на демографический потенциал. Вестник КРСУ. 2014. Том 14. № 3. С. 179–183.

165. Побулавець Н.Л. Концептуальні підходи до дефініцій поняття «міграція». Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2014. № 1. С. 373–376.

166. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как социально демографического и экономического развития: научно-исслед. отчет 2012/05 / Robert Schuman Centre for Advanced Studies. San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2012. 16 с. URL: <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RU-05.pdf> (дата звернення: 19.07.2016).

167. Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. №360. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF> (дата звернення: 21.01.2017).

168. Прагнення, бачення розвитку і погляди української молоді: соціологічне дослідження. British Council, 2014. URL: http://www.britishcouncil.org.ua/events/2014/GFK_Next_Generation_research_2014.pdf (дата звернення: 17.01.2017).

169. Прибиткова І.М. Основи демографії: посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. Київ: АтрЕК, 1997. 256 с.

170. Приймак В. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці. Регіональна економіка. Львів: Ін-т регіональних досл. НАН України, 2001. № 4. С. 76–82.

171. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів від 9 квітня 2008 р. №581: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1323-р. URL: http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/laws/2016/kmu_1323-p.pdf (дата звернення: 10.07.2016).

172. Про Всеукраїнський перепис населення: Закон України від 19.10.2000 №2058-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2058-14> (дата звернення: 10.07.2016).

173. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15/page4> (дата звернення: 12.07.2016).

174. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8.09.2005 № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №52. Ст. 561.

175. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні: Декларація від 15.12.1992 № 2859-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2859-12> (дата звернення: 05.08.2016).

176. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. №14. ст.170. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12> (дата звернення: 05.06.2016).

177. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 412.

178. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1060. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-2015-%D0%BF> (дата звернення: 21.12.2016).

179. Про затвердження Методологічних положень щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення: Наказ Державного комітету статистики України від 13.12.2006 №602. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nas/nas_04.pdf (дата звернення: 30.12.2016).

180. Про затвердження Положення про державну службу зайнятості: Наказ Міністерства соціальної політики від 20.01.2015 №41. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0141-15> (дата звернення: 20.12.2016).

181. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 №281. URL:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF> (дата звернення: 20.11.2016).

182. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінет Міністрів України від 17.06.2015 №423. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF> (дата звернення: 19.12.2016).

183. Про затвердження Порядку перегляду звітно-статистичної документації, необхідної для проведення державних статистичних спостережень: Наказ Державної служби статистики України від 25.12.2008 № 521. URL: http://ukrstat.org/dsz/pp_zsd/pp_zsd_.htm (дата звернення: 14.12.2016).

184. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 207. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF> (дата звернення: 13.04.2017).

185. Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 №40. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-2001-%D0%BF> (дата звернення: 18.12.2016).

186. Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоді України та Литви: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2015 № 1016. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1016-2015-%D0%BF> (дата звернення: 18.03.2017).

187. Про затвердження Угоди між Урядом України та Урядом Польщі про Українсько-Польську Раду обміну молоді: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2015 № 1015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/223-93-%D0%BF> (дата звернення: 18.03.2017).

188. Про зовнішню міграцію: Закон України від 5.11.2015 № 761-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/761-19> (дата звернення: 12.01.2017).

189. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3356-12> (дата звернення: 18.03.2017).

190. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 №222-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/222-19/page> (дата звернення: 14.08.2016).

191. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 №2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 1278.

192. Про молодь: проект Закону України від 10.12.2015 №3621 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2SL00I.html (дата звернення: 14.08.2016).

193. Про національні меншини в Україні: Закони України від 25.06.1992 №2494-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2013/paran10#n10> (дата звернення: 14.08.2016).

194. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 №74/98-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.08.2016).

195. Про обслуговування громадян не за місцем їх реєстрації: лист Державна податкова адміністрація України від 12.02.2007 №2732/7/29-3017. URL: <http://sta-sumy.gov.ua/podatкова-baza-do-nabrannya-chinnosti-podatkovim-kodeksom/baza-podatkovih-rozjasnen/zagalnoderjavni-podatki/podatok-z-dohodiv-fizichnih-osib/60735.html> (дата звернення: 14.09.2016).

196. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. №18. Ст. 101.

197. Про прикордонний контроль: Закон України від 05.11.2009 №1710-VI. Офіційний вісник України. 2009. № 93. Ст. 22.

198. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення: 11.08.2016).

199. Про ратифікацію Угоди з питань, пов'язаних з поновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів: Постанова Верховної Ради України від 17.12.1993 № 3736-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3736-12> (дата звернення: 11.08.2016).

200. Про ратифікацію Угоди між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні: Закон України від 18.07.1997 №493/97-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276_002 (дата звернення: 14.08.2016).

201. Про реалізацію принципу рівного ставлення не залежно від расової або етнічної належності: Директива Ради 2000/43/ЄС від 29.06.2000 OJ 2000 L 180/22. URL: http://ecmi-epp.org/wp-content/uploads/2015/03/Council-2000_78_EC_UK.pdf (дата звернення: 11.02.2018).

202. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 10.08.2016).

203. Про сприяння розвитку молодіжного житлового будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.1992 №369. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/normativna-baza/pro-spriyannya-rozvitkovi-molodijnogo-jitloвого-budivnictva.html> (дата звернення: 24.07.2016).

204. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII (із змінами від 23.03.2004). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 22.11.2017).

205. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1997 р.): щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / О. М. Балакірева, О. А. Ганюков, М. Ф. Головатий та ін. Київ: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. 152 с.

206. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1998 р.): щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. Київ: PrintXPress, 1999. 151 с.

207. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року): щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. Київ: Український інститут соціальних досліджень, 2000. 159 с.

208. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки: Розпорядження Кабінет Міністрів України від 30.09.2015 № 1018-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1018-2015-%D1%80> (дата звернення: 17.09.2017).

209. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна»; Український ін-т соціальних досліджень ім. Олександра Яременка; Кіровоградський юридичний ін-т Харківського національного ун-ту внутрішніх справ; за заг. ред. К. Б. Левченко. Київ: Логос, 2006. 64 с.

210. Прогнозирование научно-технического потенциала стран-членов СЭВ и инфраструктуры НИОКР: концепция, разработки, опыт и перспективы. Материалы к совещанию экспертов и специалистов стран-членов СЭВ, 5–10 окт. 1987 г., ЧССР. Киев: ИЭС им. Е.О. Патона АН УССР, 1987. 28 с.

211. Програма розвитку ООН в Україні та Міністерство молоді та спорту презентували веб-портал професійного орієнтування та розвитку кар'єри для молоді «Моя кар'єра». URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/20178> (дата звернення: 27.10.2017).

212. Результати зустрічі спільноти практиків «Підвищення спроможності молодіжних центрів праці надавати послуги з питань працевлаштування внутрішньо переміщеній молоді та пошук інноваційних моделей сприяння зайнятості молоді» (м. Київ, 23 квітня 2015 р.). Архів Державного інституту сімейної та молодіжної політики (дата звернення: 18.11.2017).

213. Реформування ринку праці та соціальної політики в Україні: звіт, підготовлений до міжнародної конференції «Реформування ринку праці та соціальної політики в Україні». Київ: 1994. 299 с.

214. Решетников А.В. Социология медицины (введение в научную дисциплину): руководство. Москва: Медицина, 2002. 976 с.

215. Ринок праці у 2016 році. Доповідь Державної служби статистики. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/dop/04/dop_pr_2014.zip (дата звернення: 10.07.2017).

216. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки): Рішення Конституційного Суду України від 14.11.2001 №15-рп/2001. Сп. № 1-31/2001. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01> (дата звернення: 11.06.2016).

217. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. №2. С. 127–139.

218. Розміщення продуктивних сил України: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. Дисципліни. Київ: Нац. екон. ун-т., 2000. 363 с.

219. Роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні інформаційних компетенцій учителя та учня, вихователя та вихованця. URL: www.umant-nvk1.edukit.ck.ua/Files/downloads/Поль%20ІКТ.docx (дата звернення: 10.02.2017).

220. Романюк М.Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: регіональні чинники, сучасні виклики та загрози. Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка. 2014. Вип. 10. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2014_10_3.

221. Рофе А.И., Збышко Б.Г. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда: учебное пособие / под ред. А.И. Рофе. Москва: Изд-во «МИК». 1998. 268 с.

222. Роцин С.Ю., Разумова Т.О. Экономика труда: экономическая теория труда: уч. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2000. 400 с.

223. Рыбаковский Л.Л. К уточнению понятия «миграция населения». Социологические исследования. 2016. № 12. С. 78–83.
224. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы факторы: монография. Москва: Наука, 1987. 199 с.
225. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения (выпуск 5). Стадии миграционного процесса: монография. Москва, 2001. 159 с.
226. Сабирьянова К. Перераспределение человеческого капитала: исследование профессиональной мобильности в России в период трансформации. Трансформация: экон. бюл. о странах с переходной экономикой. 2001. №6. С. 26–28.
227. Самохін І., Онищенко Н. Рух абітурієнтів між областями України. CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/mihratsiia-abituriientiv-ukrainy> (дата звернення: 25.09.2017).
228. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Эксмо, 2007. 960 с.
229. Соби А. Общая теория населения. Т. 2: Жизнь населений / Пер. с франц. Ф.Р. Окуневой. Москва: Прогресс, 1977. 520 с.
230. Сорокин П.А. Социальная мобильность, ее формы и флуктуации. Человек. Цивилизация. Общество (Серия «Мыслители XX века»). Москва, 1992. С. 302–373.
231. Спиридонов И.А. Мировая экономика: уч. пос. Москва: ИНФРА-М, 2007. 272 с.
232. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotyru> (дата звернення: 19.12.2017).
233. Староверов В.И. Социально-демографические проблемы деревни. Методология, методика, опыт анализа миграции сельского населения. Москва: Наука, 1975. 287 с.

234. Староверов О.В. Отдельные модели экономической социологии / Центр. экон.-мат. ин-т. Москва: Наука, 2006. 232 с.
235. Стасюк М.О. Міжнародна трудова міграція на сучасному етапі ринкової трансформації економіки України: автореф. дис... канд. екон. наук. Українська академія зовнішньої торгівлі. Київ, 2004. 20 с.
236. Стрюк М.І., Семеріков С.О., Стрюк А.М. Мобільність: системний підхід. Інформаційні технології і засоби навчання. 2015. Т. 49. Вип. 5. С. 37–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2015_49_5_7 (дата звернення: 17.10.2016).
237. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.12.2017).
238. Теремко С. Соціологія: навч. посіб. Київ: Лібра, 2001. URL: <http://readbookz.com/book/138/3964.html> (дата звернення: 25.02.2016).
239. Тілікіна Н.В. Аналіз інституційного та законодавчого забезпечення регулювання територіальної мобільності робочої сили. Технологический аудит и резервы производства. 2016. № 4/6(30). С. 18–25.
240. Тілікіна Н.В. Вплив територіальної мобільності робочої сили молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток регіонів України. Економічна сек'юритологія в умовах глобальних трансформаційних процесів: збірник тез Міжнародного науково-практичного семінару. Київ: Компринт, 2017. С. 28–31.
241. Тілікіна Н.В. Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили. Актуальні проблеми економіки. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2008. № 11 (89). С. 185–193.
242. Тілікіна Н.В. Методологія оцінювання потенційної та реалізованої мобільності робочої сили. Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (31 березн. 2016 р.) Ч. 1. Тернопіль: Крок, 2016. С. 33–36.

243. Тілікіна Н. Мобільність та міграційні настрої молоді / Молодь України – 2017 (результати соціологічного дослідження). Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. С. 32–41.

244. Тілікіна Н.В. Нові виклики зовнішньої і внутрішньої трудової міграції. Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва : матеріали II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (20–21 жовтн. 2015 р.). Тернопіль: Крок, 2015. С. 358–360.

245. Тілікіна Н.В., Черніченко В.В. Проблеми зайнятості та територіальна мобільність молоді в Україні. *Prosopon, Poland*. №3, 2017. р. 130–146.

246. Тілікіна Н.В. Регулювання процесу територіальної мобільності молоді. Міжнародний науковий журнал «Економічний дискурс», 2017. № 3. С. 55–65.

247. Тілікіна Н.В. Регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції як компонент попередження торгівлі людьми в Україні / Доповідь про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері (за підсумками 2014 року). Київ: М-во соціальної політики України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2015. 180 с. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/8215.html?PrintVersion> (Дата звернення: 22.09.2017).

248. Тілікіна Н.В. Територіальна і трудова мобільність української молоді (за результатами соціологічного дослідження) / Сборник статей научно-информационного центра «Знание» по материалам XII международной заочной научно-практической конференции: «Развитие науки в XXI веке» 3 часть, г. Харьков: сборник со статьями (уровень стандарта, академический уровень). Д. : научно-информационный центр «Знание», 2016. –144 с. С. 41–47.

249. Тілікіна Н.В. Територіальна мобільність робочої сили як об'єкт державного регулювання. Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами II між-ної науково-практичної конференції «Весняні наукові читання». Київ: Центр наукових публікацій, 2016. С. 91–96.

250. Тілікіна Н.В. Фактори територіальної мобільності робочої сили та їх класифікація. Демографія та соціальна економіка. Київ: Ін-т демогр. та соціальних досліджень, 2008. №2 (10). С. 163–169.

251. Толковый словарь русского языка: у 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Москва: Астрель, АСТ, 2000. 528 с.

252. Тоцкий Н.Н. Введение в миграционное право: миграционное право как подотрасль Конституц. права Российской Федерации: нормативные акты, регулирующие правоотношения с участием мигрантов. Москва: Диалог-МГУ, 1999. 153 с.

253. Україна у цифрах. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/07/zb_Uz12_uk.zip (дата звернення: 18.10.2017).

254. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Щульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2013. 566 с.

255. Українське суспільство 1996–2016. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. 600 с.

256. Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Київ: Наукова думка, 1979. 148 с.

257. Центри консультування мігрантів. URL: <http://www.migrantinfo.org.ua/aboutus/> (дата звернення: 15.12.2017).

258. Чорна В.О. Інструменти регулювання трудової міграції. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. 2008. Том 103. № 90. С. 81–85.

259. Шайгородський Ю.Ж. Аксіометрія державної молодіжної політики. Політичний менеджмент: наук. журнал. 2011. № 2 (47). С. 54–61.

260. Шамилева Л.Л. Моделирование миграций населения в районе: автореф. дисс. к э.н. Москва, 1975.

261. Шевцова Е.В. Молодежная миграционная политика в Новосибирской области: монография / под. науч. ред. Л.В. Савина. РАНХиГС, Сиб. Ин-т упр. Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2015. 276 с.

262. Шелюк В.О. Соціальна міграція: етапи, функції, типи. Перспективи. 2001. №3 (15). С. 45–50.

263. Штольберг Р. Социология труда / Под общ. ред. А.В. Ермаковой. Москва: Прогресс, 1982. 248 с.

264. Шевцова Е.В. Влияние ИКТ на миграционные процессы и региональную политику. Идеи и идеалы. 2012. Т.2. № 1. С. 54–60. URL: http://ideaidealy.ru/wp-content/uploads/2013/01/E.V.Shevtsova_111_2012_2_t.pdf (дата звернення: 19.05.2016).

265. Щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001–2006 роках: щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / Под. ред. Т.В. Безулік, А.І. Білий, Є.І. Бородін та ін. Київ: Гопак, 2006. 132 с.

266. Эренберг Р., Смит Р. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. Москва: Изд-во МГУ, 1996. 800 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Абсолютні дані міграційного приросту міжрегіональної міграції населення України

(осіб)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
АР Крим	-27	-196	493	-565	1121	1103	935	890	1140	1463	84	780	
області													
Вінницька	-986	-2038	-2136	-2914	-2555	-2039	-2309	-1337	-1029	-337	-1749	-1388	331
Волинська	-812	-1508	-763	-660	-153	226	29	-251	-109	475	-613	-1	695
Дніпропетровська	3021	2203	2474	2247	1498	718	-2248	-1434	-1075	-1346	-1564	-2169	431
Донецька	-1809	-1986	-1414	-1331	-1103	-992	-1873	-2568	-2130	-2089	-4449	-4516	-10677
Житомирська	-1663	-1710	-2831	-2979	-2279	-1705	-2224	-1632	-613	-714	426	-1254	-476
Закарпатська	-1187	-1514	-1424	-1528	-1533	-1072	-1023	-938	-772	-393	-370	-905	-849
Запорізька	-240	32	-639	-1173	-1269	-1124	-961	-485	-529	-1387	-1361	-1916	-847
Івано-Франківська	-490	-936	-852	-670	-910	-114	-339	-244	87	254	-40	183	1241
Київська	-696	1664	420	437	897	-1245	726	1705	3990	7476	7072	8821	11120
Кіровоградська	-3671	-4148	-5178	-5368	-4681	-4201	-4042	-2460	-1023	-1585	-2160	-2183	-846
Луганська	-3740	-4153	-4404	-3734	-3450	-3333	-3181	-2177	-2621	-3061	-4034	-4365	-8120
Львівська	-2108	-1785	-1862	-1316	-963	-996	-698	-436	-818	-1590	-794	-775	1543
Миколаївська	-850	-926	-1771	-705	-646	-886	-1588	-1215	-738	-961	-1659	-1379	644
Одеська	-514	-1254	-67	594	-533	356	2653	2768	2180	1523	2782	2533	4639
Полтавська	307	-201	-462	84	4	-639	-347	11	-370	-754	-1203	-554	1050
Рівненська	-509	-755	-1531	-1507	-1230	-1387	-1606	-1332	-1098	-1774	-1491	-1151	-155
Сумська	-2795	-3046	-3050	-2604	-2629	-2216	-1428	-1418	-1145	-1126	-1423	-1602	-401
Тернопільська	-804	-873	-1719	-1421	-1753	-1506	-1475	-1226	-1071	-844	-565	-1233	72
Харківська	5604	6192	6208	4369	3931	2720	2672	1462	1222	366	1984	1741	8261
Херсонська	-2437	-3206	-3913	-3403	-2996	-2990	-2767	-1366	-1374	-1301	-2157	-2145	-858
Хмельницька	-2636	-2083	-2523	-2958	-2015	-1820	-995	-583	-811	-1554	-1006	-1171	27
Черкаська	110	-227	-1110	-1219	-1178	-493	-573	46	-775	-157	-1202	-1242	308
Чернівецька	340	175	-340	-51	371	513	410	531	272	512	316	681	1397
Чернігівська	-1071	-1536	-2791	-2462	-1473	-1062	-800	-202	-348	-191	-1321	-1432	-381
м. Київ	17992	21925	29291	28729	23914	22633	21345	12688	8366	8163	14703	7903	14443
м. Севастополь	1671	1890	1894	2108	1613	1551	1707	1203	1192	932	1794	1128	

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітка: * без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Додаток Б

Динаміка міграційного руху молоді віком 15–34 роки за межі України у 2002–2016 рр.

Рік	Прибулі в Україну, осіб	Вибулі з України, осіб	Сальдо міждержавної міграції або міграційний приріст (C_m), осіб	Середньорічної чисельності населення віком 15-34 роки, що проживає на цій території ($Ч_{нас}$), тис. осіб	Коефіцієнт прибуття ($K_{пр}$), ‰	Коефіцієнт вибуття ($K_{виб}$), ‰	Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) (K_m), ‰	Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту (K_o), ‰
2002	17473	28451	-10978	14736,713	1,25	1,93	-0,78	3,12
2003	15683	24632	-8949	14097,481	1,11	1,75	-0,63	2,86
2004	14687	18646	-3959	14154,062	1,04	1,32	-0,28	2,36
2005	15782	15857	-75	15438,188	1,02	1,03	0,00	2,05
2006	19689	13715	5974	15407,522	1,28	0,89	0,39	2,17
2007	20798	14018	6780	15294,997	1,36	0,92	0,44	2,28
2008	15755	10949	4806	15136,4	1,04	0,72	0,32	1,76
2009	12907	9440	3467	14944,07	0,86	0,63	0,23	1,50
2010	11664	6396	5268	14760,021	0,79	0,43	0,36	1,22
2011	11923	6307	5616	14547,371	0,82	0,43	0,39	1,25
2012	51691	6294	45397	14287,571	3,62	0,44	3,18	4,06
2013	32456	14024	18432	14 039	2,31	1,00	1,31	3,31
2014*	24327	13480	10847	13 774	1,77	0,98	0,79	2,74
2015*	16251	11914	4337	12794,77	1,27	0,15	1,12	1,42
2016*	8696	2827	5869	11164,927	0,78	0,25	0,53	1,03

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

* Інформація сформована на основі наявних адміністративних даних щодо зміни реєстрації постійного місця проживання. Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Додаток В

Міждержавна територіальна мобільність робочої сили молоді за віковими групами, статтю та типом поселення у 2014–2016 рр., ‰

Роки	Показник прибуття			Показник вибуття			Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення), Км			Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту, Ко		
	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки
2016												
<i>Міські поселення та сільська місцевість</i>												
15–19	1,43	2,01	0,82	0,16	0,20	0,13	1,27	1,81	0,70	1,60	2,21	0,95
20–24	1,14	1,66	0,60	0,37	0,47	0,26	0,78	1,19	0,34	1,51	2,13	0,85
25–29	0,60	0,82	0,38	0,30	0,33	0,26	0,30	0,48	0,11	0,90	1,15	0,64
30–34	0,35	0,46	0,24	0,18	0,19	0,18	0,17	0,27	0,06	0,53	0,64	0,41
<i>Міські поселення</i>												
15–19	2,14	3,04	1,20	0,20	0,24	0,15	1,94	2,80	1,05	2,34	3,28	1,35
20–24	1,61	2,37	0,80	0,51	0,66	0,34	1,10	1,71	0,46	2,11	3,03	1,14
25–29	0,74	1,03	0,44	0,38	0,44	0,31	0,36	0,59	0,13	1,12	1,47	0,75
30–34	0,38	0,51	0,25	0,20	0,22	0,19	0,18	0,29	0,06	0,58	0,72	0,43
<i>Сільська місцевість</i>												
15–19	0,14	0,16	0,13	0,10	0,12	0,08	0,04	0,04	0,05	0,24	0,28	0,21
20–24	0,24	0,28	0,21	0,10	0,09	0,10	0,15	0,19	0,11	0,34	0,37	0,31
25–29	0,30	0,37	0,23	0,13	0,12	0,15	0,17	0,25	0,09	0,44	0,48	0,38
30–34	0,26	0,31	0,21	0,12	0,11	0,14	0,14	0,21	0,07	0,39	0,42	0,35
2015												
<i>Міські поселення та сільська місцевість</i>												
15–19	2,39	3,27	1,46	0,45	0,60	0,29	1,94	2,67	1,16	2,84	3,87	1,75
20–24	2,03	2,68	1,34	2,08	2,93	1,18	-0,05	-0,25	0,16	4,11	5,61	2,52
25–29	1,10	1,37	0,82	1,06	1,37	0,74	0,04	0,00	0,08	2,16	2,74	1,56
30–34	0,73	0,91	0,53	0,58	0,61	0,55	0,15	0,31	-0,02	1,31	1,52	1,09
<i>Міські поселення</i>												
15–19	3,50	4,86	2,08	0,60	0,81	0,37	2,90	4,05	1,70	4,09	5,67	2,45
20–24	2,84	3,83	1,80	3,04	4,32	1,68	-0,20	-0,50	0,12	5,88	8,15	3,47
25–29	1,34	1,72	0,96	1,45	1,93	0,96	-0,11	-0,21	0,00	2,79	3,65	1,91
30–34	0,78	1,00	0,54	0,67	0,73	0,61	0,10	0,28	-0,07	1,45	1,73	1,16

Роки	Показник прибуття			Показник вибуття			Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення), Км			Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту, Ко		
	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки
<i>Сільська місцевість</i>												
15–19	0,33	0,36	0,29	0,18	0,22	0,14	0,14	0,14	0,14	0,51	0,58	0,43
20–24	0,44	0,44	0,44	0,20	0,19	0,21	0,24	0,25	0,23	0,64	0,63	0,65
25–29	0,57	0,63	0,50	0,20	0,18	0,24	0,36	0,45	0,26	0,77	0,80	0,73
30–34	0,58	0,65	0,50	0,31	0,25	0,36	0,27	0,40	0,14	0,88	0,90	0,86
2014												
<i>Міські поселення та сільська місцевість</i>												
15–19	3,66	5,11	2,12	0,68	0,91	0,45	2,98	4,21	1,68	4,34	6,02	2,57
20–24	2,81	3,73	1,83	2,14	2,88	1,35	0,67	0,85	0,48	4,94	6,62	3,17
25–29	1,42	1,73	1,10	1,12	1,47	0,76	0,30	0,26	0,34	2,54	3,20	1,86
30–34	0,97	1,16	0,78	0,54	0,60	0,49	0,43	0,56	0,30	1,52	1,76	1,27
<i>Міські поселення</i>												
15–19	5,41	7,70	3,02	0,95	1,31	0,58	4,46	6,39	2,44	6,36	9,01	3,60
20–24	3,96	5,39	2,46	3,10	4,22	1,92	0,86	1,17	0,54	7,05	9,61	4,37
25–29	1,71	2,15	1,28	1,52	2,05	0,98	0,20	0,10	0,29	3,23	4,19	2,26
30–34	1,05	1,26	0,84	0,63	0,71	0,55	0,42	0,55	0,29	1,68	1,97	1,39
<i>Сільська місцевість</i>												
15–19	0,37	0,34	0,41	0,17	0,16	0,19	0,20	0,18	0,22	0,55	0,50	0,60
20–24	0,50	0,45	0,55	0,21	0,23	0,20	0,28	0,21	0,36	0,71	0,68	0,75
25–29	0,74	0,81	0,66	0,21	0,19	0,22	0,53	0,61	0,44	0,94	1,00	0,88
30–34	0,74	0,85	0,62	0,27	0,26	0,29	0,47	0,59	0,33	1,01	1,11	0,91

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Інформація сформована на основі наявних адміністративних даних щодо зміни реєстрації постійного місця проживання.

У 2014-2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Додаток Г

**Внутрішня територіальна мобільність робочої сили молоді за віковими групами, статтю та типом поселення
у 2014–2016 рр., ‰**

Роки	Показник прибуття			Показник вибуття			Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення), Км			Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту, Ко		
	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки
2016												
<i>Міські поселення та сільська місцевість</i>												
15–19	19,67	17,91	21,53	19,59	17,82	21,45	0,09	0,10	0,07	39,26	35,73	42,98
20–24	16,11	13,04	19,35	16,07	13,05	19,27	0,03	-0,01	0,08	32,18	26,09	38,63
25–29	8,03	5,39	10,78	7,93	5,32	10,65	0,10	0,06	0,14	15,95	10,71	21,43
30–34	6,14	4,35	7,98	6,04	4,28	7,84	0,11	0,08	0,14	12,18	8,63	15,82
<i>Міські поселення</i>												
15–19	23,85	22,35	25,42	20,62	18,91	22,41	3,23	3,44	3,02	44,47	41,25	47,83
20–24	15,59	12,83	18,52	18,89	16,28	21,66	-3,30	-3,45	-3,13	34,49	29,11	40,18
25–29	7,85	5,28	10,47	7,33	5,28	9,42	0,52	0,01	1,05	15,18	10,56	19,89
30–34	5,31	3,71	6,92	5,22	3,84	6,62	0,09	-0,13	0,31	10,53	7,55	13,54
<i>Сільська місцевість</i>												
15–19	12,03	9,91	14,31	17,70	15,85	19,69	-5,67	-5,94	-5,38	29,74	25,76	34,00
20–24	17,11	13,46	20,97	10,57	6,74	14,62	6,54	6,71	6,35	27,68	20,20	35,59
25–29	8,40	5,59	11,49	9,21	5,42	13,37	-0,81	0,17	-1,89	17,60	11,02	24,86
30–34	8,57	6,16	11,18	8,40	5,51	11,54	0,17	0,65	-0,36	16,97	11,67	22,73
2015												
<i>Міські поселення та сільська місцевість</i>												
15–19	52,84	45,62	60,45	52,72	45,53	60,29	0,12	0,09	0,15	105,56	91,14	120,74
20–24	35,50	26,22	45,32	35,44	26,20	45,23	0,06	0,02	0,10	70,94	52,41	90,55
25–29	14,17	8,47	20,12	13,97	8,35	19,83	0,20	0,12	0,28	28,14	16,82	39,95
30–34	11,20	7,41	15,08	11,01	7,26	14,85	0,19	0,14	0,23	22,22	14,67	29,93
<i>Міські поселення</i>												
15–19	66,40	58,86	74,25	52,91	46,25	59,84	13,49	12,60	14,41	119,31	105,11	134,09
20–24	35,60	27,14	44,53	42,66	32,85	53,03	-7,07	-5,71	-8,50	78,26	60,00	97,56
25–29	14,35	8,46	20,32	12,68	8,14	17,28	1,67	0,32	3,04	27,04	16,59	37,60
30–34	10,14	6,54	13,75	9,44	6,47	12,42	0,70	0,07	1,33	19,57	13,02	26,18

Роки	Показник прибуття			Показник вибуття			Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення), Км			Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту, Ко		
	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки
Сільська місцевість												
15–19	27,59	21,36	34,29	52,36	44,20	61,15	-24,77	-22,83	-26,86	79,95	65,56	95,45
20–24	35,32	24,40	46,88	21,30	13,17	29,92	14,01	11,24	16,96	56,62	37,57	76,80
25–29	13,76	8,49	19,64	16,86	8,80	25,83	-3,10	-0,31	-6,19	30,62	17,29	45,47
30–34	14,40	9,92	19,20	15,75	9,56	22,38	-1,35	0,35	-3,18	30,14	19,48	41,59
2014												
Міські поселення та сільська місцевість												
15–19	55,99	49,03	63,33	56,12	49,14	63,47	-0,13	-0,11	-0,15	112,12	98,17	126,80
20–24	39,33	31,11	48,01	39,49	31,31	48,14	-0,17	-0,20	-0,13	78,82	62,42	96,16
25–29	14,88	11,10	18,81	14,72	10,96	18,62	0,16	0,14	0,19	29,60	22,06	37,43
30–34	11,07	9,11	13,07	10,88	8,96	12,84	0,19	0,15	0,23	21,95	18,07	25,91
Міські поселення												
15–19	69,64	62,47	77,10	57,61	50,96	64,53	12,03	11,51	12,57	127,25	113,43	141,63
20–24	40,02	32,48	47,94	48,64	40,25	57,46	-8,62	-7,77	-9,52	88,67	72,73	105,41
25–29	15,37	11,48	19,29	13,62	10,73	16,54	1,75	0,75	2,76	29,00	22,20	35,83
30–34	10,47	8,51	12,44	9,62	8,08	11,18	0,85	0,44	1,26	20,09	16,59	23,62
Сільська місцевість												
15–19	30,40	24,20	37,05	53,33	45,78	61,46	-22,94	-21,57	-24,40	83,73	69,98	98,51
20–24	37,93	28,39	48,15	21,15	13,55	29,29	16,78	14,84	18,86	59,08	41,94	77,43
25–29	13,73	10,26	17,62	17,27	11,47	23,77	-3,54	-1,22	-6,15	31,00	21,73	41,39
30–34	12,89	10,87	15,03	14,70	11,56	18,02	-1,81	-0,69	-2,99	27,59	22,43	33,06

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Інформація сформована на основі наявних адміністративних даних щодо зміни реєстрації постійного місця проживання. У 2014-2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Додаток Д

Регіональна диференціація міждержавної міграції молоді віком 15–35 років в Україні у 2014-2016 рр., ‰

Регіони	Коефіцієнт прибуття (K _{пр})		Коефіцієнт вибуття (K _{виб})		Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) K _м		Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту (K _о):	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька область	0,67	0,13	0,29	0,09	0,38	0,04	0,97	0,22
Волинська область	0,60	0,14	0,47	0,11	0,14	0,03	1,07	0,25
Дніпропетровська область	1,48	0,50	1,26	0,28	0,21	0,22	2,74	0,78
Донецька область ¹	1,19	0,05	0,55	0,05	0,64	0,00	1,74	0,10
Житомирська область	0,74	0,38	0,37	0,38	0,37	0,00	1,11	0,75
Закарпатська область	0,20	0,09	0,21	0,14	-0,01	-0,04	0,41	0,23
Запорізька область	1,85	0,28	1,31	0,19	0,54	0,09	3,15	0,47
Івано-Франківська область	0,71	0,30	0,81	0,19	-0,11	0,11	1,52	0,50
Київська область	1,56	0,76	0,35	0,21	1,20	0,55	1,91	0,98
Кіровоградська область	1,13	0,79	0,75	0,49	0,39	0,29	1,88	1,28
Луганська область ¹	1,93	0,08	0,25	0,03	1,68	0,05	2,18	0,11
Львівська область	0,95	0,81	0,85	0,55	0,10	0,26	1,80	1,36
Миколаївська область	1,91	0,24	0,71	0,15	1,20	0,09	2,61	0,40
Одеська область	3,19	1,19	2,22	0,67	0,97	0,53	5,40	1,86
Полтавська область	1,93	1,13	0,88	0,18	1,05	0,95	2,82	1,30
Рівненська область	0,48	0,12	0,45	0,15	0,03	-0,02	0,92	0,27
Сумська область	0,61	0,92	1,04	0,27	-0,43	0,65	1,66	1,19
Тернопільська область	1,16	0,39	0,88	0,12	0,29	0,27	2,04	0,52
Харківська область	9,48	3,71	3,54	0,44	5,94	3,27	13,03	4,16
Херсонська область	0,63	0,07	0,37	0,08	0,27	-0,01	1,00	0,15
Хмельницька область	0,54	0,11	0,34	0,08	0,20	0,02	0,87	0,19
Черкаська область	0,99	0,32	0,36	0,18	0,63	0,14	1,35	0,49
Чернівецька область	1,94	0,22	0,99	0,23	0,96	-0,01	2,93	0,45
Чернігівська область	0,63	0,38	0,28	0,16	0,36	0,22	0,91	0,54
м. Київ	4,85	2,77	3,61	0,58	1,24	2,19	8,47	3,35
м. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Інформація сформована на основі наявних адміністративних даних щодо зміни реєстрації постійного місця проживання. Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Додаток Е

Регіональна диференціація внутрішньої (внутрішньорегіональні, міжрегіональні) міграції молоді віком 15–35 років в Україні у 2014–2016 рр., ‰

Регіони	Коефіцієнт прибуття (K _{пр})		Коефіцієнт вибуття (K _{виб})		Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) K _з		Коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту (K _о):	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька область	37,76	6,93	38,51	11,20	-0,75	-4,27	76,27	18,14
Волинська область	27,67	8,29	26,82	11,05	0,84	-2,76	54,49	19,34
Дніпропетровська область	26,21	6,25	26,19	8,40	0,02	-2,14	52,40	14,65
Донецька область ¹	14,21	2,64	20,93	3,98	-6,72	-1,35	35,14	6,62
Житомирська область	32,29	20,47	34,93	21,14	-2,64	-0,67	67,22	41,61
Закарпатська область	10,88	4,58	11,33	5,67	-0,45	-1,09	22,21	10,25
Запорізька область	23,32	4,28	25,08	6,54	-1,76	-2,26	48,39	10,82
Івано-Франківська область	22,25	12,50	21,11	12,79	1,14	-0,30	43,36	25,29
Київська область	35,78	23,02	26,59	14,45	9,20	8,58	62,37	37,47
Кіровоградська область	32,41	18,27	35,03	18,12	-2,62	0,15	67,44	36,39
Луганська область ¹	10,59	1,37	22,26	3,43	-11,67	-2,06	32,85	4,80
Львівська область	23,74	22,98	22,05	17,79	1,69	5,19	45,80	40,77
Миколаївська область	25,12	10,75	25,29	13,73	-0,17	-2,98	50,41	24,48
Одеська область	27,34	14,02	24,25	11,78	3,09	2,24	51,60	25,80
Полтавська область	35,92	16,47	36,15	18,29	-0,24	-1,82	72,07	34,76
Рівненська область	37,85	12,29	38,79	13,23	-0,94	-0,94	76,65	25,51
Сумська область	38,66	29,18	39,68	27,03	-1,02	2,15	78,34	56,21
Тернопільська область	27,91	5,89	28,09	9,34	-0,18	-3,45	56,00	15,23
Харківська область	33,13	10,73	29,69	13,28	3,45	-2,54	62,82	24,01
Херсонська область	27,39	5,97	29,90	7,79	-2,51	-1,82	57,29	13,76
Хмельницька область	37,93	8,13	38,67	12,32	-0,74	-4,19	76,60	20,44
Черкаська область	31,51	8,21	32,75	13,14	-1,24	-4,93	64,26	21,34
Чернівецька область	23,41	4,83	21,83	6,52	1,58	-1,69	45,24	11,35
Чернігівська область	29,84	12,33	32,46	15,72	-2,62	-3,38	62,31	28,05
м. Київ	37,24	23,12	26,04	11,26	11,19	11,86	63,28	34,38
м. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Інформація сформована на основі наявних адміністративних даних щодо зміни реєстрації постійного місця проживання. Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

**Експертне опитування щодо наслідків міграції молоді
та прогнозування територіальної мобільності молодого покоління в Україні**

5. Якою, на вашу думку, сьогодні є кількість мігрантів з України (включаючи мігрантів без врегульованого статусу)?

2. Якою, на вашу думку, сьогодні є частка молоді віком 15-34 роки від загальної кількості мігрантів (включаючи мігрантів без врегульованого статусу) з України?

Вкажіть вашу оцінку у відсотках: _____ %

3. Яким чином зміниться зовнішня міграція молоді віком 15-34 роки з України у найближчі 5 років?

Якого характеру вона може набути і в якому напрямку вона може змінитися?

Яким чином вплине на зовнішню міграцію молоді рішення щодо лібералізації візового режиму з Україною, яке дало змогу громадянам України, які мають біометричні паспорти, подорожувати без віз до ЄС терміном до 90 днів у бізнесових, туристичних цілях або за сімейними обставинами?

На скільки відсоткових пунктів може зрости або знизитися цей показник?

Вкажіть вашу оцінку: _____ в.п.

4. Яким чином може змінитися внутрішня міграція молоді віком 15-34 роки в Україні у найближчі 5 років?

Якого характеру вона може набути і в якому напрямку вона може змінитися?

На скільки відсоткових пунктів може зрости або знизитися цей показник?

Вкажіть вашу оцінку: _____ в.п.

5. Якими можуть бути наслідки (протягом найближчих п'яти років) майбутньої міграції молоді для України або окремих її регіонів, З ЯКИХ ВИЇЗДИТЬ молодь?

Будь ласка, визначте не більше 5-ти (сукупно по соціально-демографічним та економічним наслідкам) **ПОЗИТИВНИХ** (у лівому стовпчику) і не більше 5-ти **НЕГАТИВНИХ** (у правому стовпчику) наслідків цього явища зазначивши важливість кожного із зазначених наслідків за такою шкалою, де 1 – найважливіший, а 5 – найменш важливий.

Рейтинг позитивних	Наслідки	Рейтинг негативних
Соціально-демографічні		
	Зменшення щільності населення	
	Зменшення чисельності молоді	
	Зниження народжуваності	
	Зниження рівня безробіття	

Рейтинг позитивних	Наслідки	Рейтинг негативних
	Втрата певної частини трудового потенціалу	
	Зростання частки молодих кваліфікованих спеціалістів у структурі робочої сили регіонів (країни)	
	Дефіцит робочої сили у певних галузях	
	Підвищення матеріального добробуту мігрантів	
	Збільшення шансів на вступ до закладів освіти	
	Зменшення навантаження на викладацький склад	
	Декваліфікація молодих спеціалістів-мігрантів	
	Можливості застосування в країні (регіоні) позитивного досвіду, отриманого під час роботи за кордоном або в іншому регіоні	
	«Соціальне сирітство» дітей при живих батьках-заробітчанах	
	Майбутні проблеми з пенсійним забезпеченням нинішніх молодих мігрантів	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	
Економічні		
	Зниження ВВП	
	Приток іноземної валюти	
	Інвестування коштів в вітчизняну економіку	
	Додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів	
	Проблеми з пенсійним забезпеченням мігрантів	
	Розвиток фінансово-банківського сектора	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	

6. Якими можуть бути наслідки (протягом найближчих п'яти років) майбутньої міграції молоді для країн або регіонів, ДО ЯКИХ БУДЕ МІГРУВАТИ молодь?

Будь ласка, визначте не більше 5-ти (сукупно по соціально-демографічним та економічним наслідкам) **ПОЗИТИВНИХ** (у лівому стовпчику) і не більше 5-ти **НЕГАТИВНИХ** (у правому стовпчику) наслідків цього явища зазначивши важливість кожного із зазначених наслідків за такою шкалою, де 1 – найважливіший, а 5 – найменш важливий.

Рейтинг позитивних	Наслідки	Рейтинг негативних
Соціально-демографічні		
	«Омолодження» населення	
	Надмірна концентрація населення	
	Підвищення народжуваності	
	Зниження народжуваності	
	Висока конкуренція при вступі до закладів освіти	
	Інтеграція закладів освіти до міжнародної освітньо-наукової системи	
	Зростання інноваційної складової освіти	
	Розширення асортименту освітніх послуг	
	Збільшення кількості працездатного населення у наймолодших вікових групах	
	Скорочення дефіциту фахівців рідкісної або низької (чи високої) кваліфікації	

Рейтинг позитивних	Наслідки	Рейтинг негативних
	Зростання конкуренції на ринку праці	
	Зростання пропозиції робочої сили	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	
	Економічні	
	Зростання ВВП	
	Збільшення виробництва товарів і послуг	
	Збільшення фінансових надходжень від оплати за навчання	
	Зменшення витрат на підготовку та навчання кваліфікованих спеціалістів	
	Низька вартість іноземної робочої сили	
	Інноваційний розвиток	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	
	Інше (що саме)	

7. Якими є головні фактори в країнах або регіонах вибуття, які стимулюють і стримують міграцію молоді з України або з окремих її регіонів?

Будь ласка, визначте по 5 факторів стимулювання та стримування міграції та зазначте важливість кожного з цих факторів за такою шкалою, де 1 – найважливіший, а 5 – найменш важливий.

Рейтинг	стимулюють	Рейтинг	стримують
	Низький рівень економічного розвитку регіону (країни)		Відсутність досвіду роботи
	Безробіття		
	Низька заробітна плата		
	Відсутність роботи за фахом		Відсутність коштів на переїзд
	Бажання підвищити власний матеріальний добробут		
	Відсутність можливостей для навчання		Невизнання дипломів більшості вітчизняних ВНЗ у світі
	Низький рівень медичного обслуговування		Високий рівень медичного обслуговування
	Низький рівень побутового та культурного забезпечення		Доступність житла або спроможність сплати оренди
	Розвиток транспортної і соціальної інфраструктури		Нерозвиненість транспортної інфраструктури
	Воєнні дії на Сході України		Розвиток національної свідомості (патріотизм)
	Бажання уникнути призову до Збройних сил України		
	Володіння іноземними мовами		Сімейний стан, наявність дітей
	Доступність інформації про майбутнє місце переміщення		Відсутність достатньої інформації про майбутнє місце переміщення
	Наявність міграційних зв'язків в країні або регіоні-реципієнті		Відсутність зв'язків з іншими мігрантами в країні або регіоні-реципієнті
	Безвізовий режим з країнами-реципієнтами		Складності з оформленням паспорту та отриманням візи
	Інше (що саме)		Інше (що саме)

8. Якими є фактори в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стимулюють/стримують міграцію молоді з України або з окремих її регіонів?

Будь ласка, визначте по 5 факторів стимулювання та стримування міграції та зазначте важливість кожного з цих факторів за такою шкалою, де 1 – найважливіший, а 5 – найменш важливий.

Рейтинг	стимулюють	Рейтинг	стримують
	Високий економічний розвиток регіону (країни)		Міграційна політика країни-реципієнта
	Попит на робочу силу		Жорстке податкове та правове законодавство
	Високий рівень життя		
	Наявність закладів освіти		Відсутність бажання
	Низька вартість навчання		Невідповідність освіти та рівня кваліфікації
	Соціальні гарантії		Відсутність соціальних гарантій
	Високий рівень медичного обслуговування		Неможливість отримати медичні послуги
	Наявність інформації про установи/організаціями, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення		Відсутність достатньої інформації про установи/організаціями, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення
	Можливість підтримувати зв'язки з родичами/близькими з країни/регіону вибуття		Відсутність можливості підтримувати зв'язки з родичами/близькими з країни/регіону вибуття
	Географічне розташування (близьке)		Географічне розташування (далеке)
	Кліматичні умови та екологічна ситуація		Кліматичні умови та екологічна ситуація
	Інше (що саме)		Інше (що саме)
	Інше (що саме)		Інше (що саме)
	Інше (що саме)		Інше (що саме)

9. Які важливі стратегічні програмні заходи потрібно застосувати в найближчому майбутньому (протягом п'яти найближчих років) в Україні для більш ефективного регулювання міграційних процесів молоді на кожному з рівнів управління?

	Щодо зовнішньої міграції	Щодо внутрішньої міграції
на національному рівні		
на регіональному рівні		
на рівні об'єднаних територіальних громад		

Додаток 3
Основні фактори територіальної мобільності молоді

Типи факторів		У країнах або регіонах ВИБУТТЯ				У країнах або регіонах ПРИБУТТЯ				
		Стимулюють		Стримують		Стимулюють		Стримують		
		Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг	
Суб'єктивні		Бажання підвищити власний матеріальний добробут	3	Психологічні чинники (невисока мобільність, страх перед невизначеністю)	10	Можливість вивести дітей у майбутньому	12	Відсутність бажання	4	
		Відсутність перспектив для особистісного розвитку	14	Небажання розлучатися із родичами, друзями тощо	13	Можливості самостворення і розвитку	11			
Об'єктивні	Фактори умов	Економічні	Низька заробітна плата	1	Відсутність коштів на переїзд	1	Високий економічний розвиток регіону (країни)	1	Недостатньо висока оплата праці, яка має компенсувати витрати на житло, транспортні послуги, їжу тощо	9
			Низький рівень економічного розвитку регіону (країни)	2		Високий рівень життя	2			
			Безробіття	4		Попит на робочу силу	3			
			Відсутність роботи за фахом	5		Низька вартість навчання	9			
						Вища заробітна плата в місці прибуття	10			
		Соціальні	Відсутність можливостей для навчання	10	Відсутність досвіду роботи	5	Соціальні гарантії	4	Невідповідність освіти та рівня кваліфікації	3
			Низький рівень медичного обслуговування	15	Невизнання дипломів більшості вітчизняних ЗВО у світі	6			Відсутність соціальних гарантій	8
					Високий рівень медичного обслуговування	12			Високий рівень медичного обслуговування	13

Типи факторів		У країнах або регіонах ВИБУТТЯ				У країнах або регіонах ПРИБУТТЯ			
		Стимулюють		Стримують		Стимулюють		Стримують	
		Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг
Фактори структури	Географічні					Географічне розташування (близьке)	5	Географічне розташування (далеке)	7
	Фактори загрози життю	Бажання уникнути призову до Збройних сил України	11						
		Воєнні дії на Сході України	12						
	Інфраструктурні	Низький рівень побутового та культурного забезпечення	13	Доступність житла або спроможність сплати оренди	8	Наявність закладів освіти	6		
		Розвиток транспортної і соціальної інфраструктури	14						
	Інституційні	Безвізовий режим з країнами-реципієнтами	9	Складності з оформленням паспорту та отриманням візи	7			Міграційна політика країни-реципієнта	1
								Жорстке податкове та правове законодавство	5
	Етнокультурні	Володіння іноземними мовами	7	Розвиток національної свідомості (патріотизм)	9			Необхідність перебування в іншому соціумі	9
				Не володіння іноземною мовою	12			Не володіння іноземною мовою	10
	Демографічні			Сімейний стан, наявність дітей	2				

Типи факторів		У країнах або регіонах ВИБУТТЯ				У країнах або регіонах ПРИБУТТЯ			
		Стимулюють		Стримують		Стимулюють		Стримують	
		Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг	Фактори	Рейтинг
Фактори структури	Інформаційно-комунікаційні	Доступність інформації про майбутнє місце переміщення	8	Відсутність достатньої інформації про майбутнє місце переміщення	4	Наявність інформації про установи/організаціями, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення	7	Відсутність достатньої інформації про установи/організаціями, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення	2
	Наявність міграційних потоків	Наявність міграційних зв'язків в країні або регіоні-реципієнті	6	Відсутність зв'язків з іншими мігрантами в країні або регіоні-реципієнті	3	Можливість підтримувати зв'язки з родичами/близькими з країни/регіону вибуття	8	Відсутність можливості підтримувати зв'язки з родичами/близькими з країни/регіону вибуття	6

Джерело: складно автором за результатами експертного опитування.

Додаток И

Класифікація інститутів, які регулюють процес територіальної мобільності молоді, та їх основні функції

Інститути		Функції	Реалізація функцій у регулюванні процесу територіальної мобільності молоді
ФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ			
Інститути права	Інститут нормативно-правових актів і законів	законодавча правоохоронна регулююча контролююча	формування та реалізація державної політики у сферах міжнародних відносин, у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції; протидія нелегальній (незаконній) міграції; сприяння міжрегіональному перерозподілу робочої сили; захист трудових прав молоді
	Інститут громадянства	виконавча регулююча контролююча	питання щодо набуття або припинення громадянства України
	Інститут реєстрації	виконавча правоохоронна регулююча контролююча	реєстрація за місцем проживання або місцем перебування; забезпечення стабільності цивільно-правового обігу та захист прав фізичної особи
	Інститут міжнародно-правового регулювання міграційних потоків	правоохоронна регулююча контролююча	укладення міжнародних договорів про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист; врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між державами; укладання міжурядових угод щодо обміну молоддю між країнами
	Інститут репатріації	правоохоронна регулююча	регулювання повернення на батьківщину осіб, що раніше проживали на території України
	Інститут інтеграції та асиміляції	правоохоронна регулююча	здійснення інтеграції мігрантів або переміщених осіб в українське суспільство
	Інститут заборони дискримінації	правоохоронна регулююча контролююча	усунення нерівності між чоловіками і жінками на ринку праці; встановлення норм і правил компенсації шкоди особами, які постраждали від дискримінації; здійснення заходів на попередження проявів дискримінації
Інститути ринку праці	Інститути, які надають послуги з працевлаштування	стимулююча соціальна регулююча інформаційна освітня суспільного поділу праці посередницька	стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць; встановлення вимог до якості робочої сили, стимулюючи молодь поліпшувати свій рівень професійних знань та вмій; надання послуг у сфері соціального захисту від безробіття; вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення їхньої зайнятості у вільний від навчання час; сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері; надання інформації молоді щодо умов найму, рівня заробітної плати, якості робочої сили, про діяльність служби зайнятості, про наявні вакансії та розміщені резюме; залучення молоді до участі в різноманітних фестивалях, культурних акціях, олімпіадах тощо; перепідготовка та підвищення кваліфікації молоді; здійснення міжнародних зв'язків з метою сприяння навчанню молоді, стажуванню та проходженню практики за кордоном; сприяння переміщенню молоді з одних регіонів та господарств до інших
	Інститут міжнародних структур та організацій в Україні	регулююча посередницька соціальна правозахисна	регулювання міжнародних міграційних процесів і захист прав мігрантів; надання допомоги Уряду України з метою покращення його системи управління міграційними процесами; розширення міждисциплінарних зв'язків щодо формування та функціонування міжнародного ринку праці; протидія торгівлі людьми

Інститути		Функції	Реалізація функцій у регулюванні процесу територіальної мобільності молоді
	Інститут ліценз. посеред. діяльності із працевлаштування за кордоном	посередницька контролююча	ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном; контроль за дотриманням суб'єктами господарювання відповідних ліцензійних умов
	Інститут профспілок	правозахисна представницька культурно-виховна нормативна контролююча	захист прав та інтересів найманих працівників перед роботодавцями; представлення та захист інтересів найманих працівників; укріплення трудової дисципліни; контроль за додержанням законодавства про охорону праці
Інститути соціального забезпечення	Інститут освіти та науки	освітня інформаційна професійно-економічна інтегруюча	формування професійних вмінь і навичок; залучення молоді до збирання, засвоєння та використання суспільно-корисної інформації; задоволення потреб молоді та суспільних потреб у відтворенні різних категорій працівників; інтеграція молоді та окремих груп молоді у соціальну систему
		соціальна науково-дослідна інноваційна виховна соціальної селекції стимулююча	соціалізація та адаптація молоді до соціальних відносин, суспільного життя; проведення системних наукових досліджень; створення однакових можливостей для територіальної мобільності усіх категорій молоді; сприяння соціальній мобільності молоді; стимулювання молоді до самоосвіти, самопідготовки, постійного інтересу до знань
	Інститути медицини	соціальна інформаційна регулююча	лікування, профілактика, реабілітація молоді та усього населення; охорона та підтримка здоров'я молоді та усього населення; трансляція молоді норм здорового способу життя; збереження та зміцнення фізичного й психічного здоров'я молоді
	Інститути (інфраструктури) ринку житла	соціальна адаптаційна економічна	сприяння створенню нових робочих місць, зниження соціальної напруги в суспільстві; формування житлового фонду, розвиток іпотечних й орендних форм житлового забезпечення; пільгове кредитування молодих сімей, ціноутворення на житлові послуги
Інститути культури		творча інформаційна ціннісно-нормативна комунікативна світоглядна адаптаційна соціальна	формування та поширення матеріальних і духовних цінностей; інтеграція молоді у нове соціально-культурне середовище; активізація процесу прийняття нових звичаїв і форм поведінки
Інститути масових комунікацій		інформаційна освітня соціальна адаптаційна	підвищення інформаційної культури молоді, зміцнення норм суспільної моралі; формування цивілізаційної системи цінностей через значну кількість джерел до широкого кола молоді; розширення можливостей отримання інформації та доступу до інфраструктури ринку праці

Інститути		Функції	Реалізація функцій у регулюванні процесу територіальної мобільності молоді
НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ			
Інститут міграційних мереж		інформаційна соціальна адаптаційна комунікативна	доступ до міжнародних ринків праці та освітніх послуг за кордоном; зниження міграційних витрат та ризиків територіальної мобільності молоді; адаптація молоді до умов в іншій країні або іншому регіоні; забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодії між людьми за рахунок певної організації їх спільної життєдіяльності
Інститути звичаїв, традицій, цінностей, моралі	Інститут взаємовідносин на ринку праці	регулююча адаптаційна комунікативна соціальна	регулювання відносини між роботодавцями та працівниками на неформальному рівні; адаптація до неформальним умов праці; забезпечення взаємодії, спілкування і зв'язків між роботодавцями та працівниками; встановлення етичних норм і правил поведінки
	Інститут дискримінації	комунікативна соціальна	обмеження у доступі та рівних правах молодих людей на ринок праці через відсутність необхідного досвіду роботи; обмеження доступу та рівних прав молодих жінок після декретної відпустки та догляду за дитиною, а також при наявності у жінки малолітніх дітей

Джерело: узагальнено автором.

Додаток К

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

14. *Тілікіна Н.В.* Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили. Актуальні проблеми економіки. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2008. № 11(89). С. 185–193 (0,5 д.а.).

15. *Тілікіна Н.В.* Фактори територіальної мобільності робочої сили та їх класифікація. Демографія та соціальна економіка. Київ: Ін-т демогр. та соціальних досліджень, 2008. №2 (10). С. 163–169 (0,6 д.а.).

16. *Тілікіна Н.В.* Аналіз інституційного та законодавчого забезпечення регулювання територіальної мобільності робочої сили. Технологический аудит и резервы производства (Ulrich's Periodicals Director, DRIVER, BASE, Index Copernicus, РИНЦ, ResearchBib, DOAJ, WorldCat, EBSCO, Directory Indexing of International Research Journals, DRJI, OAJI, Sherpa/Romeo, Open Access Articles). 2016. № 4/6(30). С. 18–25 (0,9 д.а.).

17. *Тілікіна Н.* Регулювання процесу територіальної мобільності молоді. Міжнар. Наук. журнал «Економічний дискурс», 2017. №3. С. 55–65 (0,9 д.а.).

18. *Tilikina N.* [Study of Forced Migration as a Major Reason for Internal and External Migration in Ukraine](#). EUREKA: Social and Humanities (РИНЦ, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, IndianScience.in, Scientific Indexing Services (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR), Index Copernicus (Poland), Google Scholar, WorldCat), 2016. P. 23–28 (0,5 д.а.).

19. *Тілікіна Н.В., Черніченко В.В.* Проблеми зайнятості та територіальна мобільність молоді в Україні. Prosopon, Poland (Central European Journal of Social Sciences And Humanities (CEJSH), BazEkon (BazEkon), Index Copernicus International (ICI)), 2017. №3. p. 130–146 (0,8 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: проведено аналіз аспектів трудової поведінки та трудових орієнтацій молоді, тенденцій зміни праці та мобільності молоді).

20. *Тілікіна Н.В.* Нові виклики зовнішньої і внутрішньої трудової міграції. Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва:

матеріали II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (20–21 жовтн. 2015 р.). Тернопіль: Крок, 2015. С. 358–360 (0,4 д.а.).

21. *Тілікіна Н.В.* Методологія оцінювання потенційної та реалізованої мобільності робочої сили. Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (31.03.2016). Тернопіль: Крок, 2016. С. 33–36 (0,2 д.а.).

22. *Тілікіна Н.В.* Територіальна і трудова мобільність української молоді (за результатами соціологічного дослідження). Сб. статей науч.-инфор. центра «Знание» по матер. XII межд. заоч. науч.-практич. конф.: «Развитие науки в XXI веке». Харьков: науч.-информ. центр «Знание», 2016. С. 41–47 (0,5 д.а.).

23. *Тілікіна Н.В.* Територіальна мобільність робочої сили як об'єкт державного регулювання. Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами II міжнародної науково-практичної конференції: «Весняні наукові читання». Київ: Центр наукових публікацій, 2016. С. 91–96 (0,2 д.а.).

24. *Тілікіна Н.В.* Вплив територіальної мобільності робочої сили молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток регіонів України. Економічна сек'юритологія в умовах глобальних трансформаційних процесів: збірник тез Міжн. наук.-практич. семінару. Київ: Компринт, 2017. С. 28–31 (0,2 д.а.).

25. *Тілікіна Н.В.* Регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції як компонент попередження торгівлі людьми в Україні / Доповідь про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері (за підсумками 2014 р.). Київ: М-во соціал. політики України, Держ. ін-т сімей. та мол. політики, 2015. URL: <http://www.msp.gov.ua/> (0,5 д.а.).

26. *Тілікіна Н.* Мобільність та міграційні настрої молоді / Молодь України – 2017 (результати соціологічного дослідження). Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. С. 32–41 (0,5 д.а.).

МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Мінмолодьспорт

вул. Еспланадна, 42, м. Київ, 01601, тел.: (044) 289-03-66, 289-12-64, факс: 289-12-94
e-mail:correspond@msms.gov.ua, Код ЄДРПОУ 38649881

№ _____
на № _____ від _____

Директору Інституту демографії та
соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України
академіку Лібановій Е.М.

щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тілікіної Н. В. на тему «Територіальна мобільність молоді:
тенденції та напрями регулювання»,
представленого на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук
за спеціальністю 08.00.07
Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Шановна Елла Марленівна,

Інформуємо, що результати дисертаційного дослідження Тілікіної Наталії Валеріївни за темою «Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання» були впроваджені у проектах, спрямованих на формування ефективних підходів у сфері соціальної і молодіжної політики та моніторингу їх реалізації. Особливо актуальними та важливими результати дослідження стали при підготовці наступного:

- проекту Національних показників молодіжної політики щодо вимірювання ефективності в досягненні результатів реалізації молодіжної політики, зокрема що стосується розробки методики розрахунку показників молодіжної політики в Україні та системи оцінювання територіальної мобільності молоді;
- інформаційних матеріалів «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» до Парламентських слухань про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року), в яких запропоновані рекомендації щодо підвищенню ефективності реалізації молодіжної політики в Україні та шляхи активізації

№2 - Міністерство молоді та спорту України
№4964/3 від 09.06.2017

процесу територіальної мобільності молоді на національному та регіональному рівнях;

- щорічної доповіді Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді», де проведено аналіз рівня зайнятості та безробіття молоді в Україні, вивчено рівень реалізованої і потенційної територіальної мобільності молоді, досліджено трудові орієнтації молоді, її професійну та трудову мобільність, розроблені рекомендації щодо сприяння працевлаштуванню, професійній самореалізації молоді та підвищенню ефективності реалізації молодіжної політики в Україні, запропоновані шляхи активізації процесу територіальної мобільності молоді в Україні;
- щорічної доповіді Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) «Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки», в якій вивчено матеріальне становище молоді в Україні, проаналізовано основні показники молодіжного сегменту ринку праці та чинники, що впливають на рівень економічної активності, зайнятості та безробіття молоді, запропоновані заходи щодо активізації територіальної мобільності молоді у молодіжній сферах;
- щорічній доповіді Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні за підсумками 2013 року «Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло», де вивчено соціально-економічне становище і проблеми зайнятості молоді в Україні.

Заступник Міністра
молоді та спорту України

О. Й. Ярема

КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
КОМУПАЛЬНА УСТАНОВА ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ КИЇВСЬКОЇ
МІСЬКОЇ РАДИ (КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)
«КИЇВСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР»

вул. Б.Хмельницького, 51-Б, м. Київ, Україна, 01030, тел./факс: (044) 221-92-11, e-mail: info@kyc.org.ua

від 12 червня 2017 року № 286
на № _____ від _____ 2017 року

Директорові Інституту демографії
та соціальних досліджень імені
М.В.Птухи НАН України, академіку
Лібановій Е.М.

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Тілікіної Наталії Валеріївни на тему «Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання», представленого на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07-Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Результати дисертаційного дослідження Тілікіної Наталії Валеріївни за темою «Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання» впроваджені у проєктах, спрямованих на формування ефективних підходів у сфері молодіжної політики, а саме: «Конкурс бізнес-планів підприємницької діяльності серед молоді м. Києва», «Всеукраїнський конкурс бізнес-планів підприємницької діяльності серед молоді», «Київський міський конкурс «Молодий підприємець року», «Виставка вакансій: «Освіта. Робота. Підприємництво», «Молодіжна виставка «Освіта і кар'єра», «Діяльність молодіжних трудових загонів», «Залучення молоді до державної служби», «Заходи з профорієнтації молоді», «Підтримка підприємницьких ініціатив молоді», «Молодіжний бізнес-інкубатор», «Працевлаштування та підтримка підприємницьких ініціатив молоді з обмеженими фізичними можливостями», «Проведення офіційних зустрічей молоді із представниками влади», «Інформаційне забезпечення реалізації державної молодіжної політики», «Форум інновацій у галузі зайнятості», «Заходи із залучення молоді до формування та реалізації державної молодіжної політики», «Програма сприяння зайнятості вимушених переселенців із зони проведення антитерористичної операції», «Програма ресоціалізації засуджених з числа молоді».

Директор Київського молодіжного центру

А. Куценко

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ТІЛІКІНОЇ НАТАЛІЇ ВАЛЕРІЇВНИ
на тему «Територіальна мобільність молоді:
тенденції та напрями регулювання», представленого на здобуття
наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю
08.00.07 - Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Теоретичні та практичні здобутки наукового дослідження заступника директора з наукової роботи Державного інституту сімейної та молодіжної політики Тілікіної Наталії Валеріївни за темою «Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання» були використані у навчальному процесі підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери при розробці робочих програм, навчально-методичного забезпечення, розробці лекційних та семінарських занять з дисципліни «Менеджмент соціально-педагогічної діяльності» (спеціальність «Соціальна робота», освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр») та дисципліни «Соціальна молодіжна політика» (спеціальність «Соціальна педагогіка», освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр»).

Результати дисертаційного дослідження Тілікіної Наталії Валеріївни за темою «Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання» були впроваджені в науково-педагогічний процес Факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова впродовж 2016-2017 рр.

Кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
Факультету соціально-психологічних наук та управління
НПУ імені М. П. Драгоманова

О. В. Вакуленко
підписав: зав. канцелярією
ім. М. П. Драгоманова
підпис _____
« 13 » 106 2017 р.